

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 3 (279) 2012

ТРАВЕНЬ – ЧЕРВЕНЬ

З М І С Т

Статті та повідомлення

- Смельянова Т. О.* Відповідаючи на виклики часу (до 80-річчя Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного) 5
- Балишева О. В., Підрепа К. О.* Організація системи обліку науково-технічної документації в Центральному державному науково-технічному архіві України: історія і сьогодення 19
- Майстренко А. А., Романовський Р. В.* Наукове дослідження “Служби науково-технічної інформації державних архівних установ України: інформаційна, організаційна та науково-методична діяльність”: хід, результати, висновки 25

Огляди джерел та документальні нариси

- Гарацук Т. С.* Видовий склад документів дворянських депутатських зібрань та особливості їх оформлення (кінець XVIII – початок XX ст.) 35
- Трибуцька О. А.* Документи фондів станового самоврядування, волосних та сільських адміністративних установ як джерело генеалогічних досліджень 45
- Кришан Акаш.* Самоврядування волинських міст у 60–80-х рр. XVII ст. (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ) 56

До 200-річчя Вітчизняної війни 1812 року

- Клименко Т. А.* Вітчизняна війна 1812 року та декабристський рух на Черкащині 68
- Морозова А. В.* Військовополонені армії Наполеона в Чернігівській губернії 75

Публікація архівних документів

- Вискварко С. А.* З рукописної спадщини відомого російського історика-славіста, професора С.-Петербурзького університету О. Л. Петрова (з фондів Державного архіву Закарпатської області) 86
- Нестерчук Д. В.* Лист міністра фінансів С. Ю. Вітте до О. К. Алчевського 90
- Орел Ю. В.* Тема “Киевской старины” в листах В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова в фондах ЦДІАК України 95
- Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Листи та телеграма Д. Б. Кабалевського до Ю. С. Мейтуса: аналіз професійних стосунків 103

Архівна справа за кордоном

- Левченко Л. Л.* Деякі аспекти науково-технічного опрацювання та комплектування архівних інституцій США документами сучасної епохи 112

Особистості

<i>Романович С. В.</i> Документально-книжкова виставка з фондів архівних установ України “Всесвіт Олеся Павловича Бердника”	131
<i>Бердник М. О.</i> Спогади про батька	133

Міжнародні контакти

<i>Прилепішева Ю. А.</i> Розвиток двостороннього співробітництва Державної архівної служби України з архівними установами світу.....	150
--	-----

Дайджест

<i>Гінзбург О. П.</i> Архивы Великой Победы	159
---	-----

Інформація і рецензії

<i>Бентя Ю. В.</i> Літературно-мистецьке свято “Весна в Плютах” з нагоди відзначення Міжнародного дня музеїв та річниці від дня народження українського драматурга О. Корнійчука	165
<i>Заяць О. А.</i> Життєпис писаря міста Львова Войцеха Зимницького	172
<i>Дудяк І. В.</i> Нові науково-довідкові видання Державного архіву Полтавської області	178

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ольга ГІНЗБУРГ (головний редактор), Віктор ВОРОНІН,
Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ, Наталія МАКОВСЬКА,
Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО (Російська Федерація),
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Руслан ПИРИГ,
Юлія ПРИЛЕПШЕВА, Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Валерій СОЛДАТЕНКО,
Павло СОХАНЬ, Дмитро ТАБАЧНИК, Ніна ТОПШКО,
Анатолій ЧАЙКОВСЬКИЙ, Микола ЩЕРБАК

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам’яті
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

**“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html**

- © Державна архівна служба України, 2012
- © Український інститут національної пам’яті, 2012
- © Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012
- © Державний центр збереження документів НАФ, 2012

CONTENTS

Articles and Notices

<i>Emelyanova T. O.</i> Responding to the Challenges of the Time (to the 80-Anniversary of the Central State Archives of Film, Audio and Visual Documents Named After H.S. Pshenychnyi)	5
<i>Balysheva O. V., Pidrepna K. O.</i> The Organization of the System of Inventory of Scientific and Technical Documentation in the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine: the History and Nowadays	19
<i>Maistrenko A. A., Romanovskyi R. V.</i> The Scientific Research “The Services of Scientific and Technical Information of the State Archival Institutions: Informational, Organizational and Scientific-methodological Activity”: the Process, Results and Conclusions	25

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Garaschuk T. S.</i> The Typical Structure of the Documents of the Noble Parliamentary Assembly, the Peculiarities of their Execution (the End of 18 – the Beginning of 20 Century)	35
<i>Trybutska O. A.</i> The Documents of the Fonds of the State Self-government, Volost’ and Rural Administrative Bodies as the Source of Genealogical Researches ...	45
<i>Krishan A.</i> The Self-government of the Cities of Volyn Region in 60-80-ies of 17 century (on the Fonds of Central State Historical Archives of Ukraine, Kyiv City)	56

To the 200-Anniversary of the Patriotic War of 1812

<i>Klymenko T. A.</i> The Patriotic War of 1812 and the Decembrists’ Movement on the Cherkassy Region	68
<i>Morozova A. V.</i> The War Prisoners of the Napoleon Army in Chernihiv Province	75

Publication of archival records

<i>Vyskvarko S. A.</i> The Manuscript Heritage of O. L. Petrov, the Famous Russian Historian-Slavist, the Professor of University of St.-Petersburg (from the Fonds of the State Archives of Transcarpathian Region)	86
<i>Nesterchuk D. V.</i> The Letter of S.Y. Vitte, the Minister of Finances to O. K. Alchevskiy	90
<i>Orel Y. V.</i> The Theme of “Kievskaya starina” in the Letters of V. P. Naumenko Addressed to N. F. Sumtsov in the Fonds of the Central State Historical Archives of Ukraine, Kyiv City	95
<i>Tupchienko-Kadyrova L. H.</i> The Letters and the Telegramm of D. B. Kabalevskiy to Y. S. Meytus: the Analysis of the Professional Relations	103

Archival Affairs Abroad

<i>Levchenko L. L.</i> The Some Aspects of the Scientific and Technical Processing and Arrangement of Archival Institutions of USA by the Contemporary Documents	112
--	-----

Personalities

<i>Romanovych S. V.</i> The Documentary Exhibition “The World of Oles Pavlovych Berdnyk” Made on the Basis of Collections of the Archival Institutions of Ukraine	131
<i>Berdnyk M. O.</i> The Memories About Father	133

International Relations

- Prylepisheva Y. A.* The Development of the Bipartite Cooperation of State Archival Service of Ukraine with the Foreign Archival Institutions 150

The Digest

- Hinzburh O. P.* The Archives of the Great Victory 159

Information and Reviews

- Bentya Y. V.* “The Spring in Pluty” Literary and Art Event, Dedicated to the International Day of Museums and the Birth Date Anniversary of O. Korniychuk, Ukrainian Dramatist 165
- Zayats’ O. A.* The Life History of Voytseh Zymnytskyi, the Record Clerk of Lviv City 172
- Dudyak I. B.* The New Scientific and Reference Editions of the State Archives of Poltava Region 178

УДК 930.25(084.12)(477)

Т. О. ЄМЕЛЬЯНОВА*

ВІДПОВІДАЮЧИ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ
(до 80-річчя Центрального державного кінофотофоноархіву
України імені Г. С. Пшеничного)

Проаналізовано основні напрями діяльності ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного за останнє десятиріччя та окреслено проблеми комплектування, забезпечення збереженості та використання аудіовізуальної спадщини і здобутки у їх вирішенні.

Ключові слова: аудіовізуальний документ; оцифровування; забезпечення збереженості; використання документної інформації.

Актуальним питанням сьогодення залишається одержання суспільством необхідних нових знань та достовірної, оперативно отриманої інформації. Особливу роль у задоволенні цих потреб відіграють вітчизняні архіви – скарбниця важливої частини національної та світової історико-культурної спадщини.

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного), якому 20 червня 2012 р. виповнилося 80 років, пройшовши багаторічний шлях становлення та розвитку, витримав перевірку часом і посів одне з провідних місць серед архівних установ України.

Глобальні соціально-економічні зрушення, що відбуваються в сучасному світі упродовж останнього десятиліття, активне залучення нових інформаційних технологій викликали зміни у філософії аудіовізуального архівування. Змінилась і соціальна роль архіву, коли до основних його функцій – акумулювання, збереження, популяризації національної та світової аудіовізуальної документальної спадщини – додалися функції інформаційного центру, покликаного забезпечити вільний доступ до архівних інформаційних ресурсів. Розширюються та ускладнюються традиційні внутрішньоархівні технології, змінюються

* *Ємельянова Тетяна Олександрівна* – кандидат історичних наук, заступник директора ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

Засідання експертно-перевірної комісії ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного.
20 березня 2012 р.

форми архівного обслуговування, отже перед архівом постають нові завдання.

Мета пропонованої статті – здійснити ретроспективний аналіз діяльності архіву за останні 10 років, окреслити трансформаційні процеси в основних напрямках його роботи під впливом розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій, дії специфічних соціокультурних та економічних факторів.

Розуміння сучасного стану розвитку ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, знання його традицій та досвіду впровадження інновацій – усе це має лягти в основу нового бачення соціального і культурного контексту функціонування архіву.

Надзвичайно актуальною на даному етапі, з огляду на швидкий розвиток аудіовізуальних технологій у сфері кінематографії, телебачення й радіо, залишається проблема комплектування архіву. Звертаючись до сучасної практики комплектування, слід відзначити, що цей процес не має цілісного і систематичного характеру. Така ситуація викликана низкою причин, у тому числі й відомчими претензіями на беззастережне право постійного зберігання і користування аудіовізуальними документами. Так, якщо до середини 1990-х років архівні фонди поповнювалися кінодокументами виробництва Української студії хронікально-документальних фільмів, Української студії телевізійних фільмів, Київської кіностудії науково-популярних фільмів (нині – Національна кінематека України), то впродовж останнього десятиріччя хронікально-докумен-

тальні і науково-популярні фільми, створені українськими студіями, за розпорядженням Міністерства культури і туризму України надходять на зберігання до Національного центру Олександра Довженка. Виникла реальна загроза “розмивання” десятиліттями сформованого національного фільмофонду, руйнування механізмів його поповнення.

Не можна не зважати на кардинальні зміни, що відбулися у діяльності установ – джерел комплектування архіву під впливом економічних та соціально-політичних чинників. Відбулося відмирання державних структур, які мали монопольне право на виробництво аудіовізуальної продукції, натомість з’явилися різні приватні підприємства, акціонерні товариства, продюсерські центри, компанії тощо.

Незважаючи на чинні норми Закону України “Про обов’язковий примірник документів” 1999 р. та Постанову Кабінету Міністрів України від 19 травня 2002 р. № 608 “Про порядок доставляння обов’язкових примірників документів”, більшість теле- і радіокомпаній та друкованих періодичних видань не дотримуються чинного законодавства щодо архіву.

Іншою характерною рисою поточного комплектування є труднощі, що виникають у встановленні зв’язків з установами-виробниками аудіовізуальної продукції. Архівістам часто доводиться працювати в атмосфері байдужості і навіть прямої опозиції з боку теле- і радіомовних компаній, стурбованих питаннями дотримання авторського права й отримання економічної вигоди від студійних архівів і, зазвичай, далеких від усвідомлення проблем відомчого зберігання аудіовізуальних документів.

Як наслідок, маємо тривожну тенденцію, започатковану ще в 1990-х рр. – попри збільшення обсягів аудіовізуальних документів, створюваних розгалуженою мережею інформаційних агентств, теле-, радіокомпаній та студій різних форм власності, редакцій газет і журналів, спостерігається зменшення обсягів надходжень цих документів на постійне зберігання до архіву. Так, порівняно з 2001 р. обсяг надходжень кінодокументів і фотодокументів скоротився майже на 75 %, фонодокументів – на 68 %, відеодокументів – на 30 %*.

Враховуючи ці обставини, архів від 2005 р. неодноразово порушував питання про дотримання вимог чинного законодавства щодо поповнення НАФ аудіовізуальними документами та забезпечення їх збереженості у своїх зверненнях до Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, під час парламентських слухань.

* Розрахунки проведено у ході аналізу Паспортів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного за станом на 01.01.2002 та 01.01.2012.

Зазначеній проблемі була присвячена міжвідомча розширена нарада, яка відбулася 10 листопада 2010 р. за участю представників Кабінету Міністрів України, Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, Державного комітету архівів України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Міністерства культури і туризму України, Національної спілки кінематографістів України, Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України та ін.¹

Прикметним, на нашу думку, є той факт, що із запрошених 32 установ – джерел формування НАФ у роботі наради взяли участь лише представники 11 з них, а саме: Українського інформаційного агентства (Укрінформ), Національної телекомпанії України, Національної радіокомпанії України, ТРК “Культура”, ТОВ “НІС” (“УНТК”), Національного центру Олександра Довженка, ТОВ “Віател”, Національної кінематеки України, Укртелефільму, Укркінохроніки, Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського.

У результаті проведеної наради було вироблено низку рекомендацій, спрямованих на розв’язання проблем поповнення НАФ та збереження аудіовізуальних документів для наступних поколінь. Рекомендації, що стосуються діяльності ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, були покладені в основу пріоритетних завдань архіву щодо забезпечення якісного формування НАФ та експертизи цінності аудіовізуальних документів на 2012 р. Серед таких завдань слід назвати:

- підготовка пропозицій для Державного комітету телебачення і радіомовлення України щодо вирішення питання про внесення до ліцензійних посвідчень телестудій та телеканалів вимог про обов’язковий формат запису відеодокументів в електронному вигляді для передання на постійне зберігання до архіву;
- інформування установ-фондоутворювачів про набуття чинності Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доставляння обов’язкового примірника документів”;
- внесення змін до Положення про порядок передавання кіно-, відео-, фото-, фонодокументів на постійне зберігання (зарєстрованого в Міністерстві юстиції України 7 жовтня 2004 р. за № 1281/9880);
- надання установам-виробникам аудіовізуальної продукції консультативно-методичної допомоги у питаннях забезпечення збереженості документів, створення експертних комісій та затвердження Положень про них, проведенні експертизи цінності документів з метою віднесення їх до НАФ;
- здійснення перевірок установ-фондоутворювачів щодо дотримання ними умов зберігання аудіовізуальних документів та проведення паспортизації архівних підрозділів установ-фондоутворювачів.

Провідний спеціаліст відділу використання інформації документів
О. В. Вандіна (праворуч) надає консультацію користувачеві
у читальному залі ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного. Квітень 2012 р.

Розвиток цифрових технологій і поява нових носіїв зумовили активне долучення архіву до розв'язання проблем, пов'язаних із формуванням фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного цифровими аудіовізуальними документами. У цих умовах стають актуальними проблема регламентації нового напрямку діяльності архіву, розроблення питань організаційного, технологічного і, перш за все, правового характеру в роботі з цими документами, які забезпечуватимуть повноту і надійність поповнення НАФ.

Проблема збереженості аудіовізуальних документів і забезпечення доступу до них є найважливішою для архіву, оскільки зумовлена, з одного боку, різким зростанням обсягів їх виробництва та розповсюдження упродовж останнього десятиріччя, а з іншого боку – фізичною та хімічною нестабільністю аудіовізуальних носіїв. За оцінками ЮНЕСКО, вся аудіовізуальна спадщина може бути втрачена у найближчі 20 років².

У цьому контексті вкрай важливим, на нашу думку, є окреслення принципів, які значною мірою визначають здійснення архівом заходів із забезпечення збереженості аудіовізуальних документів. По-перше, процес зберігання аудіовізуальної спадщини у подальшому буде більше технологізуватися. По-друге, збереження аудіовізуальної спадщини і розширення доступу до неї носить взаємозалежний характер: збереження повинно гарантувати постійний доступ, однак воно не є самодостатнім – без доступу збереження втрачає сенс. По-третє, забез-

печення доступу та довготривалого зберігання аналогових аудіовізуальних документів пов'язано з необхідністю їх копіювання та міграції. У сучасних умовах найбільш доцільним способом копіювання є оцифрування.

Тому ще на початку 2000-х рр. перед архівом постало питання про необхідність впровадження методу оцифрування документів як альтернативного аналоговим технологіям копіювання документної інформації³. Вагомим аргументом на користь цього методу є той факт, що, за винятком фотографій, для відтворення інформації з інших видів аудіовізуальних документів необхідна відповідна апаратура. Розвиток технологій призводить до швидкої появи нових, більш складних форматів, і як наслідок – “життєвий” цикл форматів стає коротшим. На сьогодні майже всі аналогові формати для більшості аудіовізуальних документів комерційно мертві. Це становить значні проблеми для архіву, оскільки виробництво відтворювальної апаратури припинено, а постачання запасних частин майже відсутнє. Тому обслуговувати відтворювальну апаратуру стає дуже складно.

Перші кроки в напрямі оцифрування архівних документів було зроблено у 2003 р., коли стало можливим отримання цифрових копій фотодокументів. З 2009 р. здійснюється оцифрування кіно- та фонодокументів. Набуття практичного досвіду дозволило виробити принципи, які лягли в основу архівної стратегії оцифрування аудіовізуальних документів. Вона базується на стані документального зібрання і завданнях, які стоять перед архівом нині. В основі стратегії лежить розуміння того, що рано чи пізно на всі архівні документи потрібно створити цифрові копії (фонд користування).

З огляду на те, що тотальне оцифрування наразі здійснити неможливо, фонд користування створюється силами кваліфікованих співробітників архіву відповідно до Перспективного плану заходів на 2009–2012 рр. з переведення у цифровий формат аудіовізуальних документів архіву з усталеною черговістю за трьома напрямками:

- планове послідовне оцифрування документів архіву у валовому порядку за книгами обліку аудіовізуальних документів;
- планове оцифрування найбільш фізично вразливих документів;
- оцифрування документів, що користуються найбільшим попитом у користувачів для заміщення їх цифровими копіями з метою обмеження руху оригіналів.

Створення фонду користування сприяє довготривалому зберігання цифрових копій документів та їх багаторазовому використанню. Загальний об'єм фонду користування на початок 2012 р. склав 3,4 Тбайт і містить 337 кінодокументів, близько 25 тис. фотодокументів, 544 фонодокументи.

Успішне створення фонду користування неможливе без вироблення основних засад організації довготривалого зберігання цифрових копій. Гальмівним чинником на цьому шляху є незначний практичний досвід архіву, а також відсутність належної наукової та технологічної бази. Вивчення іноземного досвіду сприяє розумінню того, що вже було зроблено у цій сфері, а запозичення практики зарубіжних національних архівних служб і корпоративних архівів – виробленню стандартів за рекомендаціями професійних асоціацій, які працюють у сфері аудіовізуального архівування. Рекомендації Єврокомісії з оцифрування та доступу до культурної спадщини (2006)⁴ допомагають архіву у розв'язанні цієї проблеми.

“Життєвий ресурс” сучасних цифрових носіїв (стрічок, жорстких дисків зі спеціальним покриттям, багатошарових оптичних дисків тощо) вимірюється роками, в кращому випадку – десятиріччями. Отже у випадку з цифровими копіями змінюється функція носія інформації, який потрібно розглядати не стільки як засіб фіксації інформації, скільки як засіб її тимчасового зберігання. Тому проблема довготривалого зберігання пов'язана насамперед із фізичним розміщенням цифрових копій. У зв'язку з цим архіву довелося визначитися з місцем зберігання фонду користування, яким на сьогодні є сервер. Водночас, усвідомлюючи, що завжди існує певна ймовірність втрати носіїв документної інформації, головним для оцифрування став принцип: одна цифрова копія – це не копія. Тож у процесі оцифрування документа мають бути створені як мінімум дві його цифрові копії. Такий підхід використовується нині архівом у розв'язанні проблеми виготовлення та зберігання резервних копій.

Важливим компонентом стратегії довготривалого зберігання цифрових копій є використання найбільш оптимальних форматів представлення інформації у цифровій формі. Зокрема, в архіві запроваджені такі формати даних цифрових копій тривалого зберігання: для фотодokumentів – TIFF (*.tif), для кінодокументів – AVI (*.avi), для фонодокументів – WAV (*.wav). Вказані формати рекомендовані Цифровим архівом Університету Флориди (США) для зберігання цифрової спадщини⁵.

Зважаючи на те, що створення цифрових копій – це комплексний і технічно складний процес, який залежить від характерних особливостей кожного з видів аудіовізуальних документів, виникла нагальна потреба у методичному забезпеченні цього напряму роботи. У 2011 р. було розроблено Порядок оцифрування фотодokumentів та після дворічної апробації, схвалено Методичні рекомендації щодо найменування файлів оцифрованих архівних документів. Нині триває робота з нормативного регулювання процесу оцифрування кіно- та фонодокументів. Набутий архівом досвід актуалізує потребу у виробленні нових підходів

Делегація архівістів Баварії (ФРН) під час відвідання сховища
фонодокументів ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного:
доктор Л. Заупе, М. Кірштайн, директор ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного
Н. О.Топішко, доктор Г. Хетцер (зліва направо).
15 травня 2012 р.

до багатьох традиційних методів, таких, як “зберігання”, “облік”, “описування”, “використання”, які не можуть повною мірою застосовуватися до цифрових аудіовізуальних документів.

Можна констатувати, що оцифрування аудіовізуальної спадщини не тільки відповідає основним стратегічним цілям архіву у сфері забезпечення збереженості документів, а також є одним із визначальних чинників формування у майбутньому електронного (цифрового) архіву.

Використання інформаційних технологій в архіві останнім часом набуває вирішального значення: вони поступово “вкорінюються” в практику, перетворюючись у невід’ємну частину архівного повсякдення. Утім найбільш повно і результативно цифрові технології освоюються у сфері використання інформації аудіовізуальних документів та забезпеченні доступу до них.

Етапним у цьому плані стало створення у грудні 2000 р. веб-сайту Держкомархіву України, який упродовж десятиріччя був своєрідним майданчиком для оприлюднення архівних документів. Зокрема, переважну більшість опублікованих документів у рубриці “Документальні виставки on-line” складають фотодокументи і окремі кадри з кінодокументів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

Справжнім проривом можна вважати появу у 2010 р. власного веб-сайту архіву, який містить інформацію про історію установи, склад

фондів, напрями роботи архіву та його структурні підрозділи, спектр архівних послуг.

Завдяки веб-сайту з'явився новий тип користувача, який вже звик задовольняти інформаційні потреби через Інтернет-мережу. За статистичними даними ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, у 2011 р. загальна кількість відвідувань читального залу склала 1437, а відвідувань сайту архіву – 17260. Серед віртуальних користувачів – не тільки наші співвітчизники, а й громадяни США, Росії, Німеччини, Греції, Франції, Австралії, Японії, Китаю та інших країн. Аналіз використання електронних ресурсів архіву свідчить, що найбільший інтерес викликають рубрики “Кінолітописи”, “Документальні виставки” та “Публікації”. У 2011 р. запроваджено нові тематичні рубрики: “Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.”, “До 25-річчя аварії на ЧАЕС”, у 2012 р. – “До Чемпіонату Європи з футболу 2012”, які продовжують поповнюватися, але вже зацікавили користувачів.

Упродовж останніх років залишалася стабільно високою кількість користувачів, які працювали в читальному залі (у середньому за рік – близько 500 осіб). Разом з тим, показовим є зростання кількості відвідувань ними читального залу, загальний показник яких у 2011 р. збільшився на 23 % порівняно з 2010 р.

Відвідувачів читального залу можна умовно поділити на такі групи: представники ЗМІ; науковці, які готують монографії, докторські та кандидатські дисертації; користувачі, мета роботи яких зумовлюється практичними потребами; приватні особи.

Найбільшою групою користувачів аудіовізуальних документів залишаються представники ЗМІ, для яких архівні документи стали невід'ємною складовою професійної діяльності. Серед постійних користувачів документної інформації – Національна телекомпанія України, Українська студія хронікально-документальних фільмів, ТРК “Студія 1+1”, ТОВ “Національні інформаційні системи” (телеканал “Інтер”), ТОВ телерадіокомпанія “Глас”, ТОВ телевізійна агенція “Профі-ТВ”, ТОВ “Пронто Фільм”, кінокомпанія “Film Ua”, Продюсерський центр “Prime Time”, які неодноразово зверталися до документів архіву при створенні телепередач, репортажів, інформаційно-аналітичних випусків, тематичних заставок, програм тощо.

Про значну затребуваність архівних документів свідчить збільшення обсягів виготовлення їхніх копій. На замовлення користувачів у 2011 р. виготовлено близько 90 год. запису копій із кіно-, відео- та фотодокументів, 1520 фотовідбитків та 2765 електронних копій із фотодокументів, надано для перегляду 2639 кінодокументів тощо.

Якісно змінити систему користування архівними документами дозволило застосування технології оцифрування документів. У 2011 р. вперше користувачам було видано для перегляду та відбору інформації

263 цифрові копії кінодокументів. На жаль, поки що є недоступною послуга зі створення електронних копій документів у віддаленому режимі, цьому заважають слабка телекомунікаційна інфраструктура архіву, відсутність організації проведення відповідних фінансових операцій.

З метою забезпечення широкого доступу до інформаційних архівних ресурсів та підвищення рівня обслуговування користувачів у читальному залі створено локальну мережу на 8 робочих місць з виходом в Інтернет. Однак, зважаючи на сучасний стан матеріально-технічної бази, поки що лише 1 робоче місце обладнано комп'ютерною технікою з виходом до Інтернет-ресурсів НАФ.

Як вже зазначалося, кількість користувачів неухильно зростає з кожним роком, змінюється тематика і форми їхніх запитів. Так, у 2011 р. показник тематичних запитів перевищено майже на третину порівняно з 2010 р. (104 проти 77), з них 60 запитів надійшло від іноземних громадян. Розширилася “географія” запитів – це такі країни: Австрія, Білорусія, Данія, Ізраїль, Ірландія, Індія, Канада, Німеччина, Норвегія, Польща, Росія, Франція та ін. Варто зауважити, що якщо раніше домінував поштовий варіант звернень, то нині більш активно використовуються засоби електронного зв'язку.

Застосування нових інформаційних технологій значно активізувало видавничу діяльність архіву. Переважає видання спеціальних довідників, покликаних розкривати склад і зміст архівних фондів. Це насамперед анотовані каталоги кінодокументів, видання яких започатковано ще у 1969 р. До 2002 р. світ побачило лише 3 з них: “Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов производства украинских студий (1923–1941)”, “Кинолетопись. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945” (1975), “Кинолетопись. Украинская ССР за 60 героических лет 1917–1977” (1977). Починаючи з 2002 р. у рамках галузевої програми “Архівні зібрання України” вийшли друком 5 випусків анотованих каталогів: “Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (червень 1945–1955)” (2002), “Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1956–1965)” (2003), “Україна і Друга світова війна: Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків (1939–1945)” (2006), “Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (1896–1939)” (2009), “Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1966–1975)” (2010). Довідники подають вичерпну інформацію про весь комплекс кінодокументів за 1896–1975 рр., розкривають фонди архіву як національного фільмосховища, сприяють введенню до наукового обігу нових видів аудіовізуальних джерел.

Провідний науковий співробітник відділу забезпечення збереженості та обліку документів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного С. О. Стадник під час оцифрування фотодокументів.
Квітень 2012 р.

На веб-сайті ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного представлено електронні версії анотованих каталогів кінодокументів, які користуються неабияким попитом у користувачів. Публікація архівних довідників в Інтернеті дозволяє максимально скоротити часову відстань між підготовкою видань та оприлюдненням документної інформації.

Одночасно з роботою над довідковими виданнями проводилася підготовка добірок документів та тематичних оглядів, які публікувалися на шпальтах журналу “Архіви України”, газет та оприлюднювалися на веб-сайті архіву. Тематика публікацій достатньо широка: “Внесок учасників війни – працівників тилу в Перемогу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.”, “Зустріч керівників архівних установ СНД”, “Фотодокументи з історії радянського партизанського руху в роки Другої світової війни”; до 20-ї річниці Незалежності України, до Дня захисту дітей, до Дня Українського козацтва, до 25-річчя аварії на ЧАЕС, до 70-ї річниці початку Київської оборонної операції. Частина публікацій висвітлювала життя та діяльність видатних діячів історії, науки та мистецтва.

Завдяки використанню новітніх інформаційних технологій від 2003 р. стали доступними мультимедійні публікації. У результаті плідної співпраці ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного з іншими архівними установами України фотодокументи було внесено до документальних видань на компакт-дисках: “Голодомор в Україні 1932–1933:

Офіційні документи. Бібліографія публікації джерел. Огляди джерел. Інтернет-ресурси” (2003), “Документи державних архівів України до 50-ї річниці входження Криму до складу України” (2004), “Документи до 70-річчя перенесення столиці України з Харкова до Києва” (2004), “Друга світова війна і Голокост в Україні / World War II and Holocaust in Ukraine” (2005), “Конституція України: шлях державотворення (середина XVII ст. – 1996 р.): Документи Національного архівного фонду України” (2006). Без сумніву, нова форма видань архівних джерел суттєво сприяє і розвитку джерелознавства, і всебічному вивченню історії України.

2011 рік став періодом подальшого розширення і урізноманітнення форм публікації інформації аудіовізуальних документів. Вперше було підготовлено і оприлюднено на веб-сайті архіву 3 фонові документи до вшанування пам'ятних дат Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.: урядові повідомлення про початок війни, взяття Берліна 2 травня 1945 р., підписання Акта про беззастережну капітуляцію збройних сил Німеччини 8 травня 1945 р. та фрагмент виступу командувача 1-го Українського фронту, генерала армії М.Ф. Ватутіна на мітингу у звільненому Києві 27 листопада 1943 р.

Разом із традиційними формами використання документної інформації архівом запроваджено нову – відеоролики. Ця форма пов'язана виключно із репрезентативними можливостями аудіовізуальних документів як джерел інформації. Збільшення на 50 % показників її застосування за два останні роки (2010 р. – 9, 2011 р. – 18) свідчить про популярність цієї форми серед користувачів. Відеоролики стали невід'ємною складовою як публікаційної діяльності архіву, так і різних інформаційних заходів. Також розширилася тематика відеороликів: Куренівська катастрофа 1961 р., аварія на ЧАЕС, “Космічна ера в контексті архівної справи”, роль Уряду у відбудові післявоєнної України, “Внесок учасників війни – працівників тилу в перемогу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.”, “Війна. Документ. Пам'ять. Рік 1941-й”, “Бабин Яр – правда про трагедію”, до Дня Конституції, до 20-ї річниці проголошення незалежності України, до Дня Партизанської слави, до 67-ї річниці визволення України від нацистських окупантів, до 70-річчя від дня народження І. Миколайчука, до 60-ї річниці від дня народження Н. Яремчука, до 20-ї річниці Всеукраїнського референдуму, до 110-річчя М. Ф. Ватутіна, до Дня працівників архівних установ.

Важливе значення для повноцінної репрезентації аудіовізуальних документів має виставкова діяльність архіву. Нині маємо всі підстави констатувати тенденцію до зростання її обсягів. Так, порівняно з 2003 р. (7 виставок) їх кількість у 2011 р. зросла до 25.

Активізації експозиційної роботи сприяло запровадження на веб-сайті ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного рубрики “Документальні

виставки”. У 2011 р. у цій рубриці було представлено 13 виставок і оприлюднено близько 400 архівних фотодокументів.

Застосування інформаційних технологій надає нові можливості, але і створює нові проблеми у всіх напрямках архівної діяльності. Однією з таких проблем є питання дотримання авторських прав. З одного боку, архів відповідно до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” повинен забезпечувати вільний доступ до документної інформації, з іншого – захищати інтелектуальну власність авторів, керуючись нормами Закону України “Про авторське право та суміжні права”. На нашу думку, дієвість авторського права насправді полягає у поєднанні винятків та обмежень з адекватними нормами охорони авторського права. Це дозволить підтримувати баланс між правом авторів і суспільними інтересами. Міжнародні угоди з авторського права регулюють тільки виключні права авторів та інших правласників, обмеження регулюються вітчизняним законодавством і мають вибірковий характер. Закон України “Про авторське право і суміжні права” встановлює низку винятків щодо порядку користування об’єктами авторського права. Однак у ньому відсутнє будь-яке регламентування стосовно існування в архівах документів у цифровій (електронній) формі, не регулюються питання копіювання цифрової інформації, а також відсутнє саме поняття цифрового (електронного) копіювання.

Намагаючись забезпечити вільний доступ до вже оцифрованих документів, здійснюючи їх копіювання на замовлення користувачів, публікуючи документи в режимі on-line, архів ризикує опинитися в ситуації, коли його дії можуть бути кваліфіковані як такі, що знаходяться поза правовим полем.

Відсутність у нормах чинного законодавства чітко визначених прав архівних установ щодо поповнення їхніх фондів цифровими аудіовізуальними документами, правові колізії стосовно дотримання авторських прав спричиняють труднощі у роботі архіву, стоять на заваді створення електронного архіву.

Вихід із цієї ситуації вбачаємо в удосконаленні національного законодавства у сфері авторського права шляхом зняття з архівів обмежень на переведення у цифровий формат документів, що охороняються авторським правом, з метою забезпечення їх збереження й архівування.

Таким чином, підбиваючи підсумки короткого екскурсу в останнє десятиліття діяльності ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, необхідно відзначити, що архів перебуває в процесі постійного розвитку, технічного і технологічного удосконалення, крок за кроком зміцнює позиції і цим доводить своє право посідати одне з провідних місць серед архівних установ України.

¹ *Топішко Н. О.* Міжвідомча розширена нарада з питань дотримання чинного законодавства щодо поповнення Національного архівного фонду України аудіовізуальними документами та забезпечення їх збереження // *Архіви України.* – 2010. – № 5. – С. 214.

² *Браккер Н.В., Куйбышев Л. А.* Международные инициативы по сохранению аудионаследия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minervaplus.ru/publish/publish6.htm>

³ *Казімірова І. О., Ємельянова Т. О.* З досвіду оцифрування кінодокументів у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного // *Архіви України.* – 2010. – № 3–4. – С. 87.

⁴ http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/doc

⁵ <http://www.fcla.edu/digitalArchive/pdfs/recFormats.pdf>

Проведен анализ основных направлений деятельности ЦГКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного за последнее десятилетие, освещены проблемы комплектования, обеспечения сохранности и использования аудиовизуального наследия и достижения в их решении.

Ключевые слова: аудиовизуальный документ; оцифровка; обеспечение сохранности; использование документной информации.

There are analyzed the main directions of the activity of the Central State Archives of Film, Audio and Visual Documents named after H.S. Pshenychnyi during the last 10 years and are outlined the problems and achievements in the field of arrangement, providing the preservation and using the audio and visual heritage in the article.

Keywords: the audio and visual document; the digitalization; the providing of the preservation; the using of documental information.

УДК 930.251(477)

О. В. БАЛИШЕВА, К. О. ПІДРЕПНА*

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОБЛІКУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ В ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ АРХІВІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

Викладено передісторію розвитку наукової думки у роботі з науково-технічною документацією (60-ті – 90-ті рр. ХХ ст.) щодо організації її збереження та обліку в державних архівах України.

Ключові слова: науково-технічна документація; архівний фонд; система обліку НТД.

Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 13 серпня 1958 р. за № 914 науково-технічна документація (НТД), що відкладалася в результаті діяльності проектно-конструкторських, науково-дослідних, організацій, підприємств та інших закладів, визнається такою, що має науково-історичне та інше державне призначення, незалежно від часу походження, техніки, засобів відтворення. Як складова Державного архівного фонду (ДАФ) СРСР вона підлягала концентрації у державних архівах.

Аналізуючи передісторію розвитку вітчизняної наукової думки у роботі з науково-технічною документацією (60-ті – 90-ті рр. ХХ ст.), можна визначити та окреслити вузлові моменти руху НТД до державних архівів, покликаних зберігати та забезпечувати її облік та використання.

За основу систематизації та обліку у відомчих технічних архівах приймалася визначена одиниця зберігання, яка складалася з окремого документу або групи НТД (комплексу), об'єднаних за змістом, іншими умовами їх внутрішньої організації. У середині кожного такого “масиву” складові розташовувались за їх логічним зв'язком (темою), послідовно розкриваючи: змісти проектів, звітів про НДР, комплектів технологічних документів та ін.

Звернемось до публікацій в журналі “Радянські архіви”, які в цей період висвітлювали практичний досвід ведення облікової роботи в архівних підрозділах науково-дослідних та проектних закладів України¹.

---

* *Балишева Олена Василівна* – науковий співробітник відділу довідкового апарату та обліку документів ЦДНТА України.

Підрепна Катерина Олександрівна – начальник відділу довідкового апарату та обліку документів ЦДНТА України.

Київський проектний інститут “Діпрохіммаш”. До 1962 р. тут діяла “потоківа” система обліку та зберігання технічної документації. Інженери розробили власний варіант обліковування проектної документації, що базувався на державних стандартах “Система креслярського господарства”², “Креслення в машинобудуванні”³ із урахуванням практичних потреб користувачів. Інститутський каталог (класифікатор) проектної НТД систематизувався за такими розділами:

- загальна ТД;
- виробничі (енергетичні) об’єкти;
- складське господарство.

Саме такі тематичні групи (комплекси) і були виокремлені при подальшому удосконаленні системи загального обліку НТД в даному технічному архіві. Це лише окремий приклад.

1964–1970 рр. – період широкого залучення суспільства до вирішення подальшої долі документів відомчих технічних архівів, до формування системи державних архівних установ через утворення спеціалізованих Центральних державних архівів НТД союзних республік.

Центральний державний архів науково-технічної документації УРСР (ЦДАНТД УРСР) створено на виконання постанови Ради Міністрів Української РСР від 25 грудня 1969 р. № 683 “Про заходи щодо покращення архівної справи в республіці”⁴.

Серед основних завдань архіву: концентрація НТД, яка має науково-історичне і практичне значення, та забезпечення оптимальних умов її зберігання; організація науково-технічного опрацювання та обліку, створення науково-довідкового апарату.

Слід констатувати, що упродовж тривалого часу українська державна архівна система користувалася (і користується донині) науково-методичним потенціалом колишнього радянського архівознавства. Безперечно, до його творчого набутку, досвіду, традицій треба ставитися з належною увагою, але й з такою ж мірою критицизму. Визнаємо, що цей науковий ресурс застарів, вичерпався...

Звернення ж до історичного аспекту розгляду найбільш актуальних проблем в організації облікової роботи з архівною НТД сприятиме нині новому баченню сучасного стану її розвитку і філософії науки, техніки.

Упродовж 1974–1975 рр. в ЦДАНТД УРСР спільно з Головними архівними управліннями при РМ СРСР та УРСР готується один із перших методичних документів – “Тимчасова інструкція з обліку НТД у державних архівах”, яка була позитивно оцінена спеціалістами ще до розроблення “Правил роботи з НТД у державних архівах”⁵. До одиниць обліку НТД у державних архівах було віднесено: справи, архівні комплекси, архівні колекції.

У ЦДАНТД УРСР (на відміну від загального діловодства у держархівах) до 1988 р. основною організаційною одиницею обліку був не архівний фонд, а архівний комплекс.

Питання про фондування науково-технічної документації, що є невід'ємною частиною НАФ, залишається актуальним для ЦДНТА України і донині.

На державне зберігання до ЦДНТА України до сьогодні приймається лише частина документів постійного зберігання, які утворюються в процесі діяльності юридичної особи. Це комплекси НТД (проектна, конструкторсько-технологічна, науково-дослідна документація), які надходять до архівного фонду окремими частинами, потім групуються за об'єктними та тематичними ознаками. Наголосимо, що разом з НТД, яка складає комплекс, організацією-розробником (фондоутворювачем) до архіву не передаються на державне зберігання документи діловодства. Таким чином порушується принцип збереження цілісності архівного документального фонду.

Від 1988 р. поняття “архівний фонд НТД” поряд з “архівним комплексом НТД” чітко визначає характер облікової системи архіву. У 2003 р. видається “Анотований реєстр описів до фондів ЦДНТА України”⁶; у 2012 р. – удосконалена “Інструкція з організації обліку документів НАФ в ЦДНТА України”, орієнтовані саме на “архівний фонд”.

У 80-ті рр. минулого ст. в системі організації зберігання та обліку документів в ЦДАНТД УРСР нагальним було розв'язання питання щодо обліковування НТД не за “справами”, а за “одиницями зберігання”. Зважаючи на особливості фізичних якостей НТД (фото, дізозкальки, що зберігаються у рулонах-тубусах; форматовані креслення конструкторської документації, які повинні бути розгорнутими; кальки, що зберігаються за частинами проекту у спеціальних коробках), спеціалісти архіву вважали, що НТД повинна обліковуватися виключно за одиницями зберігання (текстовими, графічними окремо).

З Довідки про запровадження в ЦДАНТД УРСР “Правил роботи з НТД в організаціях та на підприємствах СРСР”: “...за облікову одиницю конструкторської та технологічної документації береться “аркуш креслення”, незалежно від формату або текстового документу”⁷.

У ЦДНТА України запроваджена централізована система обліку. Основними обліковими одиницями є: архівний фонд; група-комплекс; одиниця зберігання. В межах фонду обліковується комплекс НТД.

НТД в архіві розподіляється за такими основними групами: комплекси проектної документації в галузі капітального будівництва (перша група); конструкторсько-технологічна (друга група); науково-дослідна документація (звіти про НДР, ДКР – третя група).

Основними класифікаційними одиницями організації документів в межах групи-комплексу є одиниця зберігання НТД (текстовий або графічний документ чи їх сукупність, поєднаних зв'язком походження, призначенням, приналежністю до однієї теми, питання, об'єкту, наукової праці).

ЦДНТА України керується в своїй роботі “Основними правилами роботи державних архівів України” (схвалені колегією Держкомархіву України 03.02.2004, протокол № 2) та “Основными правилами работы с научно-технической документацией в государственных архивах СССР”⁸, які регламентують перелік основних облікових документів для всіх архівних установ України.

Серед облікових документів, які суттєво відрізняють облік науково-технічної документації в ЦДНТА України від інших архівів, є ведення книг: сумарного обліку надходжень документів на постійне зберігання (окремо за кожною групою НТД) і списків архівних комплексів, призначених для інвентарного та кількісного обліку архівних комплексів та закріплення за ними постійних №№ комплексів.

Станом на 01.01.2012 р. у 243 архівних фондах налічується 572225 одиниць зберігання за період 1889–2010 рр.; груп-комплексів НТД – 939; кількість описів до архівних фондів складає 937 одиниць, всі – у друкованому вигляді.

Дотримання принципів динамічності, достовірності та повноти обліку в ЦДНТА України визначені порядком ведення державного обліку документів НАФ України, який затверджений наказом Держкомархівів від 11. 06. 2002 р. за № 43.

Найбільші за кількістю од. зб. фонди НТД архіву:

- Ф. Р-3: Відкрите акціонерне товариство “Укргідропроєкт” імені С. Я. Жука: 74549 од. зб.; 37 комплексів; 1904–1996 рр.;
- Ф. Р-31: Відкрите акціонерне товариство “Харківський науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут “Харківський Енергопроєкт””: 116528 од. зб.; 14 комплексів; 1930–1988 рр.;
- Ф. Р-55: Відкрите акціонерне товариство “Проектно-технологічний та конструкторський інститут “Укркраненерго””: 10834 од. зб.; 30 комплексів, 1939–1995 рр.

Серед найменших за чисельністю од. зб. НТД фондів архіву – фонд Р-245: Відкрите акціонерне товариство “Діпрозаводтранс”: 18 од. зб., 1 комплекс, 1952–1953 рр.

На нинішньому етапі важливими завданнями обліку є: підготовка баз даних для запровадження обліку в електронному вигляді; оцифрування описів документів постійного зберігання. Саме електронні архіви зараз стають запорукою ефективної організації роботи будь-якого сучасного закладу. При цьому кількість документів (або інших джерельних баз) не вплинуть на їх компактність та швидкість проведення інформаційного пошуку користувачем-дослідником. Одним із основних принципів їх створення є уніфікація складових у системі обліку НТД, але останній етап (уточнення остаточних відомостей “комплекс – справа – одиниця зберігання”) дещо гальмує загальний поступ в обраному напрямі.

Варто наголосити, що інформатизація архіву зводиться не тільки до оснащення сучасною комп'ютерною технікою. У подальшому ми передбачаємо запровадження та освоєння програмно-інформаційних технологій, які забезпечуватимуть виконання основних завдань та функцій ЦДНТА України, допоможуть по-новому організувати роботу підрозділів, розвинути інформаційний ресурс електронного науково-довідкового апарату та пов'язані з ним, як з мета-описуванням (створення опису для кожної окремої сторінки документу), цифрові копії текстових архівних документів; ретроконверсію документів (переведення із графічного вигляду в електронний).

Фондоутворювачі архіву – це представники всіх галузевих напрямів вітчизняної промисловості: паливно-енергетичного, металургійного, машинобудівного; хіміко-лісотехнічного, будівельного комплексів; вугільної та гірничорудної; газової та нафтової; харчової промисловостей; транспорту та зв'язку; водного господарства; а також визначні діячі в галузі науки, техніки, архітектури.

Проекти, які зберігає ЦДНТА України, не обмежуються територією України; вони презентують об'єкти різного призначення, розташовані у 26 країнах світу, зокрема Білорусі, Болгарії, Грузії, Єгипті, Індії, Іраку, Казахстану, Молдови, Російської Федерації, Угорщини, Узбекистану т. ін.⁹

Як головний в Україні зберігач НТД, ЦДНТА України поряд із комплектуванням, обліком та забезпеченням збереженості документів розробляє та удосконалює науково-довідковий апарат (НДА) до своїх фондів: путівники, міжархівні довідники, галузеві, тематичні, фондові огляди, об'єктний та систематичний каталоги тощо¹⁰.

Облік архівної НТД – це постійно діючий, життєздатний процес, націлений не тільки на встановлення та уточнення її складу. Він надає повну уяву будь-якому керівникові чи спеціалісту про архівний заклад в цілому, допомагає оцінити фізичний стан документів. А останній фактор, в свою чергу, дозволяє своєчасно ліквідувати будь-які недоліки, що можуть впливати на фізичну збереженість паперів, інших носіїв документальної інформації.

---

¹ *Ильина О. К.* Экспертиза ценности и обеспечение сохранности НТД // Советские архивы. – 1967. – № 6. – С. 78–80.

² *Бальшева Е. В.* Каталог объединенных сведений о документах академика архитектуры А. Н. Бекетова в составе фондов государственных архивов, музеев, учреждений Украины, семейном архиве Бекетовых (1885–1941 гг.) / ЦГНТА Украины; Е. В. Бальшева. – Харьков: Терра, 2002. – 84 с. – (Труды ЦГНТА Украины).

³ ГОСТ 5292-60 “ЕСКД. Основные требования к чертежам”.

⁴ ЦДНТА України, ф. Р-48, оп. 1, од. зб. 1, арк. 3–4.

⁵ Правила работы с научно-технической документацией в организациях и на предприятиях СССР. – М., 1977. – 88 с.

⁶ Анотований реєстр описів фондів ЦДНТА України. Довідник // X. : Видавничий дім “Райдер”. – 2003. – 232 с.

⁷ Там само, арк. 577, арк. 10.

⁸ Основные правила работы с научно-технической документацией в государственных архивах СССР. – М.: Главархив СССР. – 1985. – 94 с.

⁹ Технічний, загальногосподарський розвиток зарубіжних країн за документами ЦДНТА України. 1911–1992 рр.: довідник / ЦДНТА України; [укл. М. А. Балишев, О. В. Балишева (відповід. укл.), О. І. Барикіна, О. Є. Дождьова]. – Х.: Федорко, 2008. – Т. 1. – 196 с. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).

¹⁰ *Бальшева Е. В.* Каталог объединенных сведений о документах академика архитектуры А. Н. Бекетова в составе фондов государственных архивов, музеев, учреждений Украины, семейном архиве Бекетовых (1885–1941 гг.) / ЦДНТА Украины; Е. В. Бальшева. – Харьков: Terra, 2002. – 84 с. – (Труды ЦДНТА Украины).

Особовий фонд архітектора В. Г. Маєвської (1929 р. н.): Реферативно-аналітичний огляд / Укл. Барикіна О. І. – Харків: ЦДНТА України, 2006 р. – 40 с.

Технічний, загальногосподарський розвиток зарубіжних країн за документами ЦДНТА України. 1911–1992 рр.: довідник / ЦДНТА України; [укл. М. А. Балишев, О. В. Балишева (відповід. укл.), О. І. Барикіна, О. Є. Дождьова]. – Х.: Федорко, 2008. – Т. 1. – 196 с. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).

Центральний державний науково-технічний архів України: бібліографічний огляд за матеріалами періодичних видань. 1971–2007 рр. До 90-річчя від дня створення системи архівних установ України / ЦДНТА України; [уклад. М. А. Балишев]. – Х.: СПДФО Михайлов Г. Г., 2008. – 62 с.

Центральний державний науково-технічний архів України : путівник / ЦДНТА України; [авт.-упорядн. А. О. Алексеєнко (відповід. упорядн.), М. А. Балишев, О. Є. Дождьова, Є. В. Семенов. – Х.: Федорко, 2009. – 338 с.

Изложена предистория развития научной мысли в работе с научно-технической документацией (60-е – 90-е гг. XX ст.) в направлении организации ее хранения и учета в государственных архивах Украины.

Ключевые слова: научно-техническая документация; архивный фонд; система учета.

There is given the prehistory of the development of the scientific thought on the scientific and technical documentation (1960-90-ies of the 20 century) its preserving and inventory in the State archives of Ukraine.

Keywords: the scientific and technical documentation; the archival fond; the inventory system of the scientific and technical documentation.

УДК 930.25:[002+027.64](477)

А. А. МАЙСТРЕНКО, Р. В. РОМАНОВСЬКИЙ*

**НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
“СЛУЖБИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ДЕРЖАВНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ:
ІНФОРМАЦІЙНА, ОРГАНІЗАЦІЙНА
ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ”:
ХІД, РЕЗУЛЬТАТИ, ВИСНОВКИ**

Представлено результати проведеного Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства дослідження організації та функціонування Служб науково-технічної інформації, довідково-інформаційних фондів та бібліотечних фондів державних архівних установ України.

Ключові слова: Служби науково-технічної інформації; довідково-інформаційні фонди; бібліотечні фонди; державні архівні установи.

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (далі – УНДІАСД) протягом 2010–2011 років проводив дослідження “Служби науково-технічної інформації державних архівних установ України: інформаційна, організаційна та науково-методична діяльність”.

Об’єктом дослідження було визначено Служби науково-технічної інформації (далі – Служби НТІ) та бібліотеки державних архівних установ України.

Мета дослідження полягала у розробці науково-методичних засад функціонування Служб НТІ та бібліотек (бібліотечних фондів) державних архівних установ України, обґрунтуванні, визначенні шляхів та методики ефективного здійснення галузевого інформування, розробці нормативно-інструктивних матеріалів, положень про Служби НТІ довідково-інформаційний та бібліотечний фонди державних архівних установ України.

Базу дослідження склали: Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства, Служби НТІ та бі-

---

* *Майстренко Анжела Андріївна* – кандидат історичних наук, завідувач науково-інформаційного відділу Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Романовський Ростислав Володимирович – завідувач сектору науково-технічної інформації науково-інформаційного відділу Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

бліотеки (бібліотечні фонди) державних архівних установ України, що знаходяться у сфері управління Державної архівної служби України.

Державним архівам було запропоновано дати відповіді на питання двох анкет: “Анкета для служб науково-технічної інформації державних архівних установ України” та “Анкета для бібліотек, методичних кабінетів та інших структурних підрозділів, що виконують бібліотечні функції в архівних установах України”.

Питання стосувалися діяльності Служб НТІ та бібліотек, специфіки формування фондів, Довідково-інформаційного фонду (далі – ДІФ), Довідково-пошукового апарату (далі – ДПА), форм і методів інформаційної діяльності, освіти працівників тощо. Був опрацьований значний масив матеріалів двох анкет (216 сторінок), тобто 936 відповідей на питання однієї анкети та 972 відповіді на питання другої анкети.

Галузевим стандартом “Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства Структура та основні напрями функціонування. СОУ 92.5-22892594-001-2004”¹ визначено структуру Галузевої системи науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства (далі – ГСНТІ АСД), яка передбачає створення Служб НТІ державних архівних установ; функції та напрями діяльності окремих складових, важливе їх значення для інформаційного забезпечення роботи архівних установ, у тому числі виконання планових наукових досліджень та підготовки науково-методичних розробок.

Результати дослідження показали, що положеннями про центральні державні архіви, затвердженими наказами Держкомархіву України у 2002 р.², не передбачено підрозділів, які виконують функції Служб НТІ або науково-довідкових бібліотек. Чинний галузевий стандарт у своїй діяльності використовує лише частина центральних архівів.

Територіально більшість центральних державних архівів, за винятком ЦДНТА України та ЦДІА України, м. Львів, розміщено в м. Києві. Вони мають можливість користуватися інформаційними, бібліотечними ресурсами та ДПА Державної наукової архівної бібліотеки, м. Київ (далі – ДНАБ, м. Київ).

Аналіз отриманих відповідей показав, що в центральних державних архівах Служби НТІ, довідково-інформаційний та бібліотечний фонди знаходяться в різних структурних підрозділах:

– *ЦДАВО України* – ДІФ функціонує при методичному кабінеті, до основних завдань архіву не входить інформаційне забезпечення користувачів друкованими виданнями та науково-методичною літературою. Друковані видання довідкового характеру, передані до архіву іншими архівними установами, обліковуються в методичному кабінеті та видаються для користування співробітникам архіву.

– *ЦДАГО України* не має бібліотеки, методичного кабінету чи іншого структурного підрозділу, який виконував би бібліотечні функції.

Відсутня й Служба НТІ. Бібліотечний фонд в архіві формується стихійно. Бібліотечним фондом користуються у читальному залі архіву.

– *ЦДІАК України* – Служба НТІ відсутня. Відповідальність за методичний кабінет і службу довідкової інформації покладено на одну особу – начальника відділу давніх актів архіву. Методичний кабінет в архіві створено у 1971 р. Бібліотечний фонд зберігає методичні видання з 1950 р. Довідкова служба забезпечує співробітників архіву науково-довідковою інформацією для виконання планових робіт. На думку працівників архіву, Служба НТІ потрібна для оптимізації виробничого процесу і проведення планових робіт окремих відділів, які пов'язані з науково-методичною та видавничою діяльністю.

– *ЦДІАЛ України* – бібліотечні функції покладено на сектор зберігання друкованих фондів (з 1949 р.). Робота сектору з обслуговування працівників архіву і користувачів досить ефективна. Стосовно Служби НТІ зазначено, що жоден з підрозділів архіву не виконує функції комплектування, зберігання, обліку та систематизації матеріалів ДДФ та інформування про них. Працівники архіву розуміють необхідність створення такої Служби, яка буде сприяти оволодінню новітніми розробками в галузі архівознавства і документознавства, підвищенню професійного рівня працівників архіву.

– *ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного* – відповідальність за ведення та облік довідково-інформаційного фонду покладено на провідного спеціаліста відділу формування НАФ та діловодства, який: комплектує архів профільними документами; вивчає та узагальнює інформацію про стан архівної справи з профільних для архіву питань; веде спільно з іншими архівними установами та підрозділами архіву наукові дослідження; розробляє методичні посібники, рекомендації, правила, інструкції з питань комплектування документів; впроваджує в практику роботи архіву результати наукових досліджень, методичні розробки та прогресивні методи роботи. Усі ці позиції закладено у “Посадову інструкцію провідного спеціаліста відділу формування НАФ та діловодства”, затверджену директором архіву.

– *ЦДНТА України* – Службу НТІ архіву створено наказом від 19.08.2010 р. № 53/ОД, але вона не є самостійним структурним підрозділом, а входить до складу відділу використання інформації документів. Служба НТІ функціонує відповідно до “Положення про Службу НТІ ЦДНТА України” (2010 р.)³. У Положенні визначено основні функції Служби НТІ, методи інформування користувачів, систему ДПА. Створення Служби НТІ в архівній установі обґрунтовується “Положенням про Центральний державний науково-технічний архів України”, в якому зазначено, що установа є координаційним центром з питань роботи з документами свого профілю (науково-технічною документацією), що зберігаються в інших державних архівах та архівних підрозділах

підприємств, установ, організацій та громадських об'єднань України, а також у громадян. Для виконання цієї функції працівники архівної установи повинні бути обізнаними з усіма найновішими нормативно-методичними розробками як в архівній справі, так і у сфері роботи з науково-технічною документацією. На Службу НТІ покладено бібліотечні функції, тому що в архіві немає науково-довідкової бібліотеки як самостійного підрозділу. Відповідальність за роботу з бібліотечним фондом несе Служба НТІ. У складі Служби НТІ – бібліотека (офіційна назва – бібліотечний фонд); методичний кабінет (офіційна назва – ДІФ), а також ДПА. Роботу з бібліотечним фондом організовано відповідно до “Інструкції з організації та порядку проведення робіт з бібліотечним фондом у ЦДНТА України” (2007 р.).

– *ЦДАМЛМ України* – бібліотечний підрозділ та Служба НТІ відсутні як самостійні структури. Інформаційні функції покладено на сектор зберігання друкованих видань відділу забезпечення збереженості документів, створений у 2003 р. Сектор здійснює облік, зберігання, використання наявного фонду. Бібліотечними фондами користуються архівні працівники, користувачі архіву та інших архівних установ.

ЦДАЗУ – самостійний бібліотечний підрозділ не був передбачений у структурі архіву. Тимчасово ці функції виконує відділ забезпечення збереженості та обліку документів. У складі бібліотечного фонду – книги з історії української еміграції, видані переважно за кордоном; словники, енциклопедії, довідкова та історична література.

– *ЦДЕА України* знаходиться на етапі становлення. В архіві ще не створено бібліотеки, методичного кабінету, Служби НТІ. Бібліотечні функції покладено на відділ формування НАФ та діловодства.

Як показало анкетування, Служби НТІ у місцевих державних архівах почали створюватись у 1970–1980-х роках, зокрема у держархівах Вінницької, Сумської, Одеської та інших областей. У 2002 р. діяльність Служби НТІ було відновлено у Держархіві Запорізької області на підставі затвердженого “Положення про Службу НТІ”.

Функції Служби НТІ та бібліотек виконують різні структурні підрозділи держархівів, а саме:

- відділ інформації та використання документів (держархіви АР Крим, Волинської, Дніпропетровської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Полтавської, Тернопільської, Харківської областей, міст Києва та Севастополя);
- відділ використання інформації документів (держархіви Львівської, Хмельницької, Чернігівської і Чернівецької областей). У Держархіві Чернігівської області Служба НТІ діє з 1950-х рр., її діяльність поновлено на підставі Положення про Службу НТІ, затвердженого 12 квітня 2010 р., НДБ діє з 1923 р.;
- відділ організації та координації архівної справи (Держархів Донецької області);

- відділ зберігання, обліку та науково-довідкового апарату (держархіви Київської, Луганської, Одеської, Рівненської областей);
- організаційно-аналітичний відділ (Держархів Черкаської області).

У частині держархівів інформаційні та бібліотечні функції виконують також методичні кабінети разом з іншими структурними підрозділами, у складі яких діє бібліотека або бібліотечний фонд. Такими є держархіви Донецької, Київської, Житомирської, Херсонської, Хмельницької областей.

У чотирьох держархівах областей інформаційні та бібліотечні функції виконують два структурні підрозділи, а саме: відділ інформації та використання документів і методичний кабінет при секторі організації та координації архівної справи (Держархів Житомирської області); відділ використання інформації документів у Берегівському відділі Держархіву Закарпатської області та відділ забезпечення збереженості та використання інформації документів – Ужгородський підрозділ Держархіву Закарпатської області; відділ організації та координації архівної справи та відділ інформації та використання документів (Сумська область).

Бібліотеки наявні у держархівах АР Крим (з 1924 р.), Волинської (з 1940 р.), Дніпропетровської (з 1922 р.), Закарпатської (з 1945 р.), Житомирської (з 1922 р.), Кіровоградської (з 1934 р.), Луганської (з 1951 р.), Львівської (з 1939 р.), Миколаївської (з 1926 р.), Одеської (з 2003 р.), Рівненської (з 1940 р.), Сумської (з 1925 р.), Тернопільської (з 1939 р.), Харківської (з 1932 р.), Херсонської (з 1931 р.), Хмельницької (створювалася протягом 1921–1923 рр.) областей.

В архівах бібліотеки та інші структурні підрозділи виконують функції, притаманні бібліотечним установам. Зокрема, комплектують фонд бібліотеки, здійснюють його облік, зберігання, систематизацію та інформаційно-довідкове обслуговування користувачів (державні архіви АР Крим, Закарпатської, Івано-Франківської, Луганської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької областей).

Служби НТІ, бібліотеки архівів основну увагу приділяють інформаційно-довідковому обслуговуванню індивідуальних користувачів – дослідників, працівників архіву та архівних установ області (держархіви Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Донецької, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Сумської, Тернопільської, Чернігівської областей, міст Києва та Севастополя).

Служби НТІ, бібліотеки та інші структурні підрозділи, що виконують бібліотечні функції, своїм основним завданням вважають організацію різних видів виставок (тематичних до знаменних та політичних дат, нових надходжень до бібліотеки чи ДІФ), створення ДПА, підготовку бібліографічних покажчиків, списків, довідок; участь в інформаційно-

публікаційній діяльності держархіву та при виконанні працівниками архівів тематичних запитів користувачів.

Архівні установи також вважають, що ефективність інформаційної діяльності визначається виконанням запитів користувачів; інформаційним забезпеченням перспективних і поточних планів науково-дослідної та науково-методичної роботи архіву; виступами у засобах масової інформації. Позитивно оцінили свою інформаційну діяльність держархіви АР Крим, Волинської, Закарпатської, Житомирської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Луганської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, Черкаської, Чернівецької областей, міст Києва та Севастополя.

Окремі архіви наводять дані про кількість виданої з фондів бібліотек літератури, кількість користувачів фондів бібліотек (зокрема, держархіви Кіровоградської, Закарпатської, Чернівецької областей).

Аналізуючи ефективність своєї інформаційної та бібліотечно-бібліографічної діяльності, працівники архівів відзначають, що її ефективність залежить від наявності у штаті архіву окремої посади бібліотекаря або бібліографа (держархіви АР Крим, Сумської області); збільшення кількості видань, зокрема, довідкової літератури, спеціальних фахових видань з архівознавства та документознавства (держархіви Полтавської, Сумської областей).

Знижує ефективність інформаційної діяльності відсутність працівника із спеціальною бібліотечною освітою, недостатня кількість видань довідкового, архівознавчого спрямування (держархіви Донецької, Миколаївської областей).

Основним видом ДПА в Службах НТІ, бібліотеках та структурних підрозділах, що виконують бібліотечні функції, є каталоги (алфавітний, систематичний, географічний) та картотеки різних видів. Так, алфавітний, систематичний каталоги створено в держархівах Волинської, Донецької, Дніпропетровської, Закарпатської, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей.

Держархів Львівської області веде топографічний каталог, Кіровоградської та Чернігівської областей – географічні каталоги. Держархів Чернігівської області має також хронологічно-алфавітний каталог на газети, систематичний – на краєзнавчі публікації. У Держархіві Рівненської області каталоги у стадії створення (підбір літератури здійснюється за інвентарними книгами).

Головна довідкова картотека (далі – ГДК) є одним із основних джерел інформації про наявну в архіві профільну вітчизняну та зарубіжну літературу з питань архівної справи та документознавства, спеціальних історичних дисциплін, фонд методичних розробок, а також інформацію про літературу профільного для архіву характеру незалежно від місця

її зберігання. ГДК ведуться у держархівах Житомирської, Івано-Франківської, Черкаської та Чернігівської областей.

Картотеки різних видів ведуть держархіви Волинської, Донецької, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської, Чернівецької областей, міст Києва та Севастополя. Крім тематичних картотек, держархів Чернігівської області веде картотеку архівних публікацій, Херсонської області – іменну картотеку періодичних видань та статей з газет, Кіровоградської області – фактографічну та видові картотеки, Луганської області – предметно-тематичну, Тернопільської області – систематичну картотеку статей.

В архівних установах розпочалася робота зі створення електронних інформаційно-пошукових систем (далі – ПС), баз даних, яким практично віддають перевагу працівники всіх архівів. Проте зауважують, що їх організації заважає відсутність спеціаліста, недостатньо укомплектований штат Служб НТІ та бібліотек чи іншого структурного підрозділу, що виконує бібліотечні функції, та слабка матеріально-технічна база архівних установ. Деякі держархіви мають електронні бази даних на друковані видання. Наприклад, у Держархіві Донецької області – “Книжковий фонд дореволюційного періоду”, “Газетний фонд окупаційного періоду”; у Держархіві Чернігівської області – “Друковані видання архіву” (введено 6792 записи); у Держархіві Одеської області – електронна база даних на видання бібліотеки. Держархів м. Севастополя розпочав роботу зі створення електронного каталогу за допомогою АІБС МАРК SQL. У Держархіві Житомирської області електронні інформаційні бази створено у науково-методичному кабінеті. У Держархіві Миколаївської області триває інвентаризація бібліотечного фонду, одночасно з якою створюється електронна база даних в програмі Excel.

На питання, якому виду ДПА віддають перевагу працівники Служб НТІ, бібліотек, методичних кабінетів та інших структурних підрозділів, що виконують їхні функції, практично всі відповіли, що віддають перевагу як традиційним каталогам, картотекам на паперових, так і на електронних носіях.

Оцінюючи місце каталогів та картотек у системі ДПА, відзначають необхідність вести:

- традиційні каталоги – алфавітні, систематичні, географічні, топографічні;
- тематичні картотеки;
- картотеки нових надходжень тощо.

Аналіз інформаційної діяльності Служб НТІ та бібліотек показав, що для інформування користувачів застосовується комплекс методів. Практично всі держархіви областей та міст Києва та Севастополя здійснюють обслуговування читачів за їхніми запитамі.

Метод вибіркового розповсюдження інформації (ВРІ) передбачає періодичне надання абонентам, за попередньо сформульованими їхніми запитами, інформації про поточні надходження до ДІФ. Таку форму інформування застосовують у своїй практичній діяльності деякі держархіви, а саме: Донецької області – інформація про архівну систему області; Чернігівської області – інформація про періодичні видання.

Метод диференційованого інформаційного обслуговування користувачів за групами не набув поширення в практичній діяльності Служб НТІ, бібліотек, методичних кабінетів. Лише держархіви Харківської та Херсонської областей визначили групи абонентів, які обслуговуються за конкретними запитами: викладачі, студенти, краєзнавці, співробітники архівів.

Різні види планового усного та наочного обслуговування (“День інформації”, “День спеціаліста”; виставки нових надходжень, тематичні, до знаменних і пам’ятних дат, періодичних видань та ін.) використовуються у держархівах Волинської, Донецької, Дніпропетровської, Житомирської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей та міст Києва та Севастополя.

Складання бібліографічних тематичних списків літератури, нових надходжень до бібліотеки для співробітників архіву та на замовлення користувачів практикує лише частина держархівів: Дніпропетровської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської областей.

Розміщення на веб-сайті архівної установи повідомлень про нові надходження здійснюють три держархіви – Одеської, Тернопільської і Чернігівської областей. Держархів Чернігівської області, крім повідомлень на веб-сайті, друкує їх в інформаційному бюлетені “Архівний вісник”.

Аналіз складу працівників, які виконують інформаційні та бібліотечні функції, показав:

1) працівники займають посади згідно зі штатним розписом відділів, у складі яких функціонують Служби НТІ та бібліотеки або бібліотечні фонди;

2) освіта працівників вища, за винятком Держархіву Харківської області (середня спеціальна). Більшість працівників мають університетську історико-педагогічну освіту (держархіви Донецької, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Львівської, Сумської, Одеської, Рівненської, Чернівецької, Чернігівської областей, м. Києва); історико-архівну (держархіви Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Луганської областей): бібліотечно-бібліографічну та в галузі діловодства (держархіви Тернопільської, Хмельницької областей).

Аналіз отриманих результатів дослідження та пропозицій державних архівних установ засвідчив, що архівні установи потребують від Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства (далі ГЦНТІ АСД) організаційної, інформаційної та науково-методичної допомоги. Зокрема, від архівних установ надходять пропозиції щодо розроблення нормативно-методичних матеріалів, посібників, правил роботи, положень, методичних рекомендацій, інструкцій щодо організації діяльності Служби НТІ та бібліотеки, ДІФ з урахуванням профілю архівної установи; отримання сигнальної та реферативної інформації про нові вітчизняні та зарубіжні розробки у сфері теорії та практики архівної справи, документознавства, діловодства та їх повнотекстових версій; методики систематизації ДІФ та бібліотечних фондів.

Результати дослідження, пропозиції державних архівних установ будуть враховані ГЦНТІ АСД в подальшій роботі та сприятимуть підвищенню ефективності організаційної, інформаційної, науково-методичної діяльності Служб НТІ, їх взаємодії з ГЦНТІ АСД.

---

¹ Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства : структура та основні напрями функціонування : СОУ 92.5-22892594-001-2004 / розроб.: С. Кулешов (кер.), Л. Одинока (відп. виконавець), А. Батрак, Р. Романовський. – Чинний від 2005-01-01. – К., 2005. – 20 с.

² Положення про Центральний державний архів вищих органів влади та управління України : затвердж. наказом Держкомархіву України від 25 квіт. 2002 р. № 31 // Вісн. Держкомархіву України. – 2002, квіт.–черв. – Вип. 2 (10). – С. 82–88; Положення про Центральний державний архів громадських об'єднань України : затвердж. наказом Держкомархіву України від 25 квіт. 2002 р. № 31 // Вісн. Держкомархіву України. – 2002, квіт.–черв. – Вип. 2 (10). – С. 88–93; Положення про Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України : затвердж. наказом Держкомархіву України від 25 квіт. 2002 р. № 31 // Вісн. Держкомархіву України. – 2002, квіт.–черв. – Вип. 2 (10). – С. 111–116; Положення про Центральний державний історичний архів України, м. Львів : затвердж. наказом Держкомархіву України від 25 квіт. 2002 р. № 31 // Вісн. Держкомархіву України. – 2002, квіт.–черв. – Вип. 2 (10). – С. 99–105; Положення про Центральний державний історичний архів України, м. Київ : затвердж. наказом Держкомархіву України від 25 квіт. 2002 р. № 31 // Вісн. Держкомархіву України. – 2002, квіт.–черв. – Вип. 2 (10). – С. 94–99; Положення про Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного : затвердж. наказом Держкомархіву України від 25 квіт. 2002 р. № 31 // Вісн. Держкомархіву України. – 2002, квіт.–черв. – Вип. 2 (10). – С. 105–110; Положення про Центральний державний науково-технічний архів України : затвердж. наказом Держкомархіву України від 25 квіт. 2002 р. № 31 // Вісн. Держкомархіву України. – 2002, квіт.–черв. – Вип. 2 (10). – С. 117–122.

³ Положення про службу науково-технічної інформації Центрального державного науково-технічного архіву України / ЦДНТА України ; уклад. А. О. Алексеєнко. – Х., 2010. – 5 с.

Представлены результаты проведенного Украинским научно-исследовательским институтом архивного дела и документоведения исследования организации функционирования Служб научно-технической информации, справочно-информационных фондов и библиотечных фондов государственных архивных учреждений Украины.

Ключевые слова: Службы научно-технической информации; справочно-информационные фонды; библиотечные фонды; государственные архивные учреждения.

There are published the results of the research of the organization of the activity of the Services of scientific and technical information; the reference and informational funds and the library fonds of the State archival institutions of Ukraine made by Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping.

Keywords: the Services of scientific and technical information; the reference and informational funds; the library fonds; the State archival institutions.

УДК [930.253+94](477)"17/19"

Т. С. ГАРАЩУК*

**ВИДОВИЙ СКЛАД ДОКУМЕНТІВ ДВОРЯНСЬКИХ
ДЕПУТАТСЬКИХ ЗІБРАНЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ
ОФОРМЛЕННЯ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.)**

Досліджуються основні видові групи управлінських документів, виявлені відмінності у функціональному призначенні деяких із них. Серед видового складу документів дворянських депутатських зібрань основними були протоколи та журнали.

Ключові слова: службові документи; протоколи; журнали; обліково-реєстрові документи; дворянські депутатські зібрання; Україна.

Дослідження історії діловодства та архівної справи в Україні неможливе без урахування особливостей організації документування управлінської інформації та роботи зі службовими й архівними документами в державних установах. Нині вітчизняними вченими опрацьовано низку таких профільних питань окремо або в контексті діяльності органів державної влади на різних етапах історії українського суспільства. Однак залишається недослідженою організація діловодства в таких специфічних станових установах, як дворянські депутатські зібрання, що функціонували в Україні з кінця XVIII ст. по 1917 рік. Незважаючи на наявність значної кількості спеціальних публікацій, дотичних до теми дослідження, слід зазначити, що донині з'ясовано тільки окремі питання обраної теми, а узагальнююче дослідження, яке відображало б всі її аспекти, – відсутнє, що й зумовлює його актуальність.

Аналіз наукових праць попередників з питань організації діловодства в державних органах влади Російської імперії першої половини XIX ст. варто розпочати з робіт російських фахівців-практиків Н. В. Варадінова, В. О. Вельдбрехта¹, які розробили перші засади теорії діловодства. Історія та організація основних етапів становлення і розвитку діловодства в Росії висвітлена у двох навчальних посібниках радянського періоду².

---

* *Гаращук Тетяна Степанівна* – головний спеціаліст відділу формування НАФ та діловодства Державного архіву Житомирської області.

Серед дисертаційних робіт, присвячених характеристиці досвіду організації діловодства в окремих губернських установах слід відзначити дослідження Т. В. Виноградової³, Н. О. Леміш⁴. Вагомим підґрунтям для нашого дослідження є праця Л. Ю. Конькової⁵, що за хронологічними межами співпадає з аналізованим нами періодом. Дослідження побудоване на вивченні архівних документів дворянської діловодної практики Московського дворянського депутатського зібрання. З'ясуванню ролі й місця Волинського дворянського зібрання в системі органів влади, присвячено роботу Л. М. Казначеевої⁶. Проте документознавчі аспекти цієї теми фактично залишилися поза увагою автора.

Основою джерельної бази нашого наукового дослідження є архівні фонди, різні за профільним інформаційним потенціалом, що зберігаються в державних архівах трьох областей: Житомирської (ф. 146 “Волинське дворянське депутатське зібрання” – 6673 од. зб. за 1802–1917 рр., окремі документи відносяться до більш раннього періоду – XVI–XVIII ст.; ф. 332 “Волинський губернський предводитель дворянства – 5 од. зб.); Київської (ф. 782 “Київське губернське дворянське депутатське зібрання” – 15514 од. зб. за 1795–1917 рр.) та Чернігівської (ф. 133 “Чернігівське губернське дворянське депутатське зібрання” – 737 од. зб. за 1661–1916 рр.). Задовільний ступінь збереженості великої кількості справ дають підстави стверджувати, що саме фонди трьох зазначених дворянських депутатських зібрань стали основною джерельною базою для написання нашого дисертаційного дослідження.

Дворянські депутатські зібрання були основною інстанцією, яка підтверджувала право на отримання дворянського титулу. За час їх діяльності сформувався цілісний комплекс документів, різних за інформативним рівнем та видовим складом.

Серед досліджуваних документів дворянських депутатських зібрань слід виокремити ті, що:

- організували процес отримання дворянського титулу – протоколи та журнали;
- надавали статус дворянина – “свидетельства”, “удостоверения” та грамоти;
- фіксували наявність дворянських родів на певній території – родовідні книги;
- створювалися в результаті діяльності канцелярської служби дворянських депутатських зібрань – рапорти, “прошення”, “доклады”, “представления” тощо;
- облікові документи – реєстри, описи, алфавітні покажчики.

Колегіальний порядок розгляду та вирішення питань, пов'язаних з юридичним оформленням дворянства, від кінця XVIII ст. передбачав підготовку відповідних документів, слухання і фіксування процесу та

результату обговорення. Основними документами, що фіксували процес підготовки, хід засідання та прийняття рішення в дворянських депутатських зібраннях, були протоколи та журнали.

У результаті дослідження документів, які зберігаються у фондах Державних архівів Волинської, Київської та Чернігівської областей, встановлено, що тільки Волинське дворянське депутатське зібрання створювало і журнали, і протоколи, чітко розрізняючи їх за функційним призначенням. Визначення поняття “журналу засідань” та “протоколу засідань” подає у своїй роботі В. Вельдбрехт, вказуючи, що журналом засідань є книга, “образующаяся из соединяемых вместе журналов заседаний каждого присутственного дня”⁷. Тобто в журналі фіксувалися ключові моменти, що розглядалися в присутствії. А протокол складався “по делам решительным, где приговор заключает в себе какое-либо существенное распоряжение или решение”⁸.

У Волинському дворянському депутатському зібранні окремо оформлювалися журнали засідань та протоколи. У журналі фіксувалися усі справи, що розглядалися у певний день. А протоколи склалися тільки до справ про клопотання та затвердження або незатвердження у дворянстві, про видачу свідоцтв дворянам, причому ці справи спочатку розглядалися та фіксувалися у журналі засідань. Усі протоколи формувалися в одну справу, але створювалася величезна кількість реєстрів та описів, за якими можна було визначити затверджений рід, чи йому відмовлено. Детальніше автором розглянуто протоколи та журнали Волинського дворянського депутатського зібрання у статті: “Діловодні документи Волинського дворянського депутатського зібрання: видовий зміст, склад, оформлення (перша половина XIX ст.)”⁹. Тому зупинимось на характеристиці протоколів та журналів, що збереглися у фондах Київського та Чернігівського дворянських депутатських зібрань.

У фондї Київського дворянського депутатського зібрання збереглися як журнали засідань, так і протоколи. Але при дослідженні було виявлено, що ті справи, на яких зазначалося “журнал засідань”, виявилися протоколами, оскільки містили тільки розгляд дворянських клопотань про затвердження у дворянстві. Свідченням того, що це не журнал засідань, а протокол служать початкові речення: “По указу Ея Императорского величества Киевский губернский предводитель дворянства, уездные и окружные дворянские депутаты рассматривали доказательств на дворянство, представленные от жительствоющих...”¹⁰. Є певна кількість справ, які в цілому можна назвати протоколами, їх зміст відповідає назві, наприклад, “Определения за 1835 год”¹¹.

Стосовно оформлення та організації роботи з протоколами у Київському дворянському депутатському зібранні слід вказати на деякі

особливості. Досліджуючи найдавніші протоколи перших засідань від 15 жовтня 1796 р. помічаємо певну різницю у їх оформленні у порівнянні з Волинським депутатським зібранням. По-перше, прізвиська дворян вказувалися не у верхньому правому куті, а прописувалися всередині тексту. Але у верхньому лівому куті протоколу проставлялася велика літера, на яку розпочиналося прізвисько дворянина, що подавав “прошеніє” та доводив своє дворянське походження, очевидно, для того, щоб краще орієнтуватися при пошуку потрібних даних. У верхньому правому куті – номер самого протоколу. В лівому нижньому куті – місце проживання дворянина та в яку частину родовідної книги вписаний.

Наприклад:

“Из округи Богуславской, в 6 часть”¹².

Протокол оформлено російською мовою, а підписи губернського предводителя та депутатів зафіксовані польською мовою. Підпис секретаря оформлювався з розшифруванням посади: “Дворянства секретарь”. Цікаво, що у Волинському депутатському зібранні вживався термін “секретар” без слова “дворянства”. Але насправді підпис під протоколами мав право ставити тільки секретар дворянства, який очолював усю канцелярію дворянського депутатського зібрання, а не просто секретар. Це може свідчити про те, як складно приживалася російська термінологія у депутатських зібраннях західних губерній, тобто колишніх польських територій.

Протоколи за 1796 р. у Київському депутатському зібранні склалися російською мовою, а описи – польською. Описи містили номер за порядком, прізвисько та номер сторінки. Із змісту протоколів видно, що документи на розгляд дворянами подавалися польською та латинською мовами, оскільки маємо таку інформацію: “на дворянское достоинство доказательства, переведённые из латинского и польского на российский диалект Секретарем Дворянства Яковом Нечаем”¹³. Очевидно, що на початку діяльності Київське депутатське зібрання у штаті канцелярії не мало перекладача, перекладами займався секретар дворянства. Справи про дворянське походження, які згодом формувалися, мали містити саме копії та переклади, про що свідчать записи в протоколах такого змісту: “Выдать в род его Потомственно грамоту, с представленных документов оставить при деле перевод. Подлинник распискою возвратить ему обратно”¹⁴.

За 1796 р. збереглося два томи протоколів, хоча за описом вони позначені як журнал засідань. Але на самих книгах написано, що це “Определения 1796 года”. За формою та змістом ці документи, звичайно, нагадують більше протокол, ніж журнал. Підтвердженням служить такий запис в кінці протоколу за №10: “Сие определение Центральною Киевскою Комиссиею отменено с заключением сей род Куликовских исключить из родословной книги о чём и равно да бы впредь с сего

определения выписи выдаваемы не были в следствии заключенного 1840 года декабря 21 дня журнала сделана сия подпись”. Депутат (подпис)»¹⁵.

На початок XIX ст. форма протоколів Київського депутатського зібрання теж зазнає змін. Три протокольні книги за 1803 р. поділено за повітами. Зокрема, мають назви заголовків польською мовою: “Декрети повіту Сквирського”, “Декрети повіту Махновицького”, “Декрети повіту Уманського”¹⁶.

Тобто протоколи тут іменуються як декрети – на польський зразок. Особливістю цих протокольних книг є те, що вони повністю записані польською мовою. Але за формою нагадують протоколи попередніх років, кожний оформлювався з нової сторінки та отримував свій порядковий номер. Окрім того, був засвідчений депутатами та секретарем дворянства.

З 1835 року протокол набуває більш уніфікованої форми. У лівому верхньому куті протоколу зазначається порядковий номер, у правому верхньому – прізвище дворянина, документи якого розглядалися. Наприклад:

№ 11 Бровинські

“1835 года апреля 2 дня по указу его императорского величества Киевское дворянское депутатское собрание слушало прошение...”¹⁷. Відзначене курсивом, дописувалося не відразу під час оформлення протоколу, а згодом. Оскільки написане було зовсім іншим почерком.

У Чернігівському дворянському депутатському зібранні взагалі відсутній такий термін як “журнал засідань”. Тут оформлювалися лише протоколи зібрання. Наприклад, справа №44 “Протоколи зібрання 1798 г.” являє собою журнал засідань, оскільки відображає усе, що відбувалося в присутстві¹⁸. Справа за №3 являє собою справжній протокол, що має назву “Постановления (протоколы) дворянского собрания за 1784–1796 гг.” і містить розгляд документів на дворянство¹⁹. У Чернігівському депутатському зібранні збереглися “Постановления (протоколы) об отказе ищущим дворянство за 1784–1789 гг.”²⁰. Тобто окремо формувалися у справі протоколи про затвердження у дворянстві і про відмову.

Дослідження документів фонду Чернігівського дворянського депутатського зібрання показує, що словом “протокол” позначалися і протоколи (“определения”), і журнали. Хоча Ю. В. Татішев вказує, що в канцелярії депутатського зібрання зберігаються книги “определений”, журнали та протоколи у кількості 127 книг²¹. П. К. Федоренко зазначає, що в канцелярії депутатського зібрання збереглися журнали і протоколи у кількості 137 книг²². Не дивлячись на те, що цифри різні, прикметно, що обидва дослідники наводять майже одну цифру на усі види перерахованих документів. Можливо, що журнали і протоколи становили одну книгу. Те, що самі депутати розрізняли поняття журна-

ли і протоколи не викликає сумніву, оскільки в документах є підтвердження цьому: “1790 года января 16 в среду подписывали журналы и протоколы, а 17 числа в четверток – присутствовали”²³.

Про дотримання вимог закону щодо оформлення протоколу у Чернігівському депутатському зібранні свідчить факт їх детальної перевірки. Так, наприклад, під час передачі справ про дворянське походження з ліквідованих Київської, Чернігівської, Новгород-Сіверської, Єкатеринославської дворянських комісій в Малоросійське губернське дворянське депутатське зібрання (1798 рік) перевірялася кожна справа на наявність при ній протоколів та підписів-засвідчень. Перевірка встановила такі недоліки: дванадцять справ про дворянське походження Єкатеринославської дворянської комісії не містять протоколів, одна справа від Новгород-Сіверської комісії, хоча і містить протокол, проте під ним тільки два підписи, губернського предводителя та депутата. Хоча із “скрепи секретарської” видно, що підписи повинні бути на особливому аркуші, який був відірваний. Депутати вважають неможливим вносити у родовідну книгу ті роди, де не вистачає у справах протоколів чи підписів під ними. Слід зробити запити на відсутні протоколи і взяти письмове пояснення у колишнього секретаря та архіваріуса з приводу того, чому від прошнурованого протоколу відірваний аркуш²⁴.

Тобто обов’язковою вимогою до протоколу було підписання його усіма членами “присутствія”. Доповідь секретаря дворянського депутатського зібрання Київського намісництва, складена 26 лютого 1796 року, підтверджує це:

“1. протоколы сочинённые из резолюцій отмеченных в докладном реестре по решенным уже делам депутатами, подписаны не всеми господами депутатами и не по составления двух третей голосов следуя 85 статье грамоты, вносить таковые роды в родословную книгу не смею”²⁵.

Отже, як бачимо, правила складення текстів та оформлення протоколу були суворо регламентовані у російському законодавстві. Але вони були настільки складними, що відзначають усі дослідники, що практично у жодному присутственому місці їх не дотримувалися. Не стали винятком також дворянські депутатські зібрання, незважаючи на те, що протокол був основним видом документа, де фіксувалася думка кожного депутата. Особливо щодо меншості голосів, якими висловлювалася незгода з прийнятим рішенням. Також порушувалася вимога підписання протоколу саме на другий день після його оформлення. Деякі протоколи залишалися не тільки не підписаними, а взагалі не складеними у чистовому варіанті тривалий час.

Не менш вагомим є інший вид документа – журнал засідань. Збережені у фонді Волинського дворянського депутатського зібрання у великій кількості журнали засідань дають змогу прослідкувати видовий склад вхідних документів від установ різного рівня підпорядку-

вання. Серед вхідних документів найбільшу частину становлять так звані “просительные”, тобто “прошення” або “прозьби”. Далі – рапорти, “отношения”, “представления”, “сообщения”, “предложения”. А. М. Сокова зазначає, що “сообщения” та “отношения” – це вид документа, завдяки якому відбувалося листування (спілкування) між установами, різними за рангом. Вищі органи управління надавали підпорядкованим укази, “повеления”, “постановления”. Нижчі органи подавали у вищі “доклади”, рапорти, “представления”, “доношения”. Але особливістю усіх вищеперерахованих видів документів було те, що вони не називали самі себе, тобто не мали зафіксованої, як окремий реквізит, назви виду документа²⁶. Виняток не становили і дворянські депутатські зібрання. Єдиним документом, в якому зазначалася назва його виду, були “прошення”.

Перевіривши документи на дворянське походження, депутатське зібрання повинно було засвідчити, що особа – дворянин, для чого депутати видавали грамоти про внесення до родовідної книги. У 1788 р. вийшов формуляр грамот, які мали видавати зібрання. У фонді Київського дворянського депутатського зібрання збереглася грамота, видана дворянину Івану Артемовичу Павленку-Донченку 15 липня 1795 р., про внесення його та його роду в другу частину дворянської родовідної книги Київської губернії²⁷. Її зміст повною мірою відповідав зразку, наведеному в законі. Але іменним указом від 4 грудня 1796 р. депутатам було заборонено видавати грамоти, щоб припинити “небреження”, тобто зловживання, які спостерігалися при розгляді доказів та видачі грамот. Імовірно, що грамоти видавалися зібраннями дворянам і оформлювалися в одному примірнику, тому не мали залишатися у зібранні. Але у двох справах Волинського депутатського зібрання виявлені справжні грамоти, складені польською мовою²⁸. Яким чином вони залишилися у справах? Невідомо. Адже повинні були б зберігатися у самих дворян. Тільки грамоти дворян, яких Герольдія вилучала із родовідної книги, мали бути відібраними та залишатися в архіві зібрання. Слід зазначити, що деякі грамоти були підробкою. Підтвердженням може стати указ Герольдії №5286 від 18 вересня 1824 р. у Волинське депутатське зібрання про визнання недійсною грамоти, яка була видана із вказаного зібрання і підписана одним тільки депутатом із Луцького повіту, коли зібрання взагалі ще не функціонувало і не приймало документи на розгляд²⁹.

Окрім грамот, депутатські зібрання видавали дворянину “свидетельство”, де перераховувалися всі документи, що підтверджували його право на дворянство. Перш за все свідоцтво видавали малолітнім дворянам (“недорослям”) для вступу на військову службу. Копію такого свідоцтва через губернське правління необхідно було надавати в герольдію. На відміну від грамоти, свідоцтво не мало встановленої форми. Схожим до “свидетельства” на дворянство є “удостоверение”

про дворянське походження, яке видавалося дорослим членам дворянських сімей, щоб засвідчити їх дворянське походження. Формуляр “удостоверения” багато в чому повторював формуляр “свидетельства” про дворянство. Напевно, що вони оформлялися на бланках дворянських депутатських зібрань. У справах про дворянське походження збереглися запити дворян на видачу “удостоверения”, як наприклад, у справі про дворянське походження роду Авринських. На “прошеній” про видачу “удостоверения” стоїть резолюція: “Выдать просимо удостоверение”, але його копії у справі нема. Тільки відмітка про те, що вказаний документ виданий із зібрання та направлений дворянину³⁰. Копії “свидетельств” про дворянське походження збереглися у деяких справах дворянських депутатських зібрань.

У фонді Чернігівського дворянського депутатського зібрання збереглися копії “свидетельств”, що видавалися молодим дворянам про їх дворянське походження, вік та матеріальний стан для вступу на державну службу. Згідно з іменним указом від 14 березня 1807 р. “Недостаточные дворяне, которые по засвидетельствованию Губернского и Уездного Предводителя, не в состоянии собственным коштом приехать в столицу...”³¹. Тобто повітові та губернський проводир дворянства мав засвідчити скрутний матеріальний стан і таким чином забезпечити собі проїзд і навчання за рахунок держави.

Важливим документом дворянських депутатських зібрань є родовідні книги дворян, в яких зібрані геральдичні матеріали – зображення шляхетських родів. Формувалися родовідні книги за частинами та за алфавітом. Форма, за якою мали складатися родовідні книги, була передбачена Грамотою та уточнялася указом від 25 серпня 1800 р. Дослідження цього питання засвідчило, що родовідні книги у Волинському депутатському зібранні до 1829 року не склалися взагалі, а згодом, хоч і були, але не відповідали встановленій формі.

Вивчення журналів засідань виявило, що майже у всіх губерніях були проблеми із вчасним оформленням родовідних книг. Наприклад, із рапорту 1788 р. генералу-поручику Київського намісництва випливають причини, що перешкоджають вчасно подавати родовідні книги. Хоча і рапорт, але тон зухвалий. Намісник вимагав негайного присилання родовідних книг. Губернський проводир рапортує, що це неможливо, оскільки у зібранні накопичилось багато нерозглянутих “прошеній” не тільки тих, що надійшли останнім часом, але і тих, що залишилися із попереднього трьохліття нерозглянутими (таких більше семисот, без їх вирішення закінчення родовідної книги є “отнюдь неудобно”). І щоб завершити ці справи зібрання докладає усіх зусиль “и ношного времени на рассмотрение оних”. Далі рапорт іде з обуренням: “Что же Ваше высокопревосходительство в этом предложении изволите выражать, что я последовавшего ко мне из наместнического правления указа не принял, возвратил оной обратно и по каким же законам

или резонам сие я учинил, после ответу ни в правление, ни к вашему высокопревосходительству не подавал? На сие вашему высоко превосходительству честь имею доложить...”³².

Цікавим є такий вид документа як рапорт, який у дворянських депутатських зібраннях був вхідним, вихідним та внутрішнім. Рапорт – це службовий документ, який регламентував взаємовідносини молодших та старших у службовому порядку. Дворянські зібрання відправляли рапорт на кожен указ Сенату. Рапорт містив в собі відповідь на отриманий указ. Рапорти при указах Сенату в Волинське та Київське дворянське депутатське зібрання є до 1830-х років. А надалі – тільки відмітки на указі про те, коли рапорт відправлено. У свою чергу повітові проводирі дворянства рапортували губернському проводиреві щодо питань, що стосувалися шляхетного походження дворян певного повіту. Хоча відповідно до закону повітові лідери були незалежними у своїх діях від губернського. І останній вид – це рапорти канцелярських службовців про відпустку.

Окрему групу становлять документи, що створювалися в результаті діяльності канцелярської служби дворянських депутатських зібрань, на чолі якої стояв секретар дворянства. Перш за все це “доклади” секретаря в письмовій формі зібранню про ротацію канцелярських службовців, про збільшення чи зменшення їх штату та про оплату праці. А по-друге, “представлення” секретаря – це подання на розгляд зібрання документів на “соискание” якихось нагород, пільг (“милостей”) для підлеглих.

¹ *Варадинов Н.* Делопроизводство или теоретическое и практическое руководство к гражданскому и уголовному, коллегияльному и одноличному письмоводству, к составлению всех правительственных и частных деловых бумаг и к ведению самих дел. – СПб., 1857; Вельдбрехт В. Общие основания русского делопроизводства с приложением основных его форм. – СПб., 1854. – 122 с.

² *Митяев К. Г.* История и организация делопроизводства в СССР: Учебное пособие. – М., 1959; История делопроизводства в СССР: Учебное пособие/ Под. ред. доц. Я. З. Лившица и доц. В. А. Цикулина. – М., 1974. – 170 с.

³ *Виноградова Т. В.* Организация делопроизводства губернских административных учреждений Российской империи в первой половине XIX века: на материалах Олонецкой губернии: Дисер. канд. ист. наук. – 05.25.02 / Т. В. Виноградова. – М., 2004. – 196 с.

⁴ *Леміш Н. О.* Організація діловодства в органах державної влади Чернігівської губернії (1802–1856 рр.): Дисерт. канд. іст. наук. – 27.00.02 / Н. О. Леміш. – К., 2009. – 187 с.

⁵ *Конькова А. Ю.* Формирование и развитие систем документации жизнедеятельности населения России XVIII – начала XX веков: Канд. ист. наук. – 05.25.02 / А. Ю. Конькова. – М., 2004. – 231 с.

⁶ *Казначеева Л. М.* Волинське дворянське зібрання (1796–1917): функції, структура, участь у системі органів влади: Дис... канд. іст. наук. – 07.00.01 / Л. М. Казначеева. – К., 2008. – 197 с.

⁷ Вельдбрехт В. О. Общие основания русского делопроизводства с приложением основных его форм / В. Вельдбрехт. – СПб., 1854. – С. 28.

⁸ Там само. – С. 30.

⁹ Гаращук Т. Діловодні документи Волинського дворянського депутатського зібрання: видовий зміст, склад, оформлення (перша половина ХІХ ст.) / Тетяна Гаращук // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 10. – К., 2009. – С. 116–129.

¹⁰ Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 2, спр. 89 а, арк. 3.

¹¹ Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 2, спр. 297.

¹² Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 2, спр. 89 а, арк. 9.

¹³ Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 2, спр. 89 б, арк. 77.

¹⁴ Там само, арк. 115.

¹⁵ Там само, арк. 47.

¹⁶ Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 2, спр. 90, 91, 295.

¹⁷ Там само, спр. 297, арк. 33.

¹⁸ Державний архів Чернігівської області, ф. 133, оп. 1, спр. 44.

¹⁹ Там само, оп. 2, спр. 3.

²⁰ Там само, оп. 2, спр. 2.

²¹ Татищев Ю. В. Черниговские архивы (отчет о командировке в Черниговскую губернию в 1899 году). – Харьков: Типо-литография “Печатное дело”, 1901. – С. 6.

²² Коваленко О. Б. Невідома праця Павла Федоренка “Архіви Чернігівського шляхетства” // Студії з архівної справи та документознавства. – 1996. – Т. 1. – С. 135.

²³ Державний архів Чернігівської області, ф. 133, оп. 2, спр. 4, арк. 14.

²⁴ Державний архів Чернігівської області, ф. 133, оп. 1, спр. 44, арк. 200.

²⁵ Державний архів Чернігівської області, ф. 133, оп. 2, спр. 11, арк. 196.

²⁶ Сокова А. Н. О создании русской традиционной формы документа в делопроизводстве госучреждений XVIII – начала XX вв. / А. Н. Сокова // Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т. V, ч. 1. – С. 213–214.

²⁷ Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 2, спр. 1.

²⁸ Державний архів Житомирської області, ф. 146, оп. 1, спр. 1532 а, 2113.

²⁹ Там само, спр. 2, арк. 157.

³⁰ Там само, спр. 614, арк. 1.

³¹ ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т. 29: 1806 – 1807. – № 22493.

³² Державний архів Чернігівської області, ф. 133, оп. 2, спр. 4, арк. 117.

Исследуются основные видовые группы управленческих документов, обнаруженные отличия в функциональном назначении некоторых из них. Среди видового состава документов дворянских депутатских собраний основными были протоколы и журналы.

Ключевые слова: служебные документы; протоколы; журналы; учетно-регистрационные документы; дворянские депутатские собрания; Украина.

The article is dedicated to the main type groups of management documents. There are discovered the differences in their functional assignment. The main documents of the Noble parliamentary assembly were the protocols and the registries.

Keywords: the official documents; the protocols; the registries; the inventory documents; the Noble parliamentary assembly; Ukraine.

УДК [930.253+929.5](477.65)"18/19"

О. А. ТРИБУЦЬКА*

**ДОКУМЕНТИ ФОНДІВ СТАНОВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ, ВОЛОСНИХ ТА СІЛЬСЬКИХ
АДМІНІСТРАТИВНИХ УСТАНОВ ЯК ДЖЕРЕЛО
ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Аналізується склад та інформаційна складова документів фондів органів станового самоврядування як джерельної бази з вивчення родоводів селянського та міщанського станів за період з другої половини XIX ст. до 20-х років XX ст.

Ключові слова: міщанські управи; волосні управління; сільські управління; сільський схід; генеалогічна інформація.

Продовжуючи роботу з комплексного дослідження найбільш інформативних джерел генеалогічної інформації у Державному архіві Кіровоградської області, ми звернулися до фондів органів станового самоврядування. Ці джерела містять генеалогічні відомості щодо представників міщанського та селянського станів низки населених пунктів сучасної Кіровоградщини за період з другої половини XIX ст. до 20-х рр. XX ст.

Зміст наявних в матеріалах цих фондів відомостей обумовлений специфікою функцій згаданих установ з огляду на глибокі зміни в суспільному житті Російської імперії у пореформений період.

Встановлена “Жалованной грамотой городам” – законодавчим актом, виданим Катериною II у 1785 р. – організація міщанського самоврядування, яка дозволяла його представникам об’єднуватися у міщанські товариства і обирати старосту, отримала свій подальший розвиток після міської реформи 1870 р. Міщанські товариства та інші станові органи у відповідності до положень реформи стають окремими соціальними інститутами. Створюються міщанські управи як колегіальні виконавчі органи станового самоуправління, що склалися із старости та, як мінімум, двох його помічників.

Управи виконували адміністративно-господарські завдання і насправді ставали посередниками між міщанським товариством і державою. Специфічні функції міщанських товариств полягали саме в нагляді за моральністю міщан, в запобіганні злочинів, тому до обов’язків членів управи входив збір відомостей для поліції щодо проживання

---

* *Трибуцька Олена Анатоліївна* – начальник відділу інформації та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

міщан в інших містах, відповіді на запити МВС, Міністерства юстиції та інших державних органів. Управи займались веденням посімейних списків, збором податків та звільненням від них малоїмущих і неповнолітніх міщан, видачею тимчасових паспортів і відпускних білетів, свідоцтв про бідність, влаштуванням у богадільні тих, хто цього потребував та ін.

Для фінансування діяльності управ з членів міщанських товариств збирались “общественные сборы”. Частина цих коштів направлялась на утримання приміщень, оплату лікування міщан у місцевих та іногородніх медичних закладах, благодійні потреби¹.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігаються шість фондів міщанських управ і один фонд міщанського старости за період з 1874 по 1919 рр. Це фонди: Єлисаветградської міщанської управи, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 17, 4 од. зберігання, 1886–1914 рр.), Златопільської міщанської управи, м. Златопіль Чигиринського повіту Київської губернії (Ф. 718, 20 од. зберігання, 1908–1915рр.), Новомиргородської міщанської управи, м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 24, 7 од. зберігання, 1874–1919 рр.), Олександрівської міщанської управи, містечко Олександрівка Чигиринського повіту Київської губернії (Ф. 719, 23 од. зберігання, 1908–1914 рр.), Торговицької міщанської управи, містечко Торговиця Уманського повіту Київської губернії (Ф. 711, 8 од. зберігання, 1904–1915 рр.), Покотилівської міщанської управи, містечко Покотилове Уманського повіту Київської губернії (Ф. 710, 18 од. зберігання, 1902–1913 рр.), Бобринецького міщанського старости, м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 362, 5 од. зберігання, 1874 –1878 рр.).

Джерелами генеалогічної інформації є такі матеріали фондів: посімейні списки; книги видачі паспортів, відпускних білетів; окладні книги і податкові зошити; довідки, метричні виписи про народження і смерть; свідоцтва, довідки про відсутність перешкод до вступу у шлюб.

Посімейні списки відклялися у справах фондів Єлисаветградської міщанської управи за 1914 рік² та Новомиргородської міщанської управи за 1874 і 1889 рр.³ Документи сформовані за принципом віросповідання особи – окремо на християн та євреїв, мають усталену форму, що складається з 11 граф і містить детальні відомості про наявних членів родини та тих, хто з різних причин вибув.

Вагому генеалогічну інформацію подано у книзі видачі тимчасових паспортів та відпускних білетів міщанам християнського віросповідання м. Єлисаветграда за 1885 р., що відклялася у фонді Єлисаветградської міщанської управи (законодавством визначалося, що міщанин не мав права відходити з місця постійного проживання за межі повіту або далі чим на 50 верст на більш ніж піврічний термін, без документа,

що засвідчував особу). Оригінали паспортів і білетів у вищезазначеній справі не збереглися, але записи у книзі подають детальну інформацію про отримувачів документів.

Форма книги складається з 4-х граф: порядковий номер, дата видачі документа, прізвище, ім'я, по батькові того, на чие ім'я документ виписаний, та коротке описання зовнішності, зокрема особливі прикмети, номер, за яким значиться у посімейному списку, підпис отримувача документа і адреса проживання. Відомостей про те, куди особа виїжджала, немає⁴.

Цікава інформація, що значно доповнює та урізноманітнює геналогічне досє, міститься в окладних книгах обліку податків з нерухомості, якою володіли міщани, та у податкових зошитах, де фіксувались відомості про виплату міщанами "общественных сборов." Ці документи відклалися у фондах Златопільської (1908, 1910, 1913–1915 рр.), Торговицької (1904, 1909, 1910, 1915 рр.), Покотилівської (1902, 1908–1909, 1912–1913 рр.), Олександрівської (1908, 1909, 1911, 1912, 1914 рр.) міщанських управ.

Книги обліку податків з нерухомості містять 8 граф: номер відомості по розкладочній комісії, номер поліцейський або міський, назва майна, прізвище, ім'я, по батькові власника, сума необхідного внеску, сума фактичного надходження, графа про звільнення від податку та причини звільнення, яка сума залишилась в недоїмці. Звільнення від податку траплялось рідко, як правило, "по бедности" або у зв'язку з втратою цінності майна⁵.

Податкові зошити містять 4 графи: порядковий номер, прізвище, ім'я, по батькові господаря та членів його родини чоловічої статі, які досягли 18-річного віку і підлягають оподаткуванню, необхідна до сплати сума та недоїмки минулих років, і остання графа – дата внесення грошей, в тому числі в рахунок недоїмок⁶.

Зазначені документи обов'язково завірялись печаткою міщанської управи, підписами голови та членів управи.

У фонді Бобринецького міщанського старости збереглися досить цікаві та інформативні документи: свідоцтва, довідки про відсутність перешкод до вступу у шлюб за 1874–1878 рр. Зазвичай свідоцтва видавались міщанським старостою і містили дані про прізвище, ім'я, вік, віросповідання, місце проживання особи⁷. Іноді в нижній частині документа зазначалось про її нареченого чи наречену: ім'я, прізвище, станова належність, віросповідання, вік⁸. У деяких випадках дозволи на шлюб надавались священиками своїм прихожанам, з місця служби⁹.

Окрім зазначених вище документів у фонді відклалися видані священиками метричні свідоцтва, метричні виписи про народження тих, хто збирається до шлюбу та свідоцтва про смерть колишнього чоловіка чи дружини (у випадках повторного шлюбу) за різні роки¹⁰.

Вагомий пласт генеалогічної інформації містять фонди сільських управлінь, які висвітлюють діяльність сільських товариств (сільської общини). Сільські товариства як офіційно визнані і регульовані законами інституції виникли в ході звільнення селян від кріпосної залежності. Вони склались із селян одного поміщика, які проживали в одному або декількох селах, керувались сільськими сходами, на яких обирались сільські старости.

Функції сільських товариств були досить різнобічними і охоплювали практично всі сторони сільського життя. Ключовою функцією, звичайно, був розподіл землі, який здійснювався за ревізськими чи наявними душами, за кількістю робочих рук в господарстві або за кількістю їдоків. Важливим завданням сільської общини був збір податків, які, за необхідності, зменшували або скасовували малоїмущим, аби врятувати сім'ю від злиднів.

Складовою частиною діяльності товариств був соціальний захист своїх членів, адже засади селянського життя ґрунтувались на християнській моралі. Одним із проявів християнського милосердя була опіка над сиротами. Опікунство над дітьми встановлювалось у випадках смерті батька чи матері або обох батьків, їх психічної хвороби, невідомої відсутності батьків понад три роки, ув'язнення¹¹.

Певною мірою частина функцій сільської общини висвітлена у матеріалах п'ятнадцяти фондів сільських управлінь: Аджамського, с. Аджамка Олександрійського повіту Кременчуцької губернії (Ф. 46, 3 од. зберігання, 1913–1920 рр.), Глодоського, с. Глодоси Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 45, 2 од. зберігання, 1910–1915 рр.), Донино-Кам'янського, с. Донино-Кам'янка Олександрійського повіту Херсонської губернії (Ф. 463, 1 од. зберігання, 1864–866 рр.), Костянтинівського, с. Костянтинівка Олександрійського повіту Кременчуцької губернії (Ф. 50, 20 од. зберігання, 1861–1921 рр.), Маловисківського, с. Мала Виска Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 39, 3 од. зберігання, 1913–1917 рр.), Назарівського, с. Назарівка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 77, 7 од. зберігання, 1914–1920 рр.), Новоандріївського, с. Новоандріївка Олександрійського повіту (Ф. 41, 2 од. зберігання, 1898–1919 рр.), Новокрасненського, с. Новокрасне Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 38, 2 од. зберігання, 1902–1918 рр.), Новомихайлівського, с. Новомихайлівка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 37, 2 од. зберігання, 1909–1920 рр.), Олександрівського, с. Олександрівка Чигиринського повіту Київської губернії (Ф. 516, 18 од. зберігання, 1862–1916 рр.), Паліївського, с. Паліївка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 363, 2 од. зберігання, 1913–1918 рр.), Панчівського, с. Панчеве Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 461, 1 од. зберігання, 1910–1911 рр.), Савицьківського, с. Савицьке

Олександрійського повіту Кременчуцької губернії (Ф. 42, 1 од. зберігання, 1913–1920 рр.), Ставидлівського, с. Ставидла Чигиринського повіту Кременчуцької губернії (Ф. 524, 1 од. зберігання, 1894–1921 рр.), Червоноярського, (Ф. 51, 1 од. зберігання, 1910 р.).

Наявний у цих фондах генеалогічний матеріал відклався у таких документах: книги ухвал сільських сходів; опікунські книги обліку сирітського майна та грошових виплат сиротам; посімейні списки селян; подвірні переписи селян; списки учнів сільської школи.

Книги ухвал сільських сходів зберігаються у більшості фондів сільських управлінь (крім Ф. 39, Ф. 46, Ф. 51, Ф. 461, Ф. 524). Хронологічно документи охоплюють період з 1862 по 1920 рр. У цих матеріалах зафіксовані рішення сходів з різних питань: вибори сільського старости та інших посадових осіб, виключення з общини та прийом нових членів, встановлення й розподіл між селянами сум державних, земських та на користь самої общини зборів, розподіл земельних ділянок між членами общини (так званих “отрубных участков”), встановлення опіки над сиротами, формування й використання общинних продовольчих капіталів та хлібних запасів тощо. До вироків сільських сходів з питань формування хлібних запасів додавалися списки жителів усіх сіл, які входили до общини, “подлежащих сбору на формирование хлебных запасов.” У списку вказувалось ім’я та прізвище господаря дому, кількість дорослих членів родини та дітей, кількість осіб жіночої та чоловічої статі. У примітках додатково вказувалось: “вдова”, “сирота” тощо¹².

До винесених сходом рішень про “отрубку” земельних наділів членам общини додавалися списки власників земельних ділянок, де вказувалось: номер ділянки за проектним планом, складеним землеміром, прізвище, ім’я, по батькові власника та кількість виділеної землі – польової, левадної, тощо¹³.

На особливу увагу в контексті нашої теми заслуговують матеріали, що висвітлюють діяльність сільських общин стосовно опіки над сиротами. В ухвал сходів сільських общин вказувалось прізвище, ім’я сироти, прізвища та імена померлих батьків (чи глави сімейства), прізвище та ім’я призначеного сходом опікуна¹⁴.

Більш детальна інформація з цього питання міститься в опікунських книгах обліку сирітського майна та оплат сиротам, які відклалися у фонді Аджамського сільського управління за 1913–1920 рр.

Книги обліку сирітського майна містять 9 граф: порядковий номер, прізвище, ім’я, по батькові померлих батьків або померлого глави родини і його спадкоємців, їх вік; прізвища, імена, по батькові опікунів та позначка про зміни у їх складі; дата смерті батьків (батька), дата призначення опіки; склад рухомого і нерухомого майна і його місцезнаходження, вартість майна у грошовому еквіваленті; відомості щодо продажу майна, хто давав дозвіл на продаж, яке саме майно було про-

дано та його грошова вартість; стаття прибутків; стаття видатків; дата припинення опіки¹⁵. Інші фонди сільських управлінь, на жаль, не мають таких цінних в генеалогічному відношенні документів.

Певна генеалогічна інформація подана у подвірних переписах селян. Копії таких переписів по селам Олександрівці, Стримівці, Голиковому за 1862–1914 рр. відклалися у фонді Олександрівського сільського управління.

Переписи слугували додатками до уставних грамот – документів, що фіксували земельні відносини поміщика з селянами після опублікування “Положения о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости.” У переписах зазначалися прізвища та імена господарів, розмір наділу, викупна сума за садибу, розмір оплати за користування садибами та польовими наділами¹⁶.

Такий цінний генеалогічний матеріал, як посімейні списки, збережені у фондах Червоноярського сільського управління за 1910 р.¹⁷ та Маловисківського сільського управління за 1913–1917 р.¹⁸

Деякі відомості генеалогічного характеру знаходимо також у фонді Костянтинівського сільського управління, який містить списки учнів сільської школи за 1878 рік. У списках вказано прізвище, ім'я батька та дитини, вік дитини, кількість коштів, внесених за навчання. У графі “Примітки” зазначено відомості про відмову від навчання і причину відмови: “нет средств”, “по случаю болезни” і т. п.¹⁹

Вагомий масив генеалогічної інформації, що відклався у фондах волосних правлінь, висвітлює їх повноваження і функції.

Структура волосних правлінь згідно з “Положением о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости” складалась із волосного сходу, волосного правління і волосного старшини, волосного селянського суду.

У компетенції волосних правлінь були питання виборів волосних посадових осіб, усі господарські справи волості, справи опіки, перевірка і облік справ з військової повинності, затвердження вироків сільських сходів, виконання паспортних правил і судових вироків тощо. Ці установи поєднували у своїй діяльності елементи адміністративного правління та станового самоуправління²⁰.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігаються вісім фондів волосних правлінь: Аджамського, с. Аджамка Олександрійського повіту Херсонської губернії (Ф. 33, 7 од. зберігання, 1870–1919 рр.), Компаніївського, с. Компаніївка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 31, 6 од. зберігання, 1857–1918 рр.), Красносільського, с. Красносілля Олександрійського повіту Херсонської губернії (Ф. 34, 3 од. зберігання, 1894–1913 рр.), Покровського, с. Покровське Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 29, 2 од. зберігання, 1911–1920 рр.), Павлівського, с. Павлівка Єлисаветградського по-

віту Херсонської губернії (Ф. 364, 3 од. зберігання, 1912–1919 рр.) (у фонді містяться також документи іншої установи за 1920–1925 рр.), Федворського, с. Федвор Олександрійського повіту Херсонської губернії (Ф. 365, 1 од. зберігання, 1915 р.), Рівнянського, с. Рівне Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (Ф. 366, 4 од. зберігання, 1905, 1915–1917 рр.), Цвітнянського, с. Цвітне Чигиринського повіту Київської губернії (Ф. 514, 7 од. зберігання, 1862–1878, 1909–1915 рр.). Генеалогічна інформація міститься у таких матеріалах фондів: вирок сільських сходів; копії ревізських казок; посімейні списки; подвірні списки селян; книги опіки над майном померлих селян; призовні списки; метричні свідоцтва, виписи з метричних книг; документи (листування, довідки, повідомлення, списки), що подають відомості про учасників Першої світової війни та їх родини.

Ухвали сільських сходів сіл Компаніївської волості щодо формування громадських хлібозапасних магазинів за 1901 р. відклались у фонді Компаніївського волосного правління і містять списки селян, які підлягали збору “на образование хлебных запасов”²¹. (зміст таких списків описаний вище).

У цьому ж фонді зберігаються копії ревізських казок 10-ї ревізії 1858 р.²² та посімейні списки за 1911 р. жителів п’ятнадцяти сіл Компаніївської волості²³. Посімейні списки містять також фонди Аджамського волосного управління за 1910 р.²⁴, Красносільського волосного управління за 1894, 1912–1913 рр.²⁵ та Цвітненського волосного управління за 1909–1915 рр.²⁶ У цих фондах відклалися посімейні списки сіл Аджамка, Красносілля, та с. Тарнавки Цвітненської волості.

У фонді Цвітненського волосного правління зберігаються також подвірні списки селян сіл Омельгород, Нижні Верещаки, Сосновка, Фарпост Цвітненської волості (як додатки до копій уставних грамот) за 1862–1878 рр.²⁷.

Цікавими та цінними в генеалогічному відношенні документами є книги опіки над майном та малолітніми спадкоємцями померлих селян, що відклалися у фонді Павлівського волосного правління за 1911, 1913, 1915–1919 роки. Книги містять ухвали сільських сходів с. Павлівка про призначення опіки над майном та сиротами, прізвища, імена та по батькові опікунів, детальний опис майна (назва, кількість, вартість у грошовому еквіваленті), який здійснювався сільським старостою, про що свідчать його підписи та печатка. В описі майна вказувались прізвища та імена спадкоємців, їх вік. У книгах містяться річні звіти опікунів про дії щодо сирітського майна (прибутки та витрати)²⁸.

У книгах також знаходяться документи відділу соціального забезпечення Новоукраїнського волосного революційного комітету та виконкому Новоукраїнської районної ради за 1920–1925 роки щодо опіки над майном та сиротами померлих селян: опис майна (за вказаною

вище формою) та клопотання різних осіб про призначення опікунства. Опис майна в даному випадку здійснювали представники відділу соціального забезпечення у присутності понятих із місцевих мешканців²⁹.

Значну генеалогічну інформацію надають призовні списки на осіб, які народилися у 1896 р. та підлягали достроковому призову на військову службу відповідно до імператорського Височайшого Указу від 10 липня 1915 р. Такі списки відклалися у фондах Аджамського (за 1915–1919 рр.) та Федворського (за 1915 р.) волосних правлінь. Списки новобранців Аджамського волосного правління значаться як “чорнові”, їх формуляр має 9 граф: порядковий номер; номер за посімейним списком; прізвище, ім’я, по батькові новобранця; вік, соціальний стан; місце проживання; сімейний стан віросповідання, якою є його рідна мова, освіта, професія; позначки про перебування під слідством та судом, про право на пільги, про прийом на службу, відстрочку або неявку. У графі “сімейний стан” зазначалися: імена та вік батька і матері, усіх братів новобранця (рідних, єдинокровних, єдиноутробних та зведених). У передостанній графі про прийом на службу, відстрочку або неявку значаться записи простим олівцем: “прин.”, “отстрочка 6 мес.” тощо. Списки не завірені підписами посадових осіб та печаткою волосного правління³⁰.

Список призовників Федворського волосного правління є офіційним, завірений підписом волосного старшини та печаткою волосного правління, формуляр аналогічний з указаним вище. У передостанній графі проставлено штампи Олександрійського повітового воїнського присутствія, де є інформація про місце служби новобранця: “Принят на воинскую службу и отправлен в 42 запасный пехотный батальон по списку воин. нач. № 3057”. Осіб, визнаних непридатними для військової служби, відправляли до ополчення, про що також робилися відповідні записи: “По переосвидетельствованию в Александрийском уездном воинском присутствии 9 августа 1915 года признан к военной службе негодным по 45 статье росп. бол. лит. А с зачислением в ополчение второго разряда”. Записи завірені підписом голови повітового воїнського присутствія³¹.

Призовні списки містять багато цінних для генеалогічного пошуку деталей: приміром, вказувалося, мав призовник рідного батька чи вітчима, матір чи мачуху. Іноді зазначалися подробиці щодо фізичного стану батьків: “Родной отец Ефим к труду не способен”. В таких та деяких інших випадках зазначалося, що новобранець має “право на льготу первого разряда по семейному положению”³².

У графі “Місце проживання” є відомості про те, що на момент призову особа тимчасово мешкала в інших губерніях (з указанням повної адреси), зазначалась також інформація про зникнення потенціального новобранця в невідомому напрямку³³.

У фонді Аджамського волосного правління із призовними списками сусідять метричні виписи, метричні свідоцтва, надані священиками сіл Аджамки, Клинців, Червоного Яру, Митрофанівки, Високих Байраків Олександрійського повіту Аджамської волості про народження у 1896 р. осіб чоловічої статі у цих населених пунктах. Виписи надавалися на вимогу волосного правління для формування призовних списків. Ці документи суттєво заповнюють прогалини метричних книг у зазначених селах³⁴.

Документи щодо учасників Першої світової війни та їх родин, але іншого інформаційного наповнення, відклалися у фонді Рівнянського волосного правління. Матеріали фонду різнопланові, охоплюють період з 1915 по 1918 рік, містять метричні виписи, довідки, повідомлення різних установ та відомств про смерть, поранення або факт зникнення безвісти на фронтах Першої світової солдатів, жителів Рівнянської волості, списки убитих і зниклих безвісти та членів їх родин, клопотання членів родин воїнів, подані до різних установ та відомств, з метою отримання інформації про долю призваних на війну родичів³⁵.

Серед документів фонду є також метричні виписи, довідки про народження дітей убитих на війні солдатів, шлюбні свідоцтва, що засвідчували факт шлюбу між вдовою та загиблим главою сімейства, надані приходськими священиками на вимогу волосного правління. Такі документи були необхідні для отримання продовольчої допомоги, яка надавалась державою цим родинам³⁶.

Частина повідомлень про смерть солдатів надавалась волосному правлінню та родичам загиблих Єлисаветградським повітовим по військовій повинності присутством “для отметки в посемейном списке.” Такі повідомлення були лаконічними, в них повідомлялось місце проживання до призову, прізвище, ім’я, по батькові загиблого, дата і причина смерті. Місце загибелі та поховання не вказувалось³⁷.

Нерідко повідомлення, посвідчення про те, що член родини загинув або зник безвісти надавались командирами полку, де він служив, часто разом з повідомленням про смерть надсилалися і бойові відзнаки. В таких документах іноді подавалися відомості про місце загибелі та поховання³⁸.

Звістки про поранення, смерть солдатів надходили також з лазаретів і шпиталів; у цих документах вказувалось місце поховання загиблого³⁹.

Цінну генеалогічну інформацію містять списки загиблих та їх родин, що склалися волосним правлінням для обліку і надання продовольчої допомоги цим сім’ям. У списках вказувалось: місце проживання родини, прізвище, ім’я, по батькові загиблого, дата смерті та назва військової частини, де він служив, імена та вік дітей-сиріт та інформація про те, з ким вони мешкають, майновий стан родини (наявність житла, земельних наділів, худоби тощо)⁴⁰.

Використання описаних джерел інформації при виконанні генеалогічних запитів вагомо вплине на інформативність, повноту і об'єктивність отриманого результату. Забезпечення комплексного підходу до здійснення генеалогічних пошуків шляхом використання мало досліджуваних раніше джерел залишається одним із пріоритетних напрямів нашої роботи.

¹ *Одинцова Л. А.* Мещанское самоуправление в России второй половины XIX – начала XX в. // Известия Волгоградского государственного педагогического университета: научный журнал. – Волгоград, 2010. – № 3. – С. 100–104.

² Державний архів Кіровоградської області (далі – Держархів Кіровоградської обл.), ф. 17, оп. 1, спр. 3, 4.

³ Там само, ф. 24, оп. 1, спр. 1, 2, 3.

⁴ Там само, ф. 17, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.

⁵ Там само, ф. 710, оп. 1, спр. 2, арк. 1 зв., 2.

⁶ Там само, спр. 4, арк. 1 зв., 2.

⁷ Там само, ф. 362, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

⁸ Там само, спр. 1, арк. 5, 6.

⁹ Там само, спр. 2, арк. 2, 29.

¹⁰ Там само, спр. 2, арк. 2, 8, 10.

¹¹ *Волчков В.* Руководство для крестьян. Сборник действующих узаконений, касающихся обществ, их управления и обязанностей сельских и волостных должностных лиц и нижних чинов. – М.: Тип. М. Н. Лаврова, 1880. – 256 с.

¹² Держархів Кіровоградської обл., ф. 31, оп. 1, спр. 3, арк. 1, 2, 24.

¹³ Там само, ф. 45, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

¹⁴ Там само, ф. 516, оп. 1, спр. 11, арк. 6.

¹⁵ Там само, ф. 46, оп. 1, спр. 3, арк. 3 зв., 4.

¹⁶ Там само, ф. 516, оп. 1, спр. 15, арк. 1, 1 зв., 2.

¹⁷ Там само, ф. 51, оп. 1, спр. 1.

¹⁸ Там само, ф. 39, оп. 1, спр. 1, 2, 3.

¹⁹ Там само, ф. 50, оп. 1, спр. 7, арк. 32–33.

²⁰ Самоуправление крестьянского сельского и волостного общества. – М.: Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1905. – 143 с.

²¹ Держархів Кіровоградської обл., ф. 31, оп. 1, спр. 3, арк. 1, 1 зв., 2.

²² Там само, ф. 31, оп. 1, спр. 4.

²³ Там само, спр. 1, 2.

²⁴ Там само, ф. 33, оп. 1, спр. 1, 2.

²⁵ Там само, ф. 34, оп. 1, спр. 1, 2, 3.

²⁶ Там само, ф. 514, оп. 1, спр. 7.

²⁷ Там само, спр. 1, 2, 3, 4, 5.

²⁸ Там само, ф. 364, оп. 1, спр. 2, арк. 2, 3, 4.

²⁹ Там само, арк. 174, 175, 176.

³⁰ Там само, ф. 33, оп. 1, спр. 3, арк. 71–72; спр. 5, арк. 1, 2 зв., 3.

³¹ Там само, ф. 365, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 1 зв., 2.

³² Там само, арк. 3, 4.

³³ Там само, арк. 27 зв.

³⁴ Там само, ф. 33, оп. 1, спр. 3, арк. 28, 30, 131, 144, 165, 166, 168, 178, 178 зв., 193.

³⁵ Там само, ф. 366, оп. 1, спр. 1, 2, 3, 4.

³⁶ Там само, спр. 2, 4.

³⁷ Там само, спр. 1, арк. 69.

³⁸ Там само, арк. 65, 66.

³⁹ Там само, спр. 1, арк. 68, 72, 75; спр. 4, арк. 48.

⁴⁰ Там само, спр. 4, арк. 25–30 зв., 73–91 зв., 221–224.

Анализируется состав и информационная составляющая документов фондов органов сословного самоуправления как источника по изучению родословных сельского и мещанского сословий в период со второй половины XIX в. до 20-х годов XX в.

Ключевые слова: мещанские управы; волостные управы; сельские управления; сельский сход; генеалогическая информация.

The article analyzes the composition and the informational component of the documents of the bodies of the states self-government as the sources of studying of genealogies of peasant and bourgeois states during the second half of 19 century till 20-ies of 20 century.

Keywords: the burgher council; the volost government; the rural government; the rural east; the genealogical information.

УДК [930.253+94](477.82)"16"

Акаш КРІШАН*

**САМОВРЯДУВАННЯ ВОЛИНСЬКИХ МІСТ
У 60-80-х рр. XVII ст.
(за матеріалами Центрального державного
історичного архіву України, м. Київ)**

Аналізуються особливості функціонування Магдебурзької системи самоврядування у волинських містах Ковелі, Берестечку та Олиці впродовж другої половини XVII ст.

Ключові слова: Магдебурзьке право; Ковель; Берестечко; Олика; лава; рада; війт; лентвійт; шафарі; писарі.

Урбаністичні студії належать до числа пріоритетних напрямів сучасної європейської історіографії. Дослідження фахових істориків і численні розвідки аматорів, здійснені протягом XX та початку XXI ст., свідчать про особливу увагу до урбаністики не тільки вузького кола українських науковців, але й представників усього суспільства.

Одним із наріжних каменів у дослідженні історії розвитку українського міста у добу Середньовіччя та ранньомодерний час є вивчення функціонування у ньому самоврядних структур, які формували суспільство нового типу. І якщо функціонування Магдебурзької системи у містах Центральної Європи вже непогано вивчено, то таке важливе питання, як його адаптація в українських урбанізаційних осередках Речі Посполитої, ще потребує додаткового дослідження. В цьому плані приклад волинських міст Ковеля, Олики і Берестечка, актові книги яких досить добре збереглися донині, є унікальним. Особлива цінність цих джерел полягає у тому, що книги збереглися за другу половину XVII ст., тобто період, який для новітньої української історіографії є малодослідженим. Окремо слід відзначити, що обрання для дослідження саме цих вищезазначених урбаністичних осередків напряму пов'язане із особливістю правового статусу кожного з них у 1660-80-х рр. Адже, якщо Ковель та Берестечко протягом другої половини XVII ст. були центрами королівських староств, то "сусідня" Олика перебувала у приватній власності впливового магнатського роду Радзивилів.

Основою джерельної бази нашого дослідження стали актові книги Ковельського (фонд 35), Олицького (фонд 1237) і Берестецького (фонд

---

* *Крішан Акаш* – магістр історії Національного університету "Києво-Могилянська академія".

1400) магістратів та Володимирського гродського суду (фонд 28), які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ. Саме завдяки інформації, почерпнутої з цих джерел наразі є можливим провести порівняльний аналіз функціонування Магдебурзької системи у вищевказаних волинських містах приблизно за однаковий часовий проміжок – 60–80-ті рр. XVII ст. Періоду, коли збурена подіями Хмельниччини Волинь потроху заспокоювалася, а у вцілілих у кривавій круговерті місцевих урбаністичних осередках розпочався тривалий процес повоєнної відбудови. У цьому помітну роль зіграла саме волинська магдебургія, котру активно застосували міщанські громади Ковеля, Олики і Берестечка.

Розпочнемо з волинського міста Ковеля, яке впродовж другої половини XVII ст., попри значні економічні збитки та демографічні втрати, завдані Хмельниччиною, продовжувало функціонувати як повноцінний урбаністичний осередок Володимирського повіту Волинського воєводства Речі Посполитої.

Протягом другої половини XVI – першої половини XVII ст. у Ковелі діяли органи міського самоврядування, однак точно невідомо, чи міщани могли в цей час самостійно, без втручання старостинської адміністрації, обирати членів магістрату. В кожному разі міська громада неодноразово зверталася до королів з проханням підтвердити її давні права і свободи (привілеї Сигізмунда III 1611 р. та Владислава IV 1635 р.)².

Отже, у другій половині XVII ст. у Ковелі функціонували вже “повноцінні” органи міського самоврядування – рада та лава, які, відповідно, очолювали квартальний бурмістр та лентвійт³. Останній здійснював загальне керівництво обома урядовими структурами магістрату і був присутнім практично на усіх засіданнях, що проводились. Ця ситуація не була винятковою для міст Речі Посполитої другої половини XVII ст. Наприклад, в малопольському королівському місті Ужендові лавничу судову колегію теж очолював лентвійт за відсутності у місті уряду війта⁴.

Відповідно до королівського привілею, ковельські міщани мали право переобирати членів магістрату щорічно у найближчий після Нового року понеділок⁵. З-поміж радців обирався бурмістр, який керував радою місяць, після чого передавав свої повноваження старшому з колег. Щодо кількісного складу ковельської ради, то на підставі проаналізованих джерел можемо стверджувати, що вона була такою ж, як і в багатьох інших містах Речі Посполитої (наприклад, Любліні, Грубешові, Ужендові), і нараховувала 4 особи⁶. У Ковелі 1660–1680-х рр. спостерігалася цікава тенденція ведення записів до актових книг, відповідно до якої міський писар неодноразово називав усіх райців “бурмістрами”, незважаючи на те, що цей уряд міг посідати лише один із

них⁷. Такі “помилки” в актах трапляються досить часто, і це наводить на думку про те, що для членів ковельського магістрату не мало значення, скільки “бурмістрів” є у раді.

Щодо кількісного складу ковельської лавничої колегії, то вона також нараховувала до 4-ох осіб, однак у судових засіданнях нерідко брали участь один-два лавники⁸, що може свідчити про “достатність” такої кількості помічників лентвійта у місті в останній чверті XVII ст.

Протягом другої половини XVII ст., як і до цього, міську канцелярію очолював **писар** – особа, що добре розбиралася у праві, завідувала міським діловодством, а іноді й освітніми закладами у місті. Прикметно, що писар, як і квартальний бурмістр, володів певними особистими привілеями, яких, наприклад, не мали райці та лавники: ще у 1556 р. королева Бона звільнила ковельських бурмістра та писаря від сплати чиншу⁹. Важливо зазначити, що у другій половині XVII ст. цей уряд посідали виключно представники “католицької” громади міста¹⁰. Останні ж посідали і уряд підписаря¹¹.

Достеменно відомо, що у магістраті Ковеля у 1660–1680-х рр. діяла й колегія шафарів, яка юридично підпорядковувалася лаві і могла мати у своєму складі лише 1-2 особи. Цікаво, що за увесь досліджуваний нами період шафарями могли бути як новоприсяглі лавники¹², так і непричетні раніше до міських органів самоврядування особи. Шафарі разом із бурмістрами, відповідно до чинного законодавства, мали щороку звітувати перед лентвійтом і усією громадою¹³.

Як випливає з джерел, у зазначений час між замковим та міським урядами існували тісні контакти, про що свідчить проведення обопільних засідань, місцем для яких, напевно, слугував ковельський замок. Незважаючи на функціонування “повноцінних” органів міського самоврядування у Ковелі у цей період, аж ніяк не варто нехтувати існуванням багатолітньої традиції підпорядкування магістрату замковим урядникам на чолі з підстаростою. Подекуди це виявлялося у фактах беззаперечного виконання волі останніх членами ковельських ради та лави; особливо, коли у судових справах, що розглядалися останніми, у ролі позивачів фігурували шляхтичі, які часто висували свої майнові претензії як до простих міщан¹⁴, так і до членів магістрату¹⁵.

Втім, не варто вважати, що такі “локальні” конфлікти повсякчас виникали у процесі налагодження взаємовідносин між старостинським урядом і міським магістратом. Нерідко останній виступав у ролі уповноваженого судового органу, до якого замкові урядники зверталися при вирішенні різноманітних питань (наприклад, щодо справ за участі євреїв-лихварів). Суть цієї непростой, на перший погляд, взаємодії обох урядів полягала у тому, що офіційний суд для останніх, т. зв. “жидівський”, знаходився під прямою юрисдикцією підстарости¹⁶, тоді як самі євреї мешкали на території, що належала до міської юрисдикції¹⁷. Іно-

ді до послуг лавників зверталися безпосередньо слуги старости у випадках, коли потребувалася їхня професійна присутність як свідків¹⁸. Зрідка і самі члени магістрату зверталися з різними проханнями до замкового уряду та слуг старости, апелюючи до них як до вищої владної інституції при розгляді нагальних питань. Так, у 1678 р. члени ради і лави у своєму листі повідомили ковельського економа Петра-Зигмунта Негошевського про одностайне бажання прийняти до числа міщан Самюеля Леві і надати йому місце на ринковій площі для будівництва “крамниці”¹⁹.

Відзначимо, що замкові урядники постійно мали бути присутні при обранні нового складу райців і лавників. Притому їм належало право вирішального голосу у питанні призначення очільника міста. Так, відомо, що економ Ян Архипович призначив на уряд лентвійта Григорія Захарійовича, який на той час був квартальним бурмістром²⁰. Після складання своїх повноважень лентвійт також мав прибути на замок, де в присутності райців і лавників звітувався перед підстаростою²¹.

Таким чином, можемо зазначити, що в останній чверті XVII ст. ковельські міщани, хоч і змогли розширити обсяг своїх прав, все одно перебували під впливом старостинської влади, уособленням якої був замковий уряд.

На відміну від Ковеля інше волинське місто Олика, розташоване в сусідньому Луцькому повіті, отримало Магдебурзький привілей дещо пізніше – лише у 1564 р.²² Варто відразу ж наголосити на тому, що аж до кінця досліджуваного нами періоду Олика залишалася приватним містом магнатського роду Радзивилів, які отримали цю маєтність внаслідок шлюбу троцького каштеляна Яна Радзивила з дочкою гродненського старости Ганною Кіщанкою на зламі XV–XVI ст. А вже у 1547 р. син Яна Миколай Радзивил “Чорний” отримав титул “князя на Олиці та Несвіжу”. За підрахунками науковця Оксани Карліної, до складу Олицької волості, окрім міста і замку (побудованого у першій половині XVI ст.) входило 12 сіл Луцького і Кременецького повітів²³. Олика була на Волині одним із багатьох приватних міст, і взагалі, до середини XVII ст. в українських воєводствах Речі Посполитої з-поміж близько 1000 урбаністичних осередків більшість становили саме приватні міста. Наприклад, у 40-х роках XVII ст. у Брацлавському і Київському воєводствах у власності магнатів і шляхти перебувало 261 місто (або 81% від кількості усіх міст)²⁴.

Як стверджує дослідник В. Тхор, в Олиці, як і в інших приватних містах, що мали Магдебурзьке право (наприклад, Дубно, Острог, Костянтинів), очільника лави – вейта – призначав дідич²⁵. У цьому місті права вейта (навіть якщо він і був з-поміж довірених слуг роду Радзивилів) були значно обмежені. Замковий уряд перебирав на себе найважливіші повноваження. Відповідно до норм Магдебурзького статуту,

у ранньомодерній Олиці обиралися радецька та лавнича колегії, проте контрольно-фіскальну функцію виконувала т. зв. “колегія тридцяти мужів”, яку, вірогідно, обирали щорічно. Цей спеціальний орган мав стежити за станом міських рахунків, несенням жителями Олики сторожової служби, лагодженням пошкоджених укріплень; до цієї роботи активно долучалися міські шафарі²⁶.

Упродовж другої половини XVII ст. в Олиці, окрім “колегії тридцяти мужів”, діяли також і типові для інших волинських міст самоврядні структури. Достеменно відомо, що у 1666–1694 рр. міський уряд очолював вїйт²⁷ (лентвійт²⁸). Сталою за чисельністю була колегія райців, яка складалася з квартального бурмістра і трьох райців²⁹. В цей же час слушно зауважимо, що іноді голові ради міг асистувати лише один з них³⁰, а інші, вірогідно, збиралися на судові засідання з огляду на конкретні обставини. Більш чисельною була колегія олицьких лавників. В різні роки другої половини XVII ст. вона могла нараховувати від “стандартних” 4-ох до 7-8 осіб, причому станом на початок липня 1684 р. у цій судовій колегії функціонував уряд старшого лавника. Можливо, він заміщав вїйта, коли останнього не було у місті, проте очолювати усю міську раду міг лише квартальний бурмістр³¹. Поряд з цими самоврядними структурами в Олиці протягом другої половини XVII ст. діяла і вже згадувана колегія шафарів, яка в останній чверті XVII ст. нараховувала у своєму складі 5 осіб, причому двоє з них обиралися магістратом, інші – громадою з-поміж “тридцяти мужів”³². В Олиці, як і у Ковелі, лава та рада провадили спільні засідання. Однак присутній на них міський писар у своїх записах не титулував усіх членів ради “бурмістрами”, як це робив його ковельський колега³³.

Зважаючи на фрагментарність актових записів у документах берестецького магістрату, наразі не можемо цілком впевнено стверджувати про те, що ситуація взаємодії місцевої замкової адміністрації та міських урядників була тотожною ковельській “моделі” патронажу першої судової колегії над другою. Однак достеменно відомо, що подібна залежність самоврядних структур берестецької громади від волі старостинських слуг все ж була присутня. Так, у лютому 1677 р. очільник замкового уряду – шляхтич Захаріяш Кривіцький - через членів магістрату передав міщанину Івану Красенському листа з певними вимогами, який міські радники мали вручити особисто адресату³⁴ і, вірогідно, простежити, щоб останній виконав усі вказівки місцевого підстарости.

Впродовж останньої чверті XVII ст. замкові урядники брали активну участь у виборах нових членів берестецької ради і лави. Щорічні елекції до місцевих самоврядних структур, як свідчать актові записи, зазвичай, проводилися протягом першої половини січня. Причому як сама громада міста (і християни, і євреї), так і чинні урядники (як правило, вїйт) мали право висувати своїх кандидатів до магістрату. Так, у

січні 1679 р. у Берестечку відбулися чергові вибори райців; кожного з трьох новообраних осіб подали на затвердження тогочасному підстарості Каспру Куницькому, відповідно, християнська громада міста (“русини” і “католики”), місцевий кагал і сам вїйт Якуб Бялобшиський³⁵. Як бачимо, кожна з міні-спільнот міста подбала, щоб до магістрату було кооптовано саме її представника. Досить цікава роль у цьому берестецьких євреїв, оскільки вони знаходилися під замковою юрисдикцією і теоретично до елекцій міських урядників не могли мати жодного стосунку. Однак саме завдяки їхній протекції до складу магістрату потрапив місцевий “русин” Тимофій Андрійович³⁶. Вельми слушним буде зауважити, що останній посів радецький уряд вже удруге, бо за рік до цього вже був кооптований до берестецьких самоврядних структур³⁷. Можливо, саме це “довготривале” урядування Тимофія Андрійовича і спричинило до того, що він певним чином був вигідний місцевому кагалу саме на чільному уряді у магістраті.

Упродовж всіх років досліджуваного нами періоду члени Ковельського магістрату неодноразово звітували про стан справ у місті перед замковою адміністрацією. Так, 16 лютого 1672 р. лава і рада виступили перед королівським підстаростою Олександром Петриковським³⁸ зі звітом про свою діяльність³⁹. Якщо ковельська рада оновлювала свій склад за активної участі у цьому процесі членів лави, то поповнення останньої відбувалося у “точечний” спосіб, за рахунок чого ця судова колегія майже постійно налічувала у своєму складі традиційне число лавників (чотири). Відзначимо, що обрання нових членів лави могло відбуватися у незвичні терміни⁴⁰. Олицька рада кооптувала до свого складу абсолютно сторонніх людей, а, отже, не вбачала у лавничій колегії дієвий ресурс для такого поповнення⁴¹.

Абсолютно протилежною була ситуація в Олицькому магістраті, і тут варто наголосити на тому, що колишні члени суддівських колегій практично не брали участь у засіданнях на рівні з чинними райцями і лавниками⁴². Члени магістрату (як колишні, так і новоприсяглі) не фігурують серед учасників “колегії тридцяти мужів”⁴³. Припускаємо, що остання та міський уряд діяли паралельно, але кожен мав власні функції та компетенцію.

У ранньомодерному Берестечку колишні члени ради (і лави) також не брали участь у судових засіданнях нарівні з новоприсяглими. В цей же час деякі поважні (з точки зору міщанської громади та старостинської адміністрації) жителі могли перебувати на урядах і декілька років поспіль⁴⁴. Вочевидь, ця практика широко використовувалася членами місцевого магістрату з суто прагматичних міркувань.

Водночас Ковельський, Берестецький і Олицький магістрати мали багато чого спільного. Так, лави усіх трьох міст, які спеціалізувалися на розслідуванні кримінальних справ, вислуховували свідчення, допи-

тували обвинувачених, допомагали лентвійту ухвалювати вироки злочинцям, розглядали деякі цивільні справи – про повернення боргів, оцінку майна і т.п.⁴⁵ Іноді позивачі та відповідачі сумнівалися у компетентності лавників щодо правильної оцінки їхнього майна для здійснення операцій продажу-купівлі або повернення боргу⁴⁶. Часто лавники на прохання міщан просто оцінювали їхню худобу, якщо господарі хотіли її продати на ковельському базарі чи деінде. Також члени Ковельського магістрату, наприклад, займалися оцінкою нерухомого майна представників міської громади.

Представники “національних” громад у магістраті Ковеля. Протягом другої половини XVII ст. у місті продовжували діяти самоврядні інституції, які репрезентували “християнську” частину (“русинів” та “поляків”) громади Ковеля. Єврейський кагал міста, перебував під юрисдикцією підстарости, який здійснював судочинство і щодо усіх інших жителів староства, на яких не поширювалися особливі самоврядні права⁴⁷.

На чолі міської громади аж до середини XVII ст. стояв призначуваний королем війт, що походив зі шляхетського стану⁴⁸ і сам тримав на службі села в старостві⁴⁹. Наприкінці 1640-их органи самоврядування у Ковелі за не відомих нам причин зазнали докорінних змін. З цього часу (1649)⁵⁰ і надалі очільником міської громади замість війта стає лентвійт. Оскільки відтепер вищих урядників магістрату обирали самі міщани, а замкова адміністрація лише затверджувала, то, відповідно, новобрані лентвійти другої половини XVII ст. вже не були володільцями сіл на території Ковельського маєтку. З восьми відомих на сьогодні ковельських лентвійтів шестеро були “русинами”, і лише двоє належали до т. зв. “католицької громади”⁵¹.

Порівнюючи записи в актових книгах міста довоєнних років із наступними згадками про діяльність міського уряду у 60–90-х рр. XVII ст., бачимо, що події Хмельниччини практично зовсім не змінили кількісних показників “національної приналежності” міських урядників: на кінець квітня 1646 р. у Ковелі діяла рада (4 особи) і лава (2 особи), очолювані лентвійтом. Цікаво, що на той час із семи членів магістрату переважна більшість – 5 осіб (в тому числі лентвійт і бурмістр) – були представниками “русинської громади”⁵². У перше повоєнне десятиліття, а саме 1661 р. з п’яти міських урядників четверо (серед них і лентвійт з бурмістром) були “русинами”⁵³.

Достеменно відомо, що у магістраті Ковеля протягом 1660–1700 рр. була також представлена і колегія шафарів, яка юридично підпорядковувалася лаві і складалася лише з 1-2 осіб. Цікаво, що за увесь досліджуваний нами період шафарями могли бути як новоприсяглі лавники⁵⁴, так і особи, досі не пов’язані із міськими органами самоврядування. Шафарі разом із бурмістрами відповідно до чинного законодавства

мали щороку звітувати перед лентвійтом і усією громадою⁵⁵. З відомих на сьогодні 18 ковельських шафарів, які перебували на міському уряді у 1660–1690-их рр. лише двоє належали до “католиків”, інші ж, шістнадцять, були представниками “русинської” громади⁵⁶.

В останній чверті XVII ст. Ковельський магістрат очолювали досить заможні міщани, серед яких траплялися представники і “католицької” (Г. Добростанський, С. Бобовський), і “руської”⁵⁷ (М. Ніфанович, Я. Супрунович, О. Семенович) “національних” громад. Перебуваючи на цьому уряді, вони, безперечно, користувалися певним правовим імунітетом, однак по втраті його часто ставали вразливими у юридичному аспекті. Водночас їхні матеріальні статки, а подеколи і авторитет сімейних “кланів”, до яких вони належали, допомагали їм залагодити подібні ситуації та знову обіймати міські уряди, приміром, райців та бурмістрів.

Представники “національних” громад у магістраті Олики. Практично такою ж є ситуація із визначенням “національної” приналежності того чи іншого міського урядника в Олиці. З п’яти відомих на сьогодні олицьких вїттів другої половини XVII ст. лише двоє (Станіслав Харменський і Адам Тоговицький) належали до “католицької” громади міста, тоді як інші були русинами⁵⁸. Очевидно, власники Олики вважали за краще таким чином задовольняти соціальні вимоги некатолицької громади міста. Щодо кількісного співвідношення олицьких райців і лавників, то тут виникає певна диспропорція у різні роки. Так, у 1666 р. з трьох бурмістрів двоє були “русинами”, до тієї ж “національної” групи належали і обидва лавники⁵⁹. Уряд міського писаря, як і у Ковелі, посідав виключно представник “католицької” громади⁶⁰. Але вже у 1684 р. олицька лава зростає кількісно: до її складу на той час входять шестеро міщан, з них – 2 “русини” і 4 “католики”. У раді ж зберігається однакова кількість представників обох “національних” громад – по дві особи. В наступні роки “русини” отримують ще більше місць у раді, а “католики”, в свою чергу, “окуповують” лаву. Так, у 1692 р. уся олицька рада є “русинською”, а з трьох міських лавників двоє – “католики”. Таким “національний” склад радецької колегії в Олиці залишався аж до кінця XVII ст.⁶¹

На відміну від Ковеля в Олиці, як ми вже зазначали, діяла “колегія тридцяти мужів”, яка разом із місцевими шафарями виконувала допоміжну функцію при міському уряді. Наразі нам відомо лише про “національний” склад однієї каденції органу, який було обрано на загальноміській елекції на початку липня 1684 р. З тридцяти “мужів” лише двоє, як можна припустити, могли належати до “католицької” громади, а відтак безсумнівно перевагу за кількістю місць у цій колегії здобули олицькі “русини”. Водночас колегія шафарів (зазвичай 2 особи) складалася виключно з “католиків”⁶².

Представники “національних” громад у магістраті Берестечка. З огляду на доволі обмежений пласт джерел з історії функціонування Магдебурзької системи у цьому волинському місті у повоєнну добу, встановлено, що протягом останньої чверті XVII ст. переважно більшість міських урядів посідали саме “русини”⁶³. Так, у документах неодноразово відзначається те, що берестецька рада у 1675–1681 рр. (цілком вірогідно, що до неї входила і лава) складалася майже виключно з осіб “русинського походження”. З 10 членів ради Берестечка лише троє належали до “католицької” громади міста⁶⁴. Принагідно зауважимо, що впродовж останньої чверті XVII ст. “русини” постійно посідали уряд квартального бурмістра⁶⁵, проте водночас очільники міського самоврядування – війт Якуб Бялобшиський та лентвійт Анджей Білоруський – були “католиками”⁶⁶. Через скупість джерел наразі неможливо визначити, до якої “національної” громади належали берестецькі писарі та шафарі (якщо подібна колегія взагалі діяла у місті), оскільки жодної інформації про ці категорії міських урядників в актових записах не зафіксовано⁶⁷.

Підсумовуючи наше дослідження, відзначимо, що характерною рисою більшості українських міст, розташованих на Волині була їх залежність від місцевих землевласників, які продовжували втручатися у життя громад навіть після надання їм Магдебурзького привілею. Також на розвиток системи органів міського самоврядування значно впливала сама громада, яка не завжди потребувала чіткого дотримання принципів та норм “німецького” права. Відтак правила корегувалися самими міщанами або ж представниками старостинських урядів. Магдебурзька система міського самоврядування в українських містах Речі Посполитої (зокрема, у Ковелі, Берестечку та Олиці), мала особливі прикмети, чому посприяли їхні статуси як центрів королівського староства та приватного маєтку відповідно. Суть цих специфічних рис самоврядування добре ілюструють такі ознаки:

- судові засідання у магістратах Ковеля і Олики відбувалися за участі представників обох самоврядних структур (ради і лави) під загальним головуванням лентвійта, який увібрав основні функції війта; у Берестечку в цей же час функціонують і війт, і його заступник;
- до складу органів міського самоврядування у Ковелі, Берестечку та Олиці у зазначений період входили представники обох християнських громад – “католицької” і “русинської”, причому у різні роки кількісне співвідношення перших та останніх не надто відрізнялося. Відомо, що “русини” посідали більшість урядів у раді і лаві, однак писарями були представники лише “католицької” частини міського населення. Очолювати магістрати вищевказаних волинських міст могли як представники обох

- “християнських” громад (у Ковелі та Олиці) або ж виключно “католики” (у Берестечку);
- щорічні вибори до усіх самоврядних структур Ковеля, Олики та Берестечка відбувалися за досить нечітко встановленим графіком за обов’язкової і активної участі замкових урядників; також на елекціях могли бути присутні місцеві цехмістри, а іноді і колишні члени магістрату. Втім, існуючі щодо цього приписи могли порушуватися з огляду на конкретні потреби членів магістрату;
  - усіх канонів Магдебурзького права у ранньомодерних Ковелі, Олиці і Берестечку часто не дотримувалися, зокрема, окремі представники ради і лави могли посідати свої уряди по декілька років, хоча в деяких випадках виконання повноважень обмежувалося 2–3 тижнями.

У підсумку зазначимо, що, з огляду на доступні архівні матеріали та потенційну запотребованість читацьким загалом нових фактів з минулого українських міст ранньомодерного часу, урбаністичні студії є надзвичайно актуальним та дієвим методом для вивчення історії нашої держави.

¹ Архив Юго-Западной России (далі – Архив ЮЗР). – К., 1869. – Ч. 5, т. 1. – С. 109; переклади і оригінали відповідних привілеїв опубліковано у статті Олександра Остаюка. Див.: *Остаюк О.* Про підтвердження надання Магдебурзького права і привілеїв м. Ковелю // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ковель і ковельчани в історії України і Волині: матеріали ХХІХ Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 490-ій річниці надання Ковелю Магдебурзького права, Ковель, 5–6 груд. 2008 р. – Луцьк, 2008. – С. 135–147.*

² Детальніше див.: ЦДІАК України, ф. 35, оп. 1, спр. 5–11.

³ *Surdacki M.* Urzędów w XVII i XVIII wieku: miasto – społeczeństwo – życie codzienne. – Lublin, 2007. – S. 94. В той же час у сусідньому з Ковелем містечку Миляновичах функціонували уряди і вйта, і лентвійта. Див.: ЦДІАК України, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 288 зв., 302 зв., 357 зв.–358, 391; ф. 35, оп. 1, спр. 11, арк. 24.

⁴ *Сас П. М.* Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. – К., 1989. – С. 179.

⁵ *Surdacki M.* Urzędów w XVII i XVIII wieku... – S. 79.

⁶ ЦДІАК України, ф. 35, оп. 1, спр. 3, арк. 324 зв.–325.

⁷ Там само, спр. 5, арк. 110 зв., 178 зв.; спр. 6, арк. 53, 158; спр. 6а, арк. 12, 152 зв.; спр. 7, арк. 14, 21, 33зв.

⁸ Архив ЮЗР. – К., 1869. – Ч. 5, т. 1. – С. 57.

⁹ ЦДІАК України, ф. 35, оп. 1, спр. 2, арк. 2; спр. 5, арк. 5 зв.; спр. 8, арк. 117 зв.; спр. 7, арк. 2; спр. 8, арк. 180–180 зв.; спр. 10, арк. 42 зв.; спр. 11, арк. 4 зв., 147.

¹⁰ Там само, спр. 2, арк. 119.

¹¹ Там само, спр. 10, арк. 13 зв., 17 зв., 227 зв.; спр. 11, арк. 165–165 зв.

¹² Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 1, арк. 2–2 зв.

¹³ Там само, спр. 6 а, арк. 161 зв.; спр. 7, арк. 98 зв.–99; спр. 9, арк. 8–8 зв., 230–230 зв.; спр. 11, арк. 29 зв., 43–43 зв., 119, 137 зв., 163 зв.–164.

- ¹⁴ Там само, спр. 10, арк. 58 зв., 60, 222 зв.; спр. 11, арк. 86–87.
- ¹⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 117, арк. 927 зв.; спр. 120, арк. 1275 зв.; спр. 123, арк. 1410 зв.
- ¹⁶ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 8, арк. 55 зв.; спр. 10, арк. 50 зв.; спр. 11, арк. 5–5 зв.
- ¹⁷ Там само, спр. 8, арк. 62.
- ¹⁸ Там само, спр. 6 а, арк. 13 зв.–14.
- ¹⁹ Там само, спр. 11, арк. 63 зв.
- ²⁰ Там само, спр. 10, арк. 41 зв.
- ²¹ У 1618 р. Сигізмунд III підтвердив цей привілей міській громаді. Див.: Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – С. 60–63.
- ²² Карліна О. Олицький замок в історії Волині // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – С. 177.
- ²³ Стрішенець М. Магдебурзьке право в містах України другої половини XVI – середини XVII ст. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність): тез. міжнар. наук.-практ. конф. – Рівне, 1993. – С. 30.
- ²⁴ Тхор В. Міське самоврядування на Волині у другій половині XVII–XVIII ст. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність): тез. міжнар. наук.-практ. конф. – Рівне, 1993. – С. 31–34.
- ²⁵ Тхор В. Міське самоврядування на Волині у другій половині XVII–XVIII ст. – С. 33.
- ²⁶ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 1, 2.
- ²⁷ Там само, спр. 1, арк. 5 зв.–6 зв.
- ²⁸ Там само, арк. 12, 27.
- ²⁹ Там само, арк. 5.
- ³⁰ Там само, арк. 5 зв., 22–22 зв., 27.
- ³¹ Там само, арк. 27 зв.
- ³² Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 3, арк. 324 зв.–325, 332 зв., 334 зв., 335 зв., 346 зв., 349, 351 зв.
- ³³ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 1, арк. 11.
- ³⁴ Там само, арк. 110.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Там само, арк. 71, 75, 81.
- ³⁷ Олександр Петриковський і надалі згадується як ковельський підстароста і головний патрон Ковельського магістрату, див.: ЦДІАК України, ф. 35, оп. 1 а, спр. 3, арк. 163–164, 165 зв.
- ³⁸ ЦДІАК України, ф. 35, оп. 1, спр. 1, арк. 143–144 зв.
- ³⁹ Там само, арк. 236 зв.
- ⁴⁰ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 1–2.
- ⁴¹ Там само, спр. 1, 2.
- ⁴² Там само, спр. 1, арк. 27 зв.
- ⁴³ Там само, спр. 1, арк. 7, 71, 110, 143.
- ⁴⁴ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 3, арк. 327, 328 зв., 360 зв., 374.
- ⁴⁵ Там само, спр. 4, арк. 8 зв.
- ⁴⁶ За податковим списком 1679 р., окрім вже згаданих містечок Миляновичі і Вишва, під юрисдикцію ковельського підстарости потрапили також села Черкаси, Колодяжне, Клечковичі, Довгоноси, Білин, Годовичі, Зелово, Туровичі, Клевецьк, Хотяшів, Нуйно, Гойшин, Красна Воля, Ольшанка,

Мощони, Вербка, К(о)лодниця, Гридкі, Облапи, Куліж, Стебель, Бахів, Дубова та Стара Вижва (ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 123, арк. 1406 зв.–1411).

⁴⁷ Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / упоряд.: Г. Боряк, Г. Вайс, К. Вислобоков, Л. Демченко, П. Кеннеді Грімстед, В. Кравченко, В. Страшко, Н. Яковенко. – К., 2002. – С. 468, 478, 516.

⁴⁸ Руська (Волинська) метрика. Регести документів... – С. 537; *Zeleński R. Oleszko Florian // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. – Т. 23. – S. 758–759.*

⁴⁹ *Ярошинський О. Б.* Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. – К.: ВД “Стилос”, 2005. – С. 373.

⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 35, оп.1, спр. 1, арк. 30 зв.–32; спр. 2, арк. 2; спр. 3, арк. 311; спр. 5, арк. 103 зв.; спр. 5, арк. 103 зв.; спр. 6, арк. 25; спр. 6, арк. 25; спр. 7, арк. 178; спр. 8, арк. 6; спр. 9, арк. 160; спр. 10, арк. 157 зв.–158; спр. 9, арк. 179; спр. 9, арк. 265.

⁵¹ Там само, спр. 1, арк. 30 зв.–32.

⁵² Там само, спр. 2, арк. 2.

⁵³ Там само, спр. 10, арк. 13 зв., 17 зв., 227 зв.; спр. 11, арк. 165–165 зв.

⁵⁴ Там само, спр. 1, арк. 2–2 зв.

⁵⁵ Там само, спр. 7, арк. 133; спр. 8, арк. 120, 126 зв., 179 зв., 253 зв.; спр. 10, арк. 17 зв., 51 зв., 227 зв.; спр. 11, арк. 82, 165–165 зв., 255 зв.

⁵⁶ Водночас у сусідньому містечку Милянєвичих протягом 1667–1691 рр. війтами і лентвійтами обирали практично лише представників “русинської” громади. Див.: ЦДІАК України, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 288 зв., 299–300, 302 зв., 304, 357 зв.–358, 391.

⁵⁷ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 1, арк. 3 зв., 12, 13 зв.–14, 26–26 зв.; спр. 2, арк. 1, 1 зв., 9. Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – С. 189–190.

⁵⁸ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 1, арк. 3 зв., 4 зв., 5.

⁵⁹ Там само, арк. 5 зв., 12 зв.

⁶⁰ Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – С. 190.

⁶¹ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 1, арк. 27 зв.

⁶² Там само, ф. 1400, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 19 зв., 51, 71, 75, 81, 110, 143.

⁶³ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 110, 143.

⁶⁴ Там само, арк. 19 зв., 51, 75, 80 зв., 131 зв., 165 зв., 174 зв., 182.

⁶⁵ Там само, арк. 7, 26 зв., 81, 199 зв.

⁶⁶ Там само, арк. 1–204.

Анализируются особенности функционирования Магдебургской системы самоуправления в волынских городах Ковеле, Берестечко и Олыке во второй половине XVII в.

Ключевые слова: Магдебургское право; Ковель; Берестечко; Олыка; войт; лентвойт; писари.

There are analyzed the peculiarities of functioning of Magdeburg self-administration in such cities of Volyn Region as Kovel, Berestechko and Olyka during the second half of 17 century in the article.

Keywords: the Magdeburg Law; Kovel; Berestechko; Olyka; lava; the council; viyt; lentviyt; shafaries; record clerk.

ДО 200-РІЧЧЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ

УДК [930.253+94](477.46)"1812"

Т. А. КЛИМЕНКО*

ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1812 РОКУ ТА ДЕКАБРИСТСЬКИЙ РУХ НА ЧЕРКАЩИНІ

Стаття присвячена видатним громадським діячам Російської імперії, героям Вітчизняної війни 1812 року, фундаторам декабристського руху на Черкащині.

Ключові слова: Вітчизняна війна 1812 року; декабристський рух; Кам'янська управа.

Початок ХІХ ст. став для царського режиму Російської імперії часом суворих випробувань. Найтяжчим виявилось перше випробування – напад 640-тисячної армії Наполеона. Другим важким періодом був декабристський рух у всіх його проявах із сумним і трагічним завершенням.

В Україні наслідки вторгнення наполеонівської армії, порівняно з Російською територією, були невеликими. Частина сил ворога пройшла через Волинь і завдала там значних збитків. Західна частина Волині – Ковельський, Володимирський, Луцький і частина Дубенського повітів – була єдиним регіоном України, що зайняла наполеонівська армія.

У переважній більшості українці охоче відгукнулись на заклик царя піднятися на захист імперії. На Лівобережжі оперативно сформували кілька добровільних козацьких полків. На значній території України було організовано збір грошей і речей для відсічі опору ворогові¹. Широка підтримка цих формувань свідчила про популярність козацьких традицій завзято боронити свою територію.

У березні 1814 р. Російська армія, у складі якої було шість українських козацьких полків, увійшла в Париж і залишилась там як окупаційна армія. Молоді офіцери спілкувалися з місцевим населенням, серед якого було багато учасників і свідків Великої французької революції, мріяли поширити її ідеї на батьківщині.

Однак після повернення на батьківщину українські ополченські полки розформували. Цар забув свою обіцянку надати учасникам війни

---

* *Клименко Тетяна Анатоліївна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Черкаської області.

особисту свободу і звільнення від феодалних повинностей. Спроби козаків захистити свою самостійність були жорстоко придушені каральними російськими військами.

У 20-х рр. значна частина козаків була переселена на Кубань і включена до складу Чорноморського війська. Така політика російського царизму викликала обурення недавніх солдат і ополченців, що спричинило виникнення таємних масонських організацій, які протягом 1817–1819 рр. почали діяти у Києві, Одесі, Полтаві, Житомирі, Кам'янці-Подільському. Одночасно стали виникати таємні дворянські організації, до яких здебільшого входили кадрові офіцери. Багато з них пройшли школу масонства, але не задовольнилися її поміркованістю та обережністю в засобах боротьби проти соціального і національного гніту й зробили ставку на військовий переворот, не зупиняючись у своїх намірах навіть перед знищенням царської родини.

Значна кількість царських офіцерів, які брали участь у цій війні, зазнали впливу політичного і культурного розвитку Заходу. Повернувшись з перемогою, вони пропонували імператору Олександрю I запровадити в Росії реформи на західний зразок. Але, відчувши натомість реакційні дії царя, глибоко розчарувались в його ліберальних лозунгах. І, як наслідок, невелика група армійських офіцерів, переважно представників знатних родів Росії, утворили таємні товариства, що ставили собі за мету повалення самодержавства і встановлення конституційного правління².

Починаючи з кінця XVIII початку XIX ст. у Києві було створено і діяло кілька масонських лож, у тому числі з 1818 р. – “Товариство об'єднаних слов'ян”. Те спрямування, якого набирав масонський рух в Україні, з огляду на потяг до національного визволення та самоствердження, особливо непокоїло російське самодержавство. Не випадково в царському Указі обґрунтуванням заборони масонства проголошувалося прагнення уникнути “заворушень і спокус, які виникали в інших державах від існування різних таємних товариств”³. Після ліквідації масонства за Указом царя Олександра I у серпні 1822 р. таємні зібрання продовжували своє існування.

Першому таємному товариству декабристів передувало створення чотирьох таємних організацій (два з яких офіцерські), переважну більшість яких становили офіцери, учасники Вітчизняної війни 1812 р. Всі ці товариства послужили школою майбутнього декабристського руху.

На час зародження і розвитку декабристського руху в Україні у Києві дислокувався штаб Четвертого піхотного корпусу, що входив до складу Першої армії, командувачем корпусу в 1815–1824 рр. був генерал М. М. Раєвський. Місцем систематичних зібрань прогресивно налаштованих людей, насамперед офіцерів і молоді, був гостинний київський дім генерала М. М. Раєвського, який мешкав у Царському палаці

з 1816 р. із дружиною Софією Олександрівною (онукою М. В. Ломоносова), двома синами – Миколою і Олександром і дочками – Катериною, Оленою, Софією та Марією (майбутньою дружиною С. Г. Волконського). Крім того, він володів маєтками поблизу Кам'янського повіту.

Саме С. Г. Волконський відіграв значну роль у розвитку київської масонської ложі “Об’єднані друзі” і був найвищим за чином серед усіх учасників Вітчизняної війни 1812 р. та членів декабристського руху на Черкащині.

С. Г. Волконський – генерал-майор, бригадний командир 19 піхотної дивізії походив зі старовинного роду чернігівських князів. Предки його належали до знаменитого в давньоруській історії роду Ольговичів та Рюриковичів, хоробрість і войовничість яких виявлялась в ініціюванні ними безлічі міжусобних воєн в Стародавній Русі. Рідний брат його, князь Микола Репнін, був на той час малоросійським генерал-губернатором, одруженим з онукою українського гетьмана Кирила Розумовського, в особі якого національно свідомо громадськість вбачала керманіча самостійної держави.

Герой Вітчизняної війни 1812 р., який брав участь майже у всіх великих битвах, численних закордонних походах, у 1812 р. за оборону переправи через ріку Москву С. Г. Волконський отримав звання полковника. За перемогу при Березині та подальше швидке переслідування противника до м. Вільно нагороджений орденом св. Володимира III ступеня та підвищений в чині до генерал-майора. За ратні подвиги нагороджений орденами святого Володимира III та IV ступеня з бантом, святого Георгія IV ступеня, святої Анни I ступеня та ордена з діамантовими знаками, Золотою шаблею за хоробрість, пруським орденом, Георгіївським хрестом і медаллю на відзнаку його бойових подвигів та ін. У 1813 р. отримав звання генерала.

Вступ до масонської ложі “Об’єднані друзі”, у 1812 р., змінило подальшу долю С. Г. Волконського. З прийняттям у почесні члени київської ложі “Товариство об’єднаних слов’ян” він перейнявся політичними лозунгами цієї революційної організації, основним завданням якої було визволення слов’ян від чужої влади, ліквідації монархічного устрою, примирення між слов’янськими народами і створення федеративного союзу слов’янських республік з демократичним ладом, кожна з яких мала самостійно встановлювати свою законодавчу й виконавчу владу⁴. Соціальна програма Товариства передбачала звільнення селян з кріпацтва, рівність усіх громадян, зменшення класових відмінностей тощо. Товариство вважало за потрібне підготувати до революції не лише військове, але й цивільне населення⁵. Ідеї Товариства були настільки наближені до народу, що мали вплив на Кирило-Мефодіївське товариство.

Ідеологічними засадами і політичною програмою Товариства, що були викладені у присязі і правилах “Православного катехізиса”, настільки перейнявся С.Г. Волконський, що, перебуваючи разом із В. Л. Давидовим у членстві таємного товариства “Союз благоденства”, запропонував йому у 1823 р. створити окрему управу у складі Південного Товариства декабристів. Відтоді він так активізував свою діяльність в декабристському русі, що був учасником усіх Київських з’їздів і здійснював зв’язок між Північним та Південним товариствами⁶.

Кам’янська управа – філія Південного товариства декабристів – заснована у 1823 р. у м. Кам’янка (нині Черкаської області) за рішенням з’їзду товариства. Цій події була присвячена установча нарада Південного товариства, в якій взяли участь бойові офіцери, учасники Вітчизняної війни 1812 та закордонних походів 1813 – 1814 рр., члени масонських лож: полковник П. І. Пестель, який за хоробрість та важке поранення при Бородіно нагороджений золотою шаблею⁷; С. І. Муравйов-Апостол – один із засновників “Союзу порятунку”, член “Союзу благоденства” з 1818 р., з 1823 р. разом з М. Бестужевим-Рюїніним керував Васильківською управою Південного товариства⁸, за хоробрість та важке поранення при Бородіно нагороджений золотою шаблею; генерал-майор Михайло Орлов, який підписав акт про капітуляцію Парижа, один із засновників таємної організації “Орден російських лицарів”, його дружина Раєвська Катерина Миколаївна – дочка героя Вітчизняної війни 1812 р. генерала М. М. Раєвського і сестра дружини декабриста С. Г. Волконського⁹; полковник І. Д. Якушкін. Крім того, знатні особи російського дворянства – О. П. Юшневський, М. П. Бестужев-Рюїнін та ін.¹⁰.

Особливо виділявся в декабристському середовищі П. Пестель, авторитету якого боялись не тільки можновладці. Його радикалізм та честолюбні спрямування лякали навіть товаришів по спільній боротьбі. Він був одним з небагатьох, який володів здібностями професійного революціонера – жорсткого, практичного, вільного від зайвих слабкощів¹¹.

На нараді була схвалена ідея здійснення революційного перевороту в Росії за допомогою армії, встановлення республіканського ладу і скасування кріпосного права. Розташована неподалік військових поселень управа мала готувати полки до повстання і самостійно здійснювати відбір нових членів, переважно з числа військових, які поділяли вимоги програми Південного товариства. У 1823 р. керівники Кам’янської управи брали участь у переговорах представників Південного та Північного товариств, що відбулися у Ст.-Петербурзі, в яких йшлося про спільну боротьбу проти самодержавства.

Саме у Кам’янці відпрацьовувалась тактика військового перевороту та обговорювались питання “Русской правды” – основного доку-

мента про майбутній республіканський устрій Росії. Хоча Кам'янська управа діяла на підставах окремої програми, вона не виходила за рамки загальних правил діяльності Південного товариства, підтримуючи тісні зв'язки з іншими управами. Щорічні приїзди численних гостей до Кам'янки на іменини власниці маєтку К.М. Давидової, матері одного із засновників таємного товариства – полковника у відставці В. Л. Давида, декабристи використовували для своїх зустрічей і нарад.

Кам'янка стала центром управи, тому що тут, у маєтку своїх батьків, на правах власника трьох економій з селами і кріпосними проживав В. Л. Давидов, який мав до того ж будинок у Києві і підтримував тісні стосунки з військовими та заможними дворянськими родами Російської імперії, зокрема, з В. Лихаревим, братами Й. Поджіо та О. Поджіо та мав родинні зв'язки з С.Г. Волконським. У своїх маєтках В. Давидов практикував моральні принципи програм масонської ложі, активним членом якої він був. В. Давидов влаштував лікарню для селян і час від часу зменшував відробітки і податки.

Давидов Василій Львович – полковник у відставці, поміщик, декабрист, учасник Вітчизняної війни 1812 р., поет, масон, походив із дворян Київської губернії. У 1807 р. вступив на службу юнкером в лейб-гвардії Гусарський полк, у 1811 р. – призначений ад'ютантом командира полку генерал-майора Шевича. Службу в армії під час Вітчизняної війни 1812 р. розпочав ад'ютантом князя Багратіона. За участь у Бородинській битві нагороджений орденом святого Володимира IV ступеня з бантом. За хоробрість в бою при Малому Ярославці нагороджений Золотою шаблею. У закордонному поході 1813–1814 рр. був поранений, став кавалером орденів святої Анни II ступеня та прусського Залізного хреста за військові заслуги. З 1819 року постійно мешкав у Кам'янці, володів майже 3 тис. кріпаками. Писав вірші російською та французькою мовами. Член “Союзу благоденства” з 1820 р. і Південного товариства, до складу якого сам прийняв 4-х осіб. Разом із С. Г. Волконським В. Давидов очолював Каменську управу Південного товариства. Погоджувався на введення республіки, а також на царевбивство і знищення царської родини. Знав про змову проти імператора Олександра I при Бобруйську 1823 р. і при Білій Церкві 1824 р., в чому зізнався під час слідства. І хоча Кам'янська управа у виступі на Сенатській площі не брала участі, він був заарештований 14 січня 1826 р. у Києві і перепроваджений до Санкт-Петербурга, де від 2 лютого (21 січня) до 2 серпня (21 липня) утримувався в Петропавловській фортеці. Засуджений за I розрядом і за конфірмації відправлений на каторгу довічно. Покарання відбував у Петровському заводі (нині м. Петровськ-Забайкальський Читинської області, РФ). У 1832 р. строк каторги скорочений до 15 років, а у 1835 – до 13 років. З ним до Сибіру поїхала і дружина. По закінченні строку каторги відправлений на поселення до

Красноярська. Там Давидови заснували школу, де його дружина викладала різні предмети. На жаль, Василю Давидову не судилося дожити до амністії. Він помер у 1856 р. і був похований у Красноярську¹².

В. Л. Давидову було доручено розгорнути справу організації у військових поселеннях півдня України (Херсонській та Катеринославській губерніях) охоронний нагляд? за якими здійснював його хороший знайомий генерал І. Вітт¹³. Проте генерал не приховував свого негативного ставлення до діяльності таємних товариств. Вирішивши довести свою відданість імператору Олександрю I, генерал І. Вітт направив до Кам'янської управи свого інформатора О. Ботняка, який вступив у лави управи, скориставшись знайомством з колишнім ад'ютантом І. Вітта підпоручиком В. Лихаревим. Отримана О. Ботняком інформація про діяльність організації була передана І. Віттом імператору¹⁴. А невдовзі, у січні 1826 р., Кам'янська управа припинила існування у зв'язку з арештом її керівників та членів¹⁵. Після поразки повстання 26(14) грудня 1825 р. та арешту П. Пестеля матеріали слідчої справи, в яких містилися головні відомості про діяльність управи, низка доносів та спогади її членів і близьких до них людей, були знищені за наказом імператора Миколи I.

Однак вплив декабристського руху на розвиток суспільного руху в Україні був досить відчутним і тривалим навіть після розгрому таємних організацій. Суд, що відбувся над декабристами, був першим в історії Російської імперії гучним політичним процесом, що викликав значний громадський резонанс. Обвинувачуваними були не окремі особи, а група людей, які відкрито виступили проти самодержавного та кріпосного ладу¹⁶.

Декабризм глибоко вплинув на всі сторони життя країни, передові кола суспільства та наступні покоління.

Опинившись в Сибіру після розгрому повстання, декабристи намагались зробити свій внесок у подальше її освоєння, розвиток її культури. Зазнавши багато труднощів, опинившись в умовах, близьких до життя народу, більшість засланих не тільки не втратили духу свого дворянського походження, а й духовно збагатились.

У своїх прагненнях декабристи випередили свій час і знайшли розуміння не тільки у сучасників, а й у нащадків. Для наступних поколінь вони стали взірцем мужності, героїзму, самопожертви. В історію декабристського руху золотими літерами вписали свої імена і учасники Кам'янської декабристської організації. З ними у минуле відійшла героїчна, яскрава і трагічна сторінка української історії – наполеонівських війн, таємних товариств, масонських лож, повстань, а водночас шляхетності й мужності [17, с. 34].

Отже, Вітчизняна війна 1812 р. стала однією з основних причин декабристського руху, сприяла активному поширенню західноєвропей-

ських ідей, глибшому ознайомленню з соціальним та політичним життям Європи. Поява на українському ґрунті масонства засвідчила поширення новітніх європейських ідей та традицій, і найголовніше – стала показником зростаючої опозиційності чинному режимові. Головною вадою масонського руху на той час була його замкненість в межах лож, що не дало змоги стати їм стрижнем суспільного руху. Дієвими були декабристи, які не тільки створили таємні товариства, але й виробили теоретичні моделі майбутнього суспільного устрою. Однак недостатня рішучість у вирішальні моменти, ідейні суперечки, почасти неорганізованість дій завадили їм реалізувати свої задуми.

¹ Державний архів Черкаської області, ф. 660, оп 1, спр. 558, арк. 67.

² Там само, ф. 660, оп. 1, спр. 71, арк. 55.

³ Соколовская Т. Русское масонство и его значение в истории общественного движения. – М., 1981. – С. 19.

⁴ Н. П. Савичев. Первые благовестители свободы. – К., 1990. – С. 181.

⁵ Семевский В. И. Политические и общественные идеи декабристов. – СПб. – 1909. – С. 18.

⁶ Шикман А. П. Деятели отечественной истории. Биографический справочник. – М., 1997. – С. 58.

⁷ Лебедев Н. М. Пестель – идеолог и руководитель декабристов. М.: Мысль, 1972. – С. 254.

⁸ Довідник з історії України. – К.: Генеза, 2001. – С. 341.

⁹ Волконский С. Г. Записки. – Иркутск, 1991. – С. 27.

¹⁰ Либединская Л. Б. Последний месяц года. Повесть о декабристах. – М.: Молодая гвардия, 1970. – С. 53.

¹¹ Окуджава Б. Глоток свободы: Повесть о Павле Пестеле. – М.: Политиздат, 1971. – С. 276.

¹² Мурзанов Н. А. К биографии декабриста В. Л. Давыдова. – “Русская старина”, 1914. – № 9. – С. 21.

¹³ Декабристы на Украине. – Харьков, 1926. – С. 16.

¹⁴ Сыроечковский Б. Записка Ботняка. – М., 1925. – “Красный архив”. – Т. 2. – С. 5.

¹⁵ Лисенко М. М. Декабристський рух на Україні. – К., 1954. – С. 67.

¹⁶ Нечкина М. В. Декабристы. – “Наука”, 1982. – С. 83.

¹⁷ Восстание декабристов: Материалы. – 1925. – Т. 8. – С. 34.

Статья посвящена выдающимся общественным деятелям Российской империи, героям войны 1812 года, фундаторам декабристского движения на Черкасщине.

Ключевые слова: Отечественная война 1812 года; декабристское движение; Камянская управа.

The article is dedicated to the famous public figures of the Russian Empire, the Heroes of the Patriotic War of 1812, the creators of the Decembrists' Movement in the Chercassy Region.

Keywords: the Patriotic War of 1812; the Decembrists' Movement; the Kam'yanka Government.

УДК [930.253+94](477.51)"1812"

А. В. МОРОЗОВА*

**ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ АРМІЇ НАПОЛЕОНА
В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ**

Із залученням джерел Державного архіву Чернігівської області розглядаються різноманітні аспекти перебування військовополонених Великої армії Наполеона в Чернігівській губернії в 1813–1814 рр.

Ключові слова: Вітчизняна війна 1812 р.; військовополонені; Чернігівська губернія.

200 років минуло з часів Вітчизняної війни 1812 року, але й досі драматична епоха приваблює до себе численних дослідників, які оприлюднюють мемуари, щоденники, листи учасників і свідків, виявляють цікаві подробиці подій, що відбувалися на театрі воєнних дій і в тилу. Однак досі ще залишаються непрочитаними сторінки історії, що стосуються долі військовополонених Великої армії.

У Державному архіві Чернігівської області у фонді Канцелярії чернігівського цивільного губернатора зберігається значна кількість справ про перебування військовополонених на території губернії в 1813–1814 рр.

Наполеон, коли рушив до Росії у червні 1812 р. майже 450-тисячною армією та задіяв у кампанії загалом 676 тис. осіб¹, сподівався розбити росіян на кордоні, укласти мир і з тріумфом повернутися додому. Однак цим планам не судилося здійснитися: армія, дворянство, купецтво, селяни, створене в ході війни ополчення та партизанські загони – усі виступили на захист країни.

Французька армія не була готова до ведення війни в зимових умовах через недостатню кількість наметів, теплої одягу та взуття; не були створені умови для перековки коней і перестановки обозів на полоззя². Форсовані марші ускладнювали нерегулярне постачання армії провіантом, фуражем.

Величезна територія Росії, низька густина населення та його злиденність також були перешкодою для просування, а пізніше й відступу армії. Відступаючи спустошеними дорогами, воїни зазнавали бідування, відчували на собі воєнний тягар. Зрештою, це призвело до загибелі грізної Великої армії, яка майже 20 років тримала в страху Європу. У цей час багато солдат воліли краще бути полоненими, аніж відчува-

---

* *Морозова Анна Валеріївна* – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Чернігівської області.

ти голод, холод й наражатися на козацькі піки, тому “почитали себя счастливыми и защищенными”, перебуваючи в полоні³.

Чернігівська губернія разом з іншими губерніями Російської імперії була обрана для тимчасового розміщення військовополонених, які направлялися до Астраханської, Оренбурзької, Вятської, Пермської, Саратовської та Тамбовської губерній. Сучасна історіографія перебування на території Російської імперії військовополонених Великої армії Наполеона досить велика, але вона стосується здебільшого території сучасної Російської Федерації⁴. Виняток становить праця С. В. Потрашкова, що висвітлює перебування військовополонених у Слобідській Україні⁵.

Військовополонених, які опинилися в Чернігівській губернії, можна умовно розділити на дві категорії: до першої належать особи, для яких Чернігівська губернія була визначена місцем постійного проживання в полоні, до другої – ті, що прямували через губернію в інші регіони імперії.

2–3-тисячні колони полонених були знесилені від холоду та голоду, брудні, замотані в жіночі хустки, салопа й шуби⁶. Багато хто з них гинув у дорозі. Висока смертність серед полонеників змусила російський уряд призупинити їхнє переміщення углиб країни. Проте і в губерніях, що приймали полонеників, вони часто ставали жертвою “лихоимства приставов, равнодушия гражданских начальств...” і також помирали у великій кількості⁷.

Чернігівською губернією також пройшло чимало солдат і офіцерів наполеонівської армії. Серед них були французи, італійці, іспанці, баварці, голландці. Більшість з них брали участь у всіх найбільших битвах, побували в Москві і, покинувши її, відчували на собі весь тягар відступу: голод, холод, переправу через Березіну, жахливі випробування Вільни. Їх полонили під Смоленськом, Борисовим, Вільно, Ковно, Кенігсбергом, Мінськом, Варшавою, Берліном. Перші партії полонених прибули до Чернігівської губернії в січні 1813 року. Серед них були піхотинці, кірасири, егері, гусари, улани, драгуни – солдати та офіцери.

У листопаді 1812 р. циркуляром Головнокомандувача Санкт-Петербурга С. К. Вязмітинова губернській владі було приписано піклуватися про постачання військовополонених теплим одягом. Відповідальність за “снабжение одежою приличною времени года” була покладена на губернатора тієї губернії, “в которую с самого начала партия пленных вступает”. Урядовці Чернігівської губернії мали забезпечити їх одягом, взуттям, їжею, медичною допомогою та житлом.

Взимку 1812–13 рр. для “пленных европейцев” найважливішою умовою збереження життя було своєчасне отримання належної медичної допомоги.

Ще в липні 1812 р. постало питання про відведення приміщень, яких у губернському місті не вистачало, під воєнні шпиталі. Поступо-

во проблема нестачі лікарняних приміщень була вирішена: під лазарети були відведені три корпуси Чернігівського повітового училища, будинок генерал-губернатора, чотири корпуси богадільні, три корпуси Чернігівської духовної семінарії⁸. Та вже через рік, у липні 1813 р., наглядач Чернігівського воєнного шпиталю Горбунов сповіщав губернатора про концентрацію всіх хворих в будинку генерал-губернатора⁹. За потреби партії полонених оглядали лікарі Чернігівського тимчасового військового шпиталю й тих, хто потребував лікування, залишали в Чернігові. Військовополонені перебували на лікуванні у лікарні Чернігівської богадільні та разом з пораненими солдатами й офіцерами російської армії у військовому шпиталі.

На жаль, щотижневі рапорти з відомостями про військовополонених, які перебували на лікуванні за січень 1813 – квітень 1815 рр., збереглися частково. Так, іменний список військовополонених нижніх чинів, котрі знаходились у лікарні Чернігівської богадільні з 23 січня 1813 р. по 31 травня 1814 р., засвідчує, що за цей час у лікарні перебувало на лікуванні 949 військовополонених, з яких 92 померло¹⁰. Відзначається збільшення кількості хворих серед полонених у зимовий час. У цій лікарні одночасно перебувало від 32 до 155 полонених. Найбільше їх було у листопаді 1813 – січні 1814 р.¹¹ Значно більше їх утримувалось у воєнному шпиталі – від 117 до 507 осіб одночасно¹².

Нестача російського медперсоналу спричинила підняття статусу лікарів з військовополонених. Циркуляром С. К. Вязмітинова від 19 грудня 1812 р. було дозволене використання лікарів з полонених у лазаретах за умови, “чтобы пленные врачи <...> ни под каким видом не употреблялись для лечения наших жителей”. А іменним указом Олександра I С. К. Вязмітинову від 1 квітня 1813 р. було дозволено оголосити військовополоненим медичним чинам про можливість улаштуватись на службу у військові шпиталі. Та, як повідомив проводир дворянства Мглинського повіту, де мешкали військовополонені медичні чини, “ни один не изъявил на то своего желания”¹³.

Все ж відзначимо, що й на Чернігівщині практикували окремі лікарі з полонених Великої армії. Так, разом з титулярним радником П. Смагіним з Києва до Чернігова прибув голландський лікар Янсон, який надавав медичну допомогу саме П. Смагіну. 13 жовтня 1813 р. П. Смагін звернувся до чернігівського губернатора з проханням дозволити під час виконання ним “поручения <...>, возложенного от министра в нескольких губерниях” тримати при собі цього лікаря¹⁴. Дозвіл був отриманий, а вже 25 жовтня 1813 р. Янсону дозволили залишитися в Ніжині при лікарні місцевої богадільні, “в рассуждение того, что он по знанию медицины может быть тамо полезен”¹⁵. Невдовзі П. Смагін мав вирушити до Київської губернії, й Янсон з Ніжина був доправлений до губернського міста, але за розпорядженням губернатора разом зі своїм слугою повернувся до Ніжина “для временного там пребывания”¹⁶.

Приписи встановлювали й вжиття санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів. Так, Медичний департамент у приписі від 16 грудня 1812 р. вказав на неприпустимість “близкого сообщения” між полоненими та місцевими жителями й одночасно закликав обивателів надавати полоненим “христианское призрение”. Там же важливим заходом щодо запобігання розповсюдженню епідемічних захворювань визнавалося “глубокое зарытие или сожжение” тіл померлих військовополонених.

Треба відзначити, що поховання померлих полонених не було законодавчо врегульовано, тому віддавалося на відкуп долі. Солдат наполеонівської армії через світську та церковну пропаганду не вважали християнами, й їм часто відмовляли в місці на кладовищі. Померлих в дорозі зазвичай закопували біля доріг, взимку спалювали або залишали без поховання. Полонених, які померли у населених пунктах, ховали за їхніми межами.

Судячи зі змісту документів, померлих військовополонених у Чернігові ховали на кладовищі у братських могилах, але без дотримання санітарних норм. Це викликало стурбованість місцевої влади, оскільки з настанням тепла очікувалось погіршення ситуації з розповсюдження епідемічних захворювань. У лютому 1813 р. губернатор звернувся до стряпчого Троцького з проханням перевірити дії міської поліції щодо нагляду за місцями, які “за открытием весны и теплоты от испарений при истлении погребенных не с должною аккуратностию на кладбищах человеческих тел и накопленного во множестве при всех больницах человеческого ж помета и в некоторых лошадиного навоза” могли призвести до епідемії інфекційних захворювань. Огляд Троцьким усіх небезпечних у санітарному відношенні місць виявив бездіяльність місцевої поліції, й ним була запропонована низка найнеобхідніших заходів.

Перш за все пропонувалося команді, яка готувала ями для поховання, запрошувати відповідних представників місцевої влади оглядати їх, “в должную ли она пропорцию заготовлена”.

Далі констатовалося, що “в жестокость морозов прошедшей зимы как упомянутая команда своих мертвых, так и полиция, погребавшая замерзших и умерших военнопленных” недостатньо глибоко закопували тіла й наказувалось до 25 лютого виділити з прилеглих до Чернігова сіл 100 мешканців (не виключаючи навіть жінок) з сокирами, лопатами та заступами, які мали зробити на могилах “насыпи вышиною не менее 3,5 аршин с плотным той насыпи утоптанием”.

Двори будинку чернігівського поліцмейстера та будинку, в якому зупинявся французький генерал Тюрінг, були завалені кінським гноєм, на прибирання якого потрібно було направити 30 селян з 20 підводами¹⁷.

Головним джерелом існування полонених було утримання, що виділялося державною скарбницею. З метою скорочення цих витрат ро-

сійська влада вирішила використати працю великої кількості військовополонених в народному господарстві й навіть задіяти їх на службі в армії.

Ще наприкінці 1812 р. імператор Олександр I підтримав пропозиції Комітету міністрів, спрямовані на скорочення державних витрат на утримання військовополонених¹⁸. Передбачалося поляків направляти на укомплектування полків на Кавказі та Сибірської лінії, що дало б змогу не лише зменшити кількість казенних утриманців, а й зберегти рекрутів для армій, що діяли проти французів. 3 січня 1813 р. іменним указом Олександра I керуючому військовим міністерством доручалося направляти полонених з “природных французов, итальянцев и голландцев” в Орел для формування легіонів за штатами піхотних полків російської армії та утриманням за штатами мушкетерських полків¹⁹. Та ця спроба виявилася не зовсім вдалою – масового запису до полків не було²⁰.

Військовополоненим з робітників і майстрів пропонувалося за бажанням працювати як на казенних, так і на приватних фабриках і заводах на загальних умовах з російськими підданими.

Землеробам пропонувалося оселитися серед колоністів Саратовської та Катеринославської губерній і працювати у поселенців; згодом вони мали можливість навіть отримати землю (на відміну від колоністів без грошової допомоги від держави).

Інші, “по привычным к солдатской жизни или по неспособности к трудам другого рода”, мали бути задіяними на відбудові Москви та інших міст²¹.

І вже на початку 1813 р. чернігівському губернаторові було доручено сповістити смоленського губернатора про бажання власників фабрик і заводів Чернігівської губернії найняти робітників і майстрів з полонених, які в цей час перебували у Смоленській губернії²².

Хоча кількість фабрично-заводських робітників серед полонених була незначною, але саме вони підказали рішення щодо їхнього використання. Ініціатором виступив міністр внутрішніх справ О. П. Козодавлев, прибічник протекціонізму та розвитку фабрично-заводської промисловості в Росії. Він запропонував не виписувати майстрів з-за кордону, а прийняти в російське підданство ремісників – колишніх французьких солдат. І 4 липня 1813 р. С. К. Вязмітинов розіслав циркуляр “О желающих присягнуть на подданство России”. До записки Козодавлева він вніс уточнення: допускати до присяги на вірність імператорові, але “с наблюдением, однако же, осторожностей, дабы сим случаем не могли воспользоваться иногда люди вредные или подозрительные”. Відповідно до його ж циркуляра від 19 серпня 1813 р. губернатори мали особливу увагу звернути на майстрів, а “буде обнаружены такие в каком-либо роде мануфактуры или знания в горном или рудокопном

деле”, радити цим новим підданим Російської імперії їхати туди, “где казённые и партикулярные фабрики и заводы находятся с тем, не пожелают ли они обратиться по доброй воле на оные и тем устроить себе состояние”²³.

У Чернігівській губернії майстрові працювали, зокрема, на суконній фабриці графа Зотова в м. Ніжині. У Сильвестра Мартініані й Анжона Маріані з Риму та Юста Гверієрі з Флоренції вилучили паспорти й пообіцяли повернути через 9 місяців роботи на фабриці. Але вони попрацювали півтора роки й наприкінці 1815 р. були доставлені в Чернігів. Італійці вирішили залишитися в Росії, й у грудні 1815 р. подали клопотання про надання їм російського громадянства²⁴.

28 квітня 1813 р. С. К. Вязмітинов повідомив київського коменданта генерал-лейтенанта О. Й. Массе, а він у свою чергу 31 серпня 1813 р. – київського та чернігівського цивільних губернаторів про дозвіл імператора залучити 500 військовополонених до робіт з укріплення Київської фортеці. Для цього губернатори мали відібрати “здоровых и к работе годных” полонених за виключенням поляків, яких відправляли до Георгіївська; прусаків, саксонців і підданих Мекленбург-Шверинського та Ангельтгемандського герцогств, які були відпущені на батьківщину; іспанців і португальців, яких відправляли до Царського Села, та австрійців, “коих в сии работы употреблять запрещено”²⁵.

Вже у вересні 1813 р. чернігівський губернатор повідомив О. Й. Массе про відправку до Києва 165 військовополонених та підготовку ще 130, які були відправлені на початку жовтня. Серед них були французи, італійці, голландці, баварці, альмани, баденці, неаполітанці, вестфальці та імерець²⁶. Остання партія військовополонених для робіт на Київській фортеці з 22 осіб була відправлена з Чернігова 25 жовтня²⁷.

Військовополонені Великої армії також працювали на відбудові та укріпленні фортець у Бобруйську та Борисові, але восени 1813 р. ці роботи були припинені. На прохання мінського цивільного губернатора П. М. Добринського С. К. Вязмітинов розпорядився розмістити цих військовополонених на зимових квартирах у Чернігівській губернії, “дабы они будущей весною, с лучшею удобностию, могли быть употреблены к продолжению и окончанию бобруйских и борисовских фортификационных работ”. 27 жовтня 1813 р. до Чернігова було направлено 789 полонених з Борисова та 934 – з Бобруйська, які розмістилися в Козелецькому повіті²⁸.

Треба відзначити, що ставлення до Великої армії, французів, як свідчать приватне листування, щоденники офіцерів і цивільних осіб, впродовж війни змінювалося. Так, у липні 1812 р. петербурзький чиновник І. Б. Оденталь писав: “Удивляюсь, что французов берут живых в плен. Это сущая зараза. Изверги сии напитаны таким духом, что их

более еще должно опасаться пленных, нежели сражаться с ними”²⁹. А вже у листопаді 1812 р. генерал Д. М. Волконський писав: “Морозы пресильные... Встретил пленных. Они в гибельном положении. Их ставят на биваках без одежды и даже почти без пищи <...>, их множество по дороге умирает...”³⁰ Інший очевидец полковник М. М. Петров, описуючи “тартарные мучения” французів, робить висновок: “как бы не были велики злодеяния французов, мера лютостей страдания их <...> превозмогла справедливую к ним ненависть”³¹.

Англійський генерал Р.-Т. Вильсон, який у своїх листах і щоденнику часто звинувачував М. І. Кутузова в “нежности с неприятелем на поле боя”, з великим співчуттям ставився до полонених, особливо іспанців і італійців: давав їм гроші на одяг і їжу, намагався полегшити долі, хоча і усвідомлював, що іноді його допомога подовжувала життя нещасних лише на короткий час³².

Турбувалися про військовополонених і місцеві губернатори. Так, наприклад, 24 вересня 1813 р. мінський губернатор П. М. Добринський у листі до чернігівського губернатора О. П. Бутовича прохав подбати про поручика Карла Тумемберта, який виявився родичем міністра морських справ Російської імперії маркиза де Траверсе³³.

Військовополонені офіцери мали право добиратися до місця постійного перебування своїм коштом на поштових, але не завжди вони отримували дозволи на це. Так, 27 січня 1814 р. з таким проханням до чернігівського губернатора звернулися полковник Бернар, батальйонний начальник Деланд, інспектор магазинів Крамар Шарль, лікар Ляфере Франсуа, поручик Сануа Габріель та дивізійний скарбник Лемаль, яким було відмовлено “за имеющимся начальственным предписанием”³⁴.

Ще 4 липня 1813 р. Олександр I підписав іменний указ цивільним губернаторам “О дозволеннии военнопленным вступать в подданство России”, згідно з яким нижні чини складали присягу після прийняття рішення щодо надання громадянства губернатором з наступним надсиланням списків до Міністерства внутрішніх справ. Що стосується офіцерів, то до міністерства надсилялися списки бажаючих стати підданими Російської імперії, де й приймалося відповідне рішення³⁵. Цей указ був доповнений розпорядженням С. К. Вязмітинова від 5 серпня 1813 р., згідно з яким колишні військовополонені упродовж 9 місяців після прийняття присяги мали обрати рід діяльності.

Після квітня 1814 р. багато хто з полонених зміг жити вільніше, служити гувернерами, учителями, садівниками, кухарями тощо в родинах дворян і міщан. За спогадами сучасників, полоненого француза можна було зустріти тоді майже в кожному будинку. І навіть у юного Михайла Лермонтова вихователем був колишній гвардієць, офіцер Кале³⁶. Камердинером у дійсного статського радника графа Г. М. Зо-

това в м. Ніжині служив підпоручик артилерії Август Обер. 24 грудня 1812 р. він потрапив у полон під час взяття російською армією Кенігсберга, звідки пройшов шлях спочатку до Харкова, звідки – до Сум і нарешті влітку 1814 р., ймовірно, під час повернення на батьківщину – до Києва, де його й запросив на службу граф³⁷. А в липні 1815 р. граф Г. М. Зотов виїхав до Санкт-Петербурга й Август Обер мешкав у ніжинського городничого, та не бажаючи в нього служити, у вересні 1815 р. приїхав до Чернігова й подав клопотання про зарахування до артилерійського полку російської армії³⁸.

У зверненні до Сенату Франції 2 квітня 1814 р. російський імператор Олександр I, зокрема, зазначав: “Я – друг французского народа <...> И, чтобы доказать этот длительный союз с вашей нацией, я возвращаю ей всех французских пленных, находящихся в России”³⁹. Державна машина Російської імперії запрацювала в зворотному напрямку.

У травні 1814 р. розпочався процес репатріації полонених. Вони також направлялися партіями в супроводі рядових інвалідних команд або земського ополчення, котрі мали типову інструкцію, згідно з якою партія відправлялася за складеним маршрутом, конвоїр отримував кошти на утримання полонених з розрахунку 5 коп. на солдата, які видавалися їм під розписки щотижнево; крім грошей полонені постачалися провіантом. Конвоїрам приписувалося “во время следования обходиться с пленными ласково, учтиво и человеколюбиво без всяких грубостей под опасением наказания, а на случай больных отдавать в ведение градских и земских полиций”⁴⁰.

Указом від 17 серпня 1814 р. “пленным всех наций, присягнувших на подданство России... дана была полная свобода возвратиться, буде пожелают, в их отечества”⁴¹. Дехто вирішив залишитися на новій батьківщині. Так, наприклад, серед полонених-медиків у Мглинському повіті знаходився лікар французької гвардії Домінік ля Флиз. Згодом він отримав дозвіл мешкати в маєтку графа В. Гудовича в с. Розрите Мглинського повіту, а 18 серпня 1814 р. подав клопотання про надання йому російського громадянства. Та отримавши звістку, що “всех французов, не присягнувших на подданство, велено высылать”, В. Гудович звернувся до цивільного губернатора О. П. Бутовича з проханням залишити ля Флизу, чим “осчастливите ... весь здешний край, имеющий в нём единого только врача, искусного и деятельного, и весьма подвижного, в чём он, а также и в прививании оспы, от многих имеет свидетельства”⁴². 15 січня 1815 р. губернатор направив лист С. К. Взямітинову, але як вирішилося питання – невідомо⁴³.

Домінік ля Флиз не лише лікував місцевих жителів, а й намагався полегшити долю своїх співвітчизників. Так, 14 червня 1814 р. він звернувся до чернігівського цивільного губернатора О. П. Бутовича з проханням допомогти ад’ютанту маршала Нея капітану Бретону, який

повертався на батьківщину. Ля Флиз просив передати Бретону 100 руб., які він мав отримати від казни, та грошове утримання за рік перебування в полоні⁴⁴.

Військовополонені мешкали в Чернігові та окремих повітових містах. Городничі зобов'язані були надати їм помешкання, піклуватися про їхнє харчування, стежити за їхньою поведінкою та звітувати про те, як розміщували і чим годували полонених. Щомісячно полоненим видавалося на харчування: житнє борошно, ячна крупа, вони забезпечувалися одягом.

Життя військовополонених, які опинилися далеко від Франції, у суворих кліматичних умовах і практично не мали зв'язку з батьківщиною, було непростим. Та яким би важким воно не було, полонені не ремствували. Деякі з них пройшли через усе пекло відступу зі своїми дружинами. Так, у травні 1815 р. з Мінська через Чернігів до Курська під вартою унтер-офіцера Мінської внутрішньої сторожі відправився лікар Іполит Лефевр із дружиною Маріанною Гербель та слугою з військовополонених Ніколя Репаром⁴⁵.

Невідомо, як склалися долі більшості полонених, серед яких тільки генералів було близько 50. За різними даними, з 200 тис. військовополонених у квітні 1815 р. на батьківщину повернулося лише близько 30 тис.⁴⁶ Багато хто залишився і влаштувався в Росії. Наприклад, у грудні 1812 р. в Гродно в полон потрапив 33-річний лікар 58-го піхотного полку австрійського походження Йосип Шторх. 20 березня 1813 р. він з партією військовополонених прибув до Чернігова, де залишився працювати в лазареті Чернігівської богадільні. Згодом він виявив бажання залишитися в Росії. Склавши присягу на вірність Росії, 14 квітня 1814 р. він отримав паспорт з приписом обрати рід діяльності. Та маючи 20 років лікарської діяльності, у січні 1815 р. він звернувся з проханням про надання місця в Чернігівському губернському правлінні⁴⁷. На жаль, подальша доля Йосипа Шторха невідома. Частина військовополонених повернулася до Франції після подій 14 грудня 1825 р. та перевірок благонадійності й утисків, що почалися у зв'язку з цим.

Проте на історії військовополонених рано ще ставити крапку. Слава Великої армії була такою ж великою, наскільки й трагедія, що її спіткала. Тому з появою нових джерел долі її воїнів – і генералів, і рядових, як і дотепер, хвилюватимуть дослідників різних країн.

---

¹ *Chandler D. G. The Campaigns of Napoleon / D. G. Chandler. – London, 1966. – P. 1114.*

² *Россия первой половины XIX века глазами иностранцев / Сост. Ю. А. Лимонов. – М., 1991. – С. 244.*

³ *Михайловский-Данилевский А. И. Журнал 1813 г. / А. И. Михайловский-Данилевский // 1812 год. Военные дневники. – М., 1990. – С. 316; Вильсон Р.-Т.*

Дневники и письма / Р.-Т. Вильсон. – СПб., 1995. – С. 197; *Муравьев Н. Н.* Записки / Н. Н. Муравьев // Русские мемуары. Избранные страницы. – М., 1989. – С. 156.

⁴ Див., наприклад: *Бокур Ф.* Пленные Великой армии Наполеона в России / Ф. Бокур // 185 лет Отечественной войне 1812 года. – Самара, 1997. – С. 47–60; *Иванов К. В.* Военнопленные Великой армии в Российской империи / К. В. Иванов // Историко-археологические изыскания. – Самара, 1997. – Вып. 2. – С. 82–91; *Миловидов Б. П.* Французские военнопленные медики на работе в русских военных госпиталях (1813–1814). Из фондов РГВИА / Б. П. Миловидов // Россия и Франция. XVIII–XX века. – М., 2005. – Вып. 6. – С. 144–145 тощо.

⁵ *Потрашков С. В.* Военнопленные Великой армии в Слободско-Украинской губернии / С. В. Потрашков // Материалы VII Всероссийской конференции “Отечественна война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы”. – Бородино, 1998. – С. 143–150.

⁶ Россия первой половины XIX века глазами иностранцев. – С. 274–277, 293, 301.

⁷ *Давыдов Д. В.* Дневник партизанских действий / Д. В. Давыдов // 1812 год в русской поэзии и воспоминаниях современников. – М., 1987. – С. 223.

⁸ Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 128, оп. 1, спр. 1053, арк. 2–2 зв.

⁹ Там само, спр. 1220, арк. 95.

¹⁰ Там само, спр. 1327, арк. 209–230 зв.

¹¹ Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1209, арк. 68, 94, 391, 597; спр. 1216, арк. 5, 288; спр. 1217, арк. 111, 215, 329, 387, 447; спр. 1218, арк. 12, 71, 175; спр. 1220, арк. 89, 257, 547; спр. 1221, арк. 33, 313, 394, 566, 635, 697; спр. 1329, арк. 31, 168, 208, 289, 379, 410, 487.

¹² Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1062, арк. 48, 75 зв.; спр. 1209, арк. 87, 129, 165, 354; спр. 1218, арк. 69 зв.; спр. 1220, арк. 93 зв.; 520 зв.; спр. 1221, арк. 253 зв., 670 зв.

¹³ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1216, арк. 12.

¹⁴ Там само, спр. 1209, арк. 473–473 зв.

¹⁵ Там само, арк. 157.

¹⁶ Там само, арк. 258.

¹⁷ Там само, спр. 1218, арк. 410–411 зв.

¹⁸ Там само, арк. 555–555 зв.

¹⁹ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). – Изд. 1830. – Т. XXXII. – Ст. 25310.

²⁰ *Сироткин В. Г.* Судьба французских солдат в России после 1812 года / В. Г. Сироткин // Вопросы истории. – 1974. – № 3. – С. 130.

²¹ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1218, арк. 555–555 зв.

²² Там само, арк. 554.

²³ *Сироткин В. Г.* Судьба французских солдат в России после 1812 года. – С. 132.

²⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1218, арк. 423–423 зв.

²⁵ Там само, спр. 1221, арк. 383.

²⁶ Там само, спр. 1209, арк. 78; спр. 1211, арк. 1–1 зв.

²⁷ Там само, спр. 1209, арк. 257.

²⁸ Там само, спр. 1218, арк. 238–238 зв.

²⁹ К чести России. – М., 1988. – С. 58, 91, 112, 181, 176–177; *Вяземский В. В.* Журнал 1812 г. / В. В. Вяземский // 1812 год. Военные дневники. – М., 1990. – С. 215; *Муравьев Н. Н.* Записки. – М., 1989. – С. 111.

³⁰ *Волконский Д. М.* Дневник 1812 г. / Д. М. Волконский // 1812 год. Военные дневники. – М., 1990. – С. 153.

³¹ *Петров М. М.* Рассказы / М. М. Петров // 1812 год. Воспоминания воинов русской армии. – М., 1991. – С. 203–204.

³² *Вильсон Р.-Т.* Дневники и письма. – С. 80, 85.

³³ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1209, арк. 29, 45.

³⁴ Там само, спр. 1217, арк. 481–481 зв.

³⁵ ПСЗ. – Изд. 1830. – Т. XXXII. – Ст. 25415.

³⁶ *Сироткин В. Г.* Судьба французских солдат в России после 1812 года. – С. 130.

³⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1221, арк. 775.

³⁸ Там само, арк. 773–773 зв.

³⁹ Внешняя политика России XIX – начала XX вв. – Т. VI. – М., 1962. – С. 629.

⁴⁰ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1327, арк. 105.

⁴¹ Внешняя политика России XIX – начала XX вв. – Т. VIII. – М., 1972. – С. 92.

⁴² Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1327, арк. 481–482.

⁴³ Там само, арк. 483–484.

⁴⁴ Там само, спр. 1328, арк. 155–155 зв.

⁴⁵ Там само, спр. 1327, арк. 73.

⁴⁶ *Сироткин В. Г.* Судьба французских солдат в России после 1812. – С. 136.

⁴⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1329, арк. 34–34 зв.; ф. 127, оп. 14, спр. 288, арк. 178–178 зв.

На основе использованных архивных источников рассматриваются различные аспекты пребывания военнопленных Великой армии Наполеона в Черниговской губернии в 1813–1814 гг.

Ключевые слова: Отечественная война 1812 г.; военнопленные; Черниговская губерния.

The article analyzes the different aspects of the prisoners of war of Grand Army of Napoleon staying in the Chernihiv province in 1813–1814 on the basis of fonds of the State Archives of Chernihiv Region.

Keywords: the Patriotic War of 1812; the prisoners of war; the Chernihiv province.

УДК [930.253+94+929](477.87)

С. А. ВИСКВАРКО*

**ІЗ РУКОПИСНОЇ СПАДЩИНИ ВІДОМОГО РОСІЙСЬКОГО
ІСТОРИКА-СЛАВІСТА, ПРОФЕСОРА С.-ПЕТЕРБУРЗЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ О. Л. ПЕТРОВА (1859–1932)**

(з фондів Державного архіву Закарпатської області)

Уперше публікуються два документи з фондів Державного архіву Закарпатської області, що стосуються останніх років життя відомого російського історика О. Л. Петрова (1859 – 1932).

Ключові слова: О. Л. Петров; публікація; документи.

Документи, що публікуються, стосуються останніх років життя відомого російського історика-славіста, професора С.-Петербурзького університету О. Л. Петрова (1859–1932 рр.). Дослідники можуть ознайомитися з ними в фонді “Правління Мукачівської греко-католицької єпархії” Державного архіву Закарпатської області¹. Ми неодноразово звертались до документів різних фондів нашого архіву, в яких зберігаються листи, аналітичні огляди та інші документальні матеріали, написані рукою О. Л. Петрова; у них автор розповідає і про його перші наукові відрядження в Австрію та Угорщину в 90-х рр. XIX ст.², і про ті складні проблеми історії нашого краю, на необхідності дослідження яких він завжди наполягав³. Крім того, вже опубліковані документи дають можливість дослідникам уточнити деякі факти біографії О. Л. Петрова, зокрема, звернути більш пильну увагу на наукові та культурні зв’язки російського вченого з представниками інтелігенції, церковних, наукових і суспільно-політичних кіл Угорщини (професор Й. Буденц), Угорської (Підкарпатської) Русі (Т. Легоцький, А. Кралицький, П. Гебей), Галичини (Ю. Яворський) та ін.

Документи, датовані 17 і 29 січня 1930 р., представлені листом О. Л. Петрова до єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії П. Гебея (1864–1931 рр.), який ще на початку XX століття був актив-

---

* *Вискварко Сергій Анатолійович* – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Закарпатської області.

ним учасником культурного та суспільного життя русинського населення нашого краю, одним із засновників, а пізніше – директором видавництва “UNIO”, редактором щорічних календарів “Месяцеслов”, членом керівництва “Общества св. Василя Великого” (1895–1902) і т. ін.⁴ У зазначеному листі російський вчений-славіст просить єпископа П. Гебея допомогти колишньому професору Київського університету Ю. А. Яворському (1873–1937 рр.) отримати доступ до стародавніх рукописів, які зберігалися в єпархіальній та семінарській бібліотеках і в монастирях чину св. Василя Великого. Авторитет професорів О. Л. Петрова і Ю. А. Яворського був, очевидно, настільки великим, а праці останнього в галузі виявлення та дослідження стародавніх підкарпатських літературних пам’яток настільки відомі⁵, що вже 29 січня 1930 року був розісланий циркуляр ординаріату Мукачівської греко-католицької єпархії, який давав можливість професору Ю.А. Яворському вивчати стародавні рукописи, які в той час зберігалися в єпархіальній та семінарській бібліотеках, а також у бібліотеках Мукачівського, Малоберезнянського та Мстичевського монастирів.

Документи, що публікуються, подано в хронологічному порядку із збереженням особливостей стилю і мови, характерних для ділових листів і документів першої половини ХХ ст. Частини скорочених слів в текстах документів, що відтворені нами, а також слова написані нерозбірливо, подано у квадратних дужках. Кожний документ має рядкові примітки.

---

¹ Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.), ф. 151, оп. 13, спр. 1528, арк. 1–2.

² Делеган М. В., Выскварко С. А. Письма профессора Санкт-Петербургского университета А. Л. Петрова в фондах Государственного архива Закарпатской области // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. Вип. 21 / М-во освіти і науки України, Державний вищий навчальний заклад “Ужгородський національний університет”; [редкол.: М.М. Вегеш (голова редкол.), С. В. Віднянський та ін.]. – Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2008. – С. 220–226.

³ Делеган М. В., Выскварко С. А. Автографы профессора Санкт-Петербургского университета А. Л. Петрова в фондах Государственного архива Закарпатской области // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. Вип. 19 / М-во освіти і науки України, Ужгородський національний університет; [редкол.: М. М. Вегеш (голова редкол.), С. В. Віднянський та ін.; відп. за вип. С. Д. Федака]. – Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 155–159.

⁴ Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород, 2006. – С. 149.

⁵ Там само. – С. 406.

№ 1

Лист професора О. Л. Петрова¹ єпископу Мукачівської греко-католицької єпархії Петру Гебею² з проханням про надання доступу колишньому професору Київського університету Ю. А. Яворському³ до вивчення стародавніх рукописів, що зберігалися в єпархіальній та семінарській бібліотеках, а також в бібліотеках Мукачівського, Малоберезнянського та Мстичівського монастирів

17 січня 1930 р.
м. Прага

Ваше Преосвященство,
Преосвященнейший Владыко !

Позвольте, прежде всего поздравить Ваше Преосвященство с прошедшим праздником Рождества Христова и с Новым годом ! Примите мои лучшие пожелания и передайте моё поздравление о. Ректору и другим знакомым.

Будьте добры с лаской принять моего хорошего приятеля, профессора Киевского университета, д-ра Юлиана Андреевича Яворского, знатока южно-русской письменности. Он едет для изучения уцелевших на Карпатской Руси рукописей. Разрешите ему заняться рукописями Вашей епархиальной библиотеки и библиотеки семинарии, а также благоволите ему дать циркулярную рекомендацию к духовенству епархии, главное в монастырях Мукачевском, Мало Березнянском и Мстичевском, чтобы ему был свободный доступ к рукописям.

Я теперь готовлю к изданию факсимиле грамот епархии 1390–1498 г.⁴

19-¹⁷–30 Поручаю себя молитвам Вашего Преосвященства
Искренно преданный
проф[ессор] А. Петров

Прага
XII. Záhřebská, 11, I p[atrol]
u [pří] Šhalkové.

*Державний архів Закарпатської області, ф. 151, оп. 13, спр. 1528, арк. 1.
Оригінал. Рукопис. Мова російська.*

¹ Див. “Передмову” до документів.

² Див. “Передмову” до документів.

³ Див. “Передмову” до документів.

⁴ Очевидно, мова йде про одну з останніх праць професора О. Л. Петрова “Древнейшие грамоты по истории Карпаторусской церкви и иерархии 1391 – 1498 гг.” – Прага, 1930.

№ 2

**Циркуляр єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії
Петра Гебея¹ про допуск колишнього професора Київського університету
Ю. А. Яворського² до вивчення стародавніх рукописів, що зберігалися
в єпархіальній та семінарській бібліотеках, а також в бібліотеках
Мукачівського, Малоберезнянського і Мстичівського монастирів**

29 січня 1930 р.
м. Ужгород.

Ординарият Епархии Мукачевской – в Ужгороде.
Число: ... / 1930. -

Впреподобному Духовенству Епархии Мукачевской
и Впреп[одобным] Игуменам Монаст[ырей] Чина Святаго Василия Вели-
каго.

Вручаю в Ваше благосклонное внимание Его Превосходительство го-
сподина Ю л і я А н д р е е в и ч а Я в о р с к о г о³, як ЗНАТОКА ЮЖНО –
РУСЬКОЇ ПИСЬМЕННОСТІ.-⁴

Рукописи, находящиеся в библиотеках наших можно упомянутому госпо-
дину профессору проуказати для пересмотрения.

Ужгород, 29. І. г. 1930.-
єпископ Мукачевский.-

*Державний архів Закарпатської області, ф. 151, оп. 13, спр. 1528, арк. 2. Від-
пуск. Машинопис. Мова русинська.*

¹ Див. “Передмову” до документів.

² Див. “Передмову” до документів.

³ Надруковано на машинці через один інтервал.

⁴ Надруковано на машинці великими літерами.

Впервые публикуются два документа из фондов Государственного архи-
ва Закарпатской области, относящиеся к последним годам жизни известно-
го русского ученого-слависта, профессора С.- Петербургского университета
А. Л. Петрова.

Ключевые слова: А. Л. Петров; публикация; документы.

There are published for the first time two documents of the fonds of the State
Archives of Transcarpathian Region referred to the last years of life of O.L. Petrov,
famous Russian historian (1859-1932) in the article.

Keywords: O. L. Petrov; the publication; the documents.

УДК [930.253+94+929+82-6](477)“18”

Д. В. НЕСТЕРЧУК*

**ЛИСТ МІНІСТРА ФІНАНСІВ С. Ю. ВІТТЕ
ДО О. К. АЛЧЕВСЬКОГО З ПРИВОДУ НАДАННЯ
ЙОМУ ЗВАННЯ КОМЕРЦІЇ-РАДНИКА**

Публікується лист міністра фінансів С. Ю. Вітте від 23 грудня 1894 р. до О.К. Алчевського з приводу надання йому звання Комерції-радника.

Ключові слова: лист; О. К. Алчевський; родина; С. Ю. Вітте; Комерції-радник.

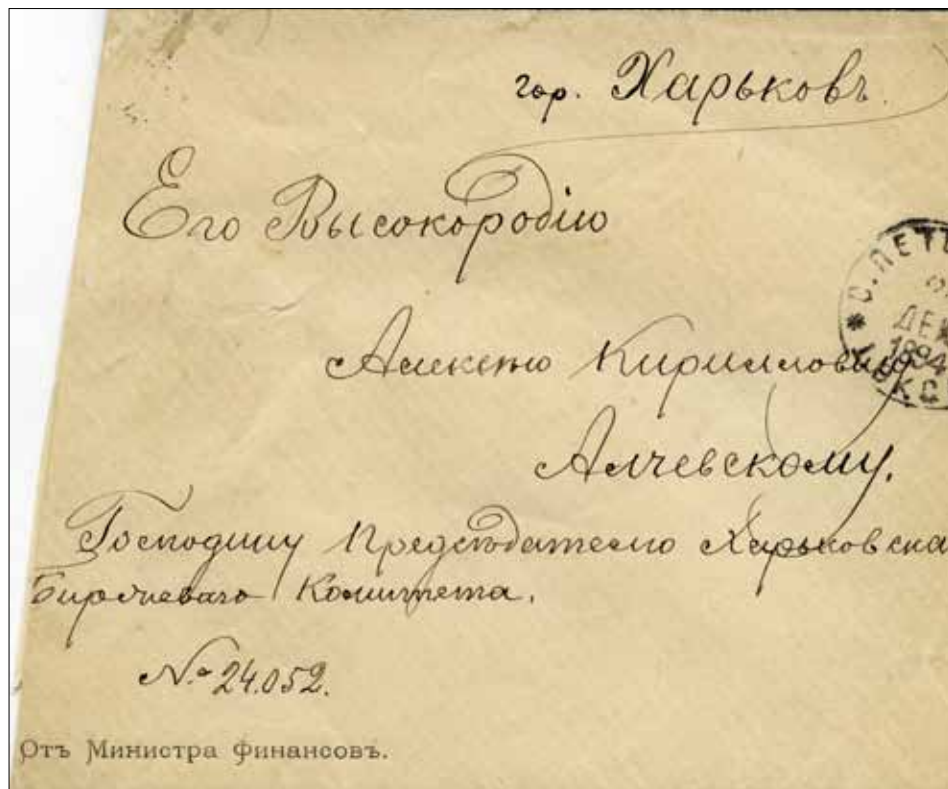
Серед численної документальної спадщини літературно-мистецького профілю, яка зберігається в ЦДАМЛМ України, трапляються документи історико-політичного, технічного, господарського, економічного характеру. Так, у фонді видатного співака Івана Олексійовича Алчевського (ф. 131, оп. 1, 2, 3 спр. 94, крайні дати документів 1876–1970 рр.), представника славетної української родини, серед творчого масиву документів опис № 2 містять документи членів родини І. Алчевського: матері Христини Данилівни – педагога, просвітянки, організатора недільних шкіл; сестри Христі Алчевської – української поетеси; брата Миколи – композитора; брата Дмитра; сестри – Анни Алчевської-Бекетової та глави родини Олексія Кириловича Алчевського¹.

У даному описі, в розділі “Матеріали членів родини фондоутворювача” п. 2 (матеріали Олексія Кириловича Алчевського) зберігаються два листи, пов’язані з О.К. Алчевським: лист до Алчевського міністра фінансів С.Ю. Вітте з повідомленням про надання йому звання Комерції-радника² від 16 грудня 1894 р.³ та лист О.К. Алчевського до сина Григорія від 1 травня 1901 р.⁴

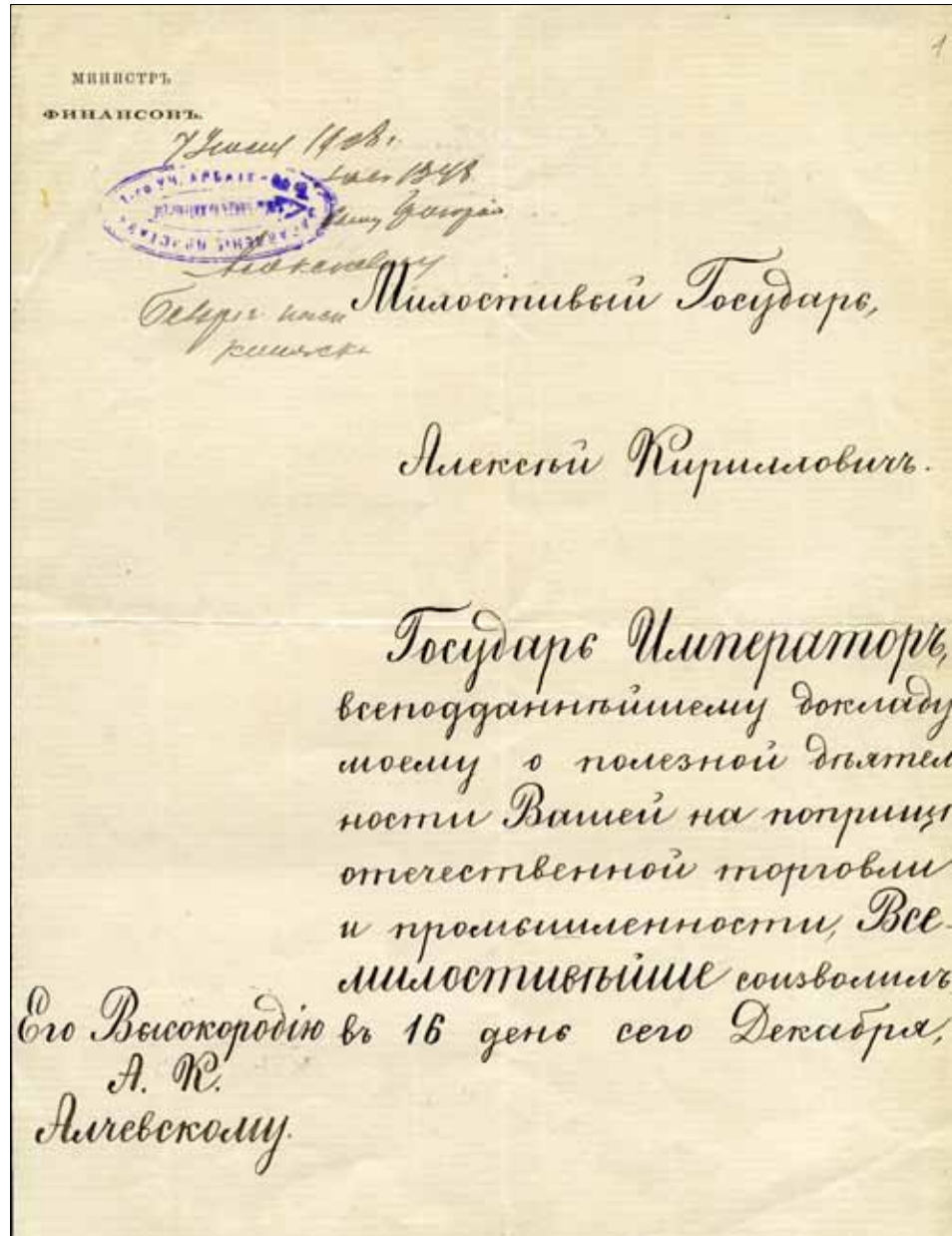
Документ належить до періоду найбільших успіхів О. К. Алчевського в царині вітчизняної економіки. Відзначення підприємця державними нагородами і відзнаками (до цього отримав орден Станіслава) свідчило про значні досягнення в розвитку господарства краю та активну суспільно-громадську позицію О. К. Алчевського.

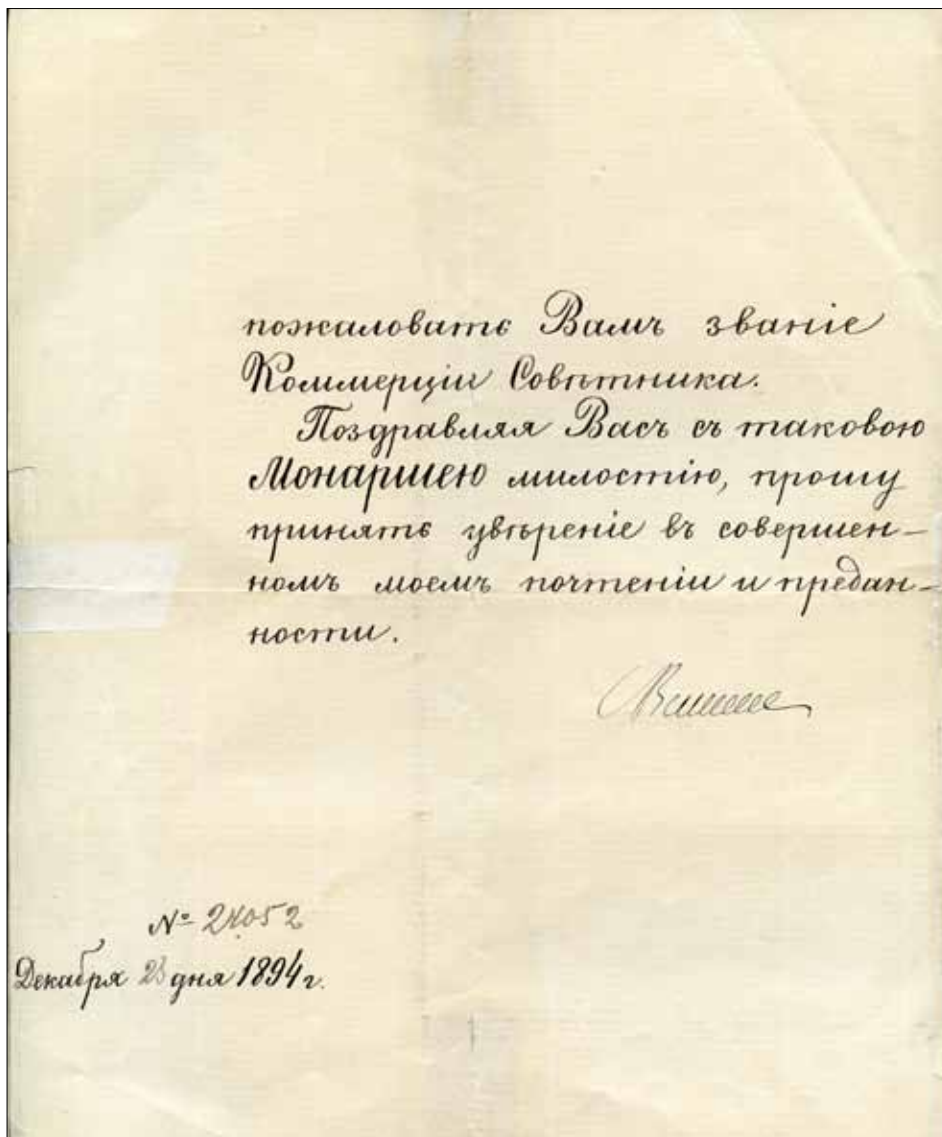
* *Нестерчук Дмитро Васильович* – головний спеціаліст відділу використання документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Лист С. Ю. Вітте до О. К. Алчевського.
ЦДАМЛМ України, ф. 131, оп. 2, спр. 23, арк. 1.

Лист С. Ю. Вітте до О. К. Алчевського.
ЦДАМЛІМ України, ф. 131, оп. 2, спр. 23, арк. 2.

Лист С. Ю. Вітте до О. К. Алчевського.
ЦДАМЛМ України, ф. 131, оп. 2, стр. 23, арк. 2 зв.

¹ О. К. Алчевський (1835–07.05.1901) – укр. купець, гірничозаводчик та банкір. Чоловік Х.Д.Алчевської. Батько Д. Алчевського, Г. Алчевського, І. Алчевського, Х. Алчевської, М. Алчевського, А. Алчевської-Бекетової. Народився у м. Суми в сім'ї дрібного торговця. Розпочинав кар'єру підприємця як власник невеличкої чайної крамниці у Харкові. 1870 був уже купцем 1-ї гільдії. Очолював Харків. торговий (1868) та земельний (1870) банки. Фінансував гірничозаводську промисловість Донбасу. Заснував кілька потужних гірничопромислових підприємств: 1879 – Олексіївське товариство (з осн. капіталом у 5 млн. руб.), 1895 – одне з найбільших акціонерних товариств у металургійній галузі – Донецько-Юр'ївське (осн. капітал – 5 млн. руб.), а через два роки (1897) – спільне російсько-бельгійське Акціонерне товариство у Маріуполі “Російський провіданс” (осн. капітал – 6 млн. франків). Капітали Алчевського зросли від 3–4 млн. руб. у 1870-х до 30 млн. руб. у 1890-х рр. 20 років Алчевський був головою Харківської біржового комітету, почесний член харківського добродійного товариства, засновник двох товариств взаємного кредитування, активний учасник з'їздів гірничопромисловців Південної Росії. Нагороджений орденом Станіслава. 1894 отримав ступінь комерції-радника. За матеріальної підтримки Алчевського виникли такі освітні заклади, як перша жіноча недільна школа, гірниче училище у Катеринославі (нині м. Дніпропетровськ), харківське комерційне училище та сільськогосподарський інститут. Під час промислової кризи наприкінці 19 ст. збанкрутував. Безвихідне становище і небажання урядових кіл надати потрібну фінансову допомогу штовхнули Алчевського на самогубство в 1901 р. Його ім'ям названо залізничну станцію, і робітниче селище Юр'ївка, яке стало містом Алчевськом у 1903 р. Літ.: **Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во “Наукова думка”, 2003. – С. 70.**

² Комерции-советник – почетный титул, установленный в 1800 г. для купечества и уравненный с VIII классом статской службы. В 1824 г. установлено что звания Комерции-советника могут быть удостоены купцы пробывшие в I гильдии 12 лет подряд. В 1836 г. К. советникам, а также их вдовам и детям предоставлено право ходатайствовать о причислении их к потомственному почетному гражданству. В 1854 г. на сыновей К.- советников распространено право поступать на государственную службу (канцелярскими служителями второго разряда). Літ.: **Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза, И. Ефрона. – Т. XV-а. – СПб, 1895. – С. 856.**

³ ЦДАМЛІМ України, ф.131, оп. 2, спр. 23, арк. 1, 2, 2 зв.

⁴ ЦДАМЛІМ України, ф. 131, оп. 2, спр. 24, арк. 1.

Публикується письмо министра финансов С. Ю. Витте от 23 декабря 1894 к А.К.Алчевскому по поводу предоставления ему звания Комерции-советника.

Ключевые слова: письмо, А. К. Алчевский; семья; С. Ю. Витте; Комерции-советник.

There is published the letter of the Minister of Finances S.Y. Vitte addressed to O.K. Alchevskiy according the getting by him the Commerce-advisor title dated December 23, 1894.

Keywords: the letter; O.K. Alchevskiy; the family; S.Y. Vitte; the Commerce-advisor.

УДК [930.253+94+929+82-6](477)

Ю. В. ОРЕЛ*

**ТЕМА “КИЕВСКОЙ СТАРИНЫ” В ЛИСТАХ
В. П. НАУМЕНКА ДО М. Ф. СУМЦОВА
У ФОНДАХ ЦДІАК УКРАЇНИ
(до 130-річчя від видання першого номеру журналу
“Киевская старина”)**

Проаналізовано основні теми, що порушувалися у листах В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова щодо видання журналу “Киевская старина” (1892–1898, 1907).

Ключові слова: “Киевская старина”; листи; Стара громада; періодичні видання.

“Киевская старина”, перший номер якої було видано у січні 1882 р., відіграла надзвичайно важливу роль у дослідженні історії і етнографії українського народу, у піднесенні значення Києва як наукового центру. Часопис “Киевская старина” як щомісячне періодичне видання, що видавалося у період з 1882 до 1906 рр., сприяв поширенню ідеї про самотність українського народу в межах Південно-Західного краю, в Галичині, серед наукової спільноти Російської імперії.

Засновники журналу неодноразово наголошували, що це видання задумувалося як історичний науковий часопис. Таким чином, з одного боку, вони виконували положення Емського указу (1876 р.), який обмежував видання художніх творів українською мовою, а з іншого – виводили питання української самотності на щабель наукової дискусії.

На матеріалах українських архівів вітчизняними науковцями¹ всебічно досліджено історію заснування і видання часопису, а також проаналізовано основні напрями наукових праць, опублікованих в “Киевской старине” за 23 роки її існування. Великий внесок у цю справу зробила М. Г. Палієнко², яка в опублікованих працях не тільки показала значення журналу у громадському та науковому житті українського народу наприкінці XIX – на початку XX ст., але також підготувала два видання довідково-бібліографічного характеру, в яких систематизувала матеріал, представлений в журналі.

Вивчення ролі окремих осіб, причетних до видання “Киевской старины”, залишається актуальним завданням сучасної історіографії.

---

* Орел Юлія Володимирівна – кандидат історичних наук, провідний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву, м. Київ.

Особливого значення у такому дослідженні набувають джерела особового походження, залучення яких поглиблює наше знання про минуле, адже ми дізнаємося про події від самого їх учасника, а не через призму діяльності офіційних органів влади, установ цензури, жандармерії і поліції.

Приватне листування двох видатних громадсько-політичних і наукових діячів кінця XIX – початку XX ст., зокрема, листи В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова³, відкривають нові можливості дослідження історії видання першого українського науково-історичного журналу, стимулюють подальше вивчення широкого кола питань, пов'язаних з діяльністю Старої громади, організацією наукових гуртків і кіл, тематикою наукових дискусій, проблемами фінансування видання. Важливою в цьому сенсі була послідовна відмова діячів, причетних до видання журналу, політизувати питання вивчення українського минулого, етнографічної самобутності та літературної творчості.

21 липня 1893 р. на 11-му році видання редактором “Киевской старины” було затверджено Володимира Павловича Науменка⁴ (при цьому права на видання журналу належали Ксенофонту Михайловичу Гамалії з 2 березня 1890 р.⁵, лише з 23 березня 1902 р. право на видання часопису одержав його редактор, В. П. Науменко⁶).

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), у фонді 2052, Сумцов Микола Федорович – професор історії, декан історико-філологічного факультету Харківського університету, голова історико-філологічного товариства, зберігаються листи В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова, які висвітлюють питання видання “Киевской старины”. 13 листів охоплюють період з 1892–1898, 1907 рр. Останні листи написано після закриття часопису, але тема “Киевской старины”, а також видання нового часопису “Україна” в них неодноразово порушувалася. Варто також зазначити, що всі листи, окрім двох останніх, надісланих В. П. Науменком у 1907 р., написано російською мовою. Написання листів українською мовою засвідчило ті послаблення щодо вживання мови, які розпочинаються в Російській імперії після 1905 р.

Питання повсякденного життя редакції журналу, співпраці та обміну матеріалами між громадськими і науковими організаціями Києва і Харкова стали найголовнішими у листуванні вчених. Упродовж 1892–1893 рр. і 1895–1896 рр. у журналі друкувалася стаття М. Ф. Сумцова “Сучасна малоросійська етнографія”.

З першого листа В. П. Науменка від 13 січня 1892 р. випливає, що ще до офіційного призначення редактором В. П. Науменко фактично виконував ці повноваження.

Основною темою листів В. П. Науменка було повсякденне життя редакції: так у листі від 4 лютого 1892 р. він повідомляв, що займав-

ся підготовкою № 2 журналу, встановленням точних адрес передплатників, листуванням у справах редакції, зокрема розповів про порядок розсилки нового номеру часопису передплатникам. “Тепер книга вже випущена (30 січня), розіслана і міським передплатникам (1 лютого) і іногороднім (2 і 3 лютого)...”⁷.

Інша важлива тема, яка порушувалась у листах, стосувалась фінансування видання. Неодноразово в історіографії наголошувалося на тому, що видання журналу було збитковим і покривалося або за рахунок видавця (на першому етапі його існування, за Ф. Г. Лебединцева і О. С. Лашкевича), або за рахунок членів Старої громади⁸. За свідченням І. Житецького, першим прибутковим роком у виданні “Киевской старины” був 1903 рік⁹. У листі від 19 жовтня 1892 р. В. П. Науменко пише: “Сумніватися, звичайно, можна, т[ак] я[к] навіть в 1892 р., при всіляких скороченнях видатків, передбачається дефіцит, але видавець міцно тримається своєї лінії і не сумує, хоче перемогти байдужість української публіки до патріотичної справи, не кажучи вже про наукове і культурне його значення”¹⁰. До питання фінансових труднощів повертається Володимир Павлович і в листі від 26 березня 1893 р.: “А між тим за три роки видавництва Гамалії вже збитки сягають 7 тисяч (разом з купівлею видання в 3 500 крб.), і далі видавничих збитків не витримає”¹¹. І одразу пропонує вирішення цих проблем, оскільки за час листування не має сумніву щодо значення журналу та важливості продовження його видання. В. Науменко складає план організації акціонерного товариства допомоги “Киевской старине”, а саме випуск 60 акцій ціною в 100 крб., так щоб уставний капітал товариства склав 6 тис. крб. Це б дозволило журналу видаватися ще 3 роки, а за цей час, вірив редактор, “Киевская старина” змогла б викликати зацікавлення серед населення. Ідею створення такого товариства і необхідність знаходити вкладників у Харкові Науменко повторює і в листі від 8 січня 1894 р., де подає більш точні роз’яснення щодо створення товариства (див № 2).

Підняття престижу часопису та визнання його науковою спільнотою Російської імперії – ще одна тема, яка порушувалася у листуванні. Для здійснення цих планів В. П. Науменко неодноразово відвідував Москву, Петербург. Зустрічі з російським науковцями підтверджували, що дослідження з історії, етнографії та мовознавства, які були основними науковими напрямками, представленими на сторінках часопису, розвивалися на високому рівні, а дослідницькі питання, що порушувались у наукових осередках Києва, Харкова, інших міст України, були актуальними для наукової спільноти Російської імперії. “Звідусіль чув найбільш співчутливі відгуки на справи “Киевской старины”, багато хто обіцяв поділитися чимось зі своїх праць, між іншим О. М. Пипін,

з яким у мене були тривалі бесіди в три сеанси, і А. Ф. Бичков, який сам запропонував вислати в “Старину” свою статтю про якийсь портрет Мазепи”¹².

На сторінках окремих листів можна прослідкувати тему втручання органів цензури в справу видання журналу. Найбільш емоційно В. П. Науменко писав про це у листах, в яких обговорювалися труднощі, з котрими зіткнулася редакція часопису під час публікації праці М. Ф. Сумцова “Сучасна малоросійська етнографія”. У листі від 13 жовтня 1892 р. В. П. Науменко порушує питання використання імені М. П. Драгоманова в цій статті Сумцова, сподіваючись, що йому вдасться отримати згоду цензора на застосування ініціалів М. П. Д., а не псевдоніму Кузьмичевський¹³. У наступному листі 28 січня 1893 р. Науменко викладає увесь процес проходження цензури¹⁴ з цього питання. Спочатку видавець, К. М. Гамалія, зустрівся з київським цензором. Цензор повідомив, що він самовільно не може дозволити публікацію такої статті, і порадив звернутися до Головного управління у справах друку. Питання такого рівня, про надіслання статті на цензуру до Петербургу, могли бути вирішені тільки на редакційних зборах, які відбулися 2 січня 1893 р. На цих зборах вирішено не надсилати статтю до Головного управління у справах друку. Таким чином, у березні 1893 р. вийшла стаття Сумцова, яка аналізувала і оцінювала внесок у вивчення української етнографії не М. П. Драгоманова, а П. Кузьмичевського.

Заборона публікації некролога М. П. Драгоманова стала черговим приводом для сутички з органами цензури. У листі від 22 липня 1895 р. В. П. Науменко згадував про це з великим сумом: “Некролог був мною написаний у найбільш безневинній формі, тільки детальніше, ніж в інших виданнях, – і ні з цього, ні з того цензор мені його викинув”¹⁵. Не вдалося у цьому ж, липневому номері за 1895 р., у продовженні видання праці М. Ф. Сумцова “Сучасна малоросійська етнографія”, в якій він представив внесок М. П. Драгоманова і І. Я. Франка в розвиток сучасної наукової етнографії, зазначити справжнє ім’я М. П. Драгоманова, у ній вчений знову мусив вжити псевдонім – Кузьмичевський.

Аналіз джерел особового походження, на відміну від документів офіційних органів влади, дозволяє зрозуміти, якою була мета і завдання видавців часопису, наскільки вони усвідомлювали свою місію у формуванні української національної свідомості, у розвитку української культури і науки: «...побажаємо покращеного майбутнього, на що, звичайно згідні і Ви, і я, і всі, кому дорога близька для батьківщини справа видавництва “Киевской старины”»¹⁶.

Нові завдання і нова мета, що ставили перед собою діячі громадсько-політичного руху кінця XIX ст. після 1905 р., і труднощі, пов’язані з цим переходом, відбилися в журналі “Україна”, видання якого В. П. Науменко розпочав у 1907 р. Новий журнал складався з

двох частин: наукової і літературно-публіцистичної. У другій частині журналу здебільшого висвітлювались питання сучасного суспільно-політичного життя України.

У новий період, що розпочався після 1905 р., діячі українського національного руху мали перейти від обґрунтування питання національної самобутності українського народу до формулювання політичних програм щодо вирішення питання його політичного майбутнього.

Нижче публікуємо два листи В. Науменка до М. Сумцова, що зберігаються в ЦДІАК України. Документи публікуються вперше.

¹ Данилів В. “Киевская старина” по цензурним документам // Бібліологічні вісті. – 1925. – № 1/2. – С. 59–71; Житецький І. “Киевская старина” сорок років тому // За сто літ. – 1928. – № 3. – С. 125–146; Савченко Ф. В. Б. Антонович і перша редакція “Киевской старины” // Україна. – 1928. – № 6. – С. 83–96; Короткий Ю. А. З історії створення першого історичного журналу на Україні (до 90-річчя від дня виходу у світ першого номеру журналу “Киевская старина”) // Український історичний журнал. – 1972. – № 1. – С. 125–127; Матях В. М. Біля витоків “Киевской старины” (До 110-річчя виходу першого номеру журналу) // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 142–150; Замлинський В. О., Палієнко М. Г. Журнал “Киевская старина” під царською цензурою // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 62–76; Палієнко М. Діяльність редакції “Киевской старины” в оцінці жандармського агента (1900 р.) // Київська старовина. – 1997. – № 1/2. – С. 74–85.

² Палієнко М. Г. “Кієвская старина” у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К, 2005. – 304 с.; Палієнко М. Г. “Кієвская старина” (1882–1906): хронологічний показник змісту журналу. – К., 2005. – 480 с.; Палієнко М. Г. “Кієвская старина” (1882–1906): систематичний показник змісту журналу. – К., 2005. – 606 с.

³ Цитати з окремих листів наводить М. Г. Палієнко у книзі “Кієвская старина” у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К, 2005.

⁴ ЦДІАК України, ф. 294, оп. 1, спр. 275, арк. 21.

⁵ Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 16, арк. 9.

⁶ Там само, арк. 13.

⁷ Там само, ф. 2052, оп. 1, спр. 838, арк. 2.

⁸ Житецький І. “Киевская старина” сорок років тому // За сто літ. – 1928. – № 3. – С. 145.

⁹ Там само. – С. 144.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр. 840, арк. 1 зв.

¹¹ Там само, спр. 842, арк. 2.

¹² Там само, спр. 839, арк. 1 зв.

¹³ Там само, спр. 840, арк. 2.

¹⁴ Там само, спр. 841, арк. 1 зв.

¹⁵ Там само, спр. 844, арк. 2 і зв.

¹⁶ Там само, спр. 843, арк. 2.

Листи В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова**№ 1***2 березня 1892 р., Київ***Многоуважаемый Николай Федорович!**

Вчера получил с почты письмо Ваше с приложенными к нему 10 рублями и сегодня хочу приготовить к отправке 400 экз. фототипий портрета А. А. Потебни¹; если не успею сделать этого сегодня, то завтра уже непременно исполню. Одновременно с портретами (в одной посылке) высылаю Вам и 25 оттисков “Параллелей к Вию”, т. к. мартовская книжка “Старины” уже вышла и завтра будет сдана на почту иногородним подписчикам, т. ч. Вы, вероятно, получите и посылку, и книжку в один день. Не понадобится ли еще для Харькова портретов А. Потебни, т. к. я заказал их с запасом? Ведь Вы писали, что еще к какому-то изданию желательно было приложить портрет; у меня будет в запасе штук 500.

Только что возвратился я из Петербурга и Москвы, где имел случай видаться и беседовать с разными лицами, более или менее соприкасающимися с наукой и литературой. Отовсюду слышал самые сочувственные отзвуки делам Киевской Старины; многие обещали поделиться кое-чем от своих трудов, между прочим А. Н. Пыпин², с которым у меня были продолжительные беседы в три сеанса, и А. Ф. Бычков³, сам предложивший послать в “Старину” свою заметку о каком-то портрете Мазепы. Конечно, для “Киевской старины” самая подпись таких имен, хотя бы и под малозначительными по содержанию вещами, будет не бесполезна. Вел я также продолжительные переговоры с некоторыми из участников “Этнографического обозрения”. Они (Янчук⁴, Каллаш⁵) высказывали свои опасения, будто мы, киевляне, сердимся на них за то, что они отвлекают литературные силы от “Старины” в свое “Обозрение”. Я им на это отвечал, что дело не в отвлечении сил, а в отсутствии организации в работах этнографических; мне кажется, что в данном состоянии науки русской этнографии еще много ступенек в этнографических работах, а именно: начиная с сырых материалов и кончая серьезными научными исследованиями в области этнографических изысканий, а в промежутке между этими двумя ступеньками стоит целый ряд других ступенек в виде подведения тех или иных итогов. Думается мне, что материала хватит на 10 таких “Обозрений”, как они издают, и силы такие найдутся, но что силы эти надо свести в стройную организацию.

Вы, конечно, уже видите, многоуважаемый Николай Федорович, что вся работа моя там, равно как и тут теперь, в письме, [нап]равляется в одну сторону – Вашу: повторяю опять – мы надеемся, что Вы возьмете на себя инициативу в этом деле и составите проект занятий, а затем мы, киевляне, просили бы Вас приехать как-нибудь к нам, в Киев, на несколько дней для окончательного собеседования. Как Вы думаете об этом? Свои мысли по этому вопросу, если Вы пожелаете, я могу сообщить Вам письменно, т. к. когда-то, года 4 назад, я имел в виду поднять (и даже уже начал) одну коллективную работу по этнографии.

Будьте здоровы!

Ваш В. Науменко

ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр. 839, арк. 1–2 зв.

¹ Потебня Олександр Опанасович (1835–1891) – український мовознавець.

² Пипін Олександр Миколайович (1833–1904) – російський літературознавець етнограф.

³ Бичков Афанасій Федорович (1818–1899) – російський історик, археолог.

⁴ Янчук Микола Андрійович (1859–1921) – етнограф, фольклорист, літературознавець.

⁵ Каллаш Володимир Володимирович (1866–1918) – український і російський літературознавець, фольклорист.

№ 2

8 січня 1894 р., Київ

Многоуважаемый Николай Федорович!

Прежде всего позвольте поздравить Вас с Новым годом и пожелать всяких благ в Вашей многотрудной деятельности. Думал я лично приветствовать Вас и всех харьковчан на месте, но обстоятельства сложились так, что думы мои при мне и остались. Главный виновник этой неудачи – типография, которая набрала много работ и не в состоянии выполнить их в срок, вследствие чего мы, вероятно, скоро расстанемся с ней и перенесем печатание в другое место. Ведь и сегодня еще нет 1-го номера “Старины”, что меня приводит в отчаяние, а уж о злости и говорить нечего. Между прочим, и оттисков нет до сих пор, чем и объясните неполучение Вами оттисков об отравлении змеиным ядом.

Спешу Вас известить, что дело об устройстве вспомогательного товарищества “Киевской старине” идет на лад, надеюсь, что Вам рассказал подробности этого дела Василенко¹ и что у Вас в Харькове можно будет найти сочувствующих. Как и предполагалось, взнос в 100 руб. разделяется на 4 срока по 25 р. каждый в течении 2-х лет: 1-й срок – март, 2-ой – сентябрь 1894 г., а 3-й и 4-й – март и сентябрь 1895 года. Вербуйте людей к сему предприятию, сообщая всем, что эти средства исключительно пойдут на плату гонорара за статьи, благодаря чему статьи будут печататься с разбором, а не по принципу “даровому коню в зубы не смотрят”, как и случилось со статьей Лонгинова², по поводу которой, впрочем, я держусь такого мнения, как Вы. Но Бог с ним! Не будем говорить о прошлом, а пожелаем улучшенного будущего, на что, конечно, согласны и Вы, и я, и все, кому дорого близкое для родины дело издательства “Киевской Старины”.

Вы, конечно, сами видели, что дополнение к статье Вашей об Алексее Поповиче не могло попасть в печать, т. к. статья была уже отпечатана. Заметка же будет в следующем номере.

Предлагаемая Вами статья Короленко³ о Межигорьи уже была у меня, и мы ее забраковали, т. к. она громаднa и ничего нового не даст.

Статья Ваша “Песни и сказки о живом мертвецe” пойдет в феврале.

Радуюсь душевно, что Вы будете давать отзыв о книге Житецкого⁴, и конечно – отзыв будет достоин своего назначения. Еще больше радуюсь, что Вы намерены поднести пилюлю по адресу Соболевского: пора этому наглому человеку утирать нос.

Только что получил 1-ый номер нового галицкого научно-литературного журнала “Жите и слово”, изд. Франком. Там Драгоманов обрушился на Вас очень свирепо.

Будьте здоровы! Всего хорошего желает Вам искренно уважающий Вас
В. Науменко

ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр. 843, арк. 1–2 зв.

---

¹ Василенко Микола Прокопович (1866–1935) – український історик і державний діяч.

² Лонгінов Аркадій Васильович (1843–?) – російський історик.

³ Короленко Прокіп Петрович (1834–1913) – історик і етнограф.

⁴ Житецький Павло Ігнатович (1836–1911) – український мовознавець, педагог.

Проанализированы основные темы, поднимаемые в письмах В. П. Науменко к Н. Ф. Сумцову относительно издания журнала “Киевская старина” (1892–1898, 1907).

Ключевые слова: “Киевская старина”; письма; периодические издания.

The article analyzes the main topics raised in the V.P. Naumenko letters addressed to M.F. Sumtsov about the “Kievskaya starina” journal publishing.

Keywords: the “Kievskaya starina” journal; the letters; the old community; periodicals.

УДК [930.253+929+78+82-6](092)"1952/1962"

Л. Г. ТУПЧІЄНКО-КАДИРОВА*

**ЛИСТИ ТА ТЕЛЕГРАМА Д. Б. КАБАЛЄВСЬКОГО
ДО Ю. С. МЕЙТУСА:
АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНИХ СТОСУНКІВ**

Проаналізовано кілька листів Д. Б. Кабалєвського до Ю. С. Мейтуса, що характеризують професійні стосунки між ними.

Ключові слова: професійні стосунки; структурний аналіз текстів; Кабалєвський Дмитрій Борисович; Мейтус Юлій Сергійович.

Дослідження архівних документів, що репрезентують стосунки видатних особистостей, є актуальними і цікавими, оскільки акцентують на важливих аспектах їх творчого й професійного життя. У даній статті розглянемо стосунки між людьми однієї професії, а саме між композиторами. Професія (від “лат. *professio*, от *profiteor* – об’являю своїм делом”, рос.) визначається як вид трудової діяльності, яка потребує певної підготовки і є зазвичай джерелом існування”¹. **Мета** статті – розглянути професійні стосунки між композиторами на прикладі кількох листів Д. Б. Кабалєвського до Ю. С. Мейтуса. **Завданнями** є: здійснення структурного аналізу листів, виокремлення проявів професійних стосунків. **Об’єктом** дослідження є листи Д. Б. Кабалєвського до Ю. С. Мейтуса, **предметом** – визначення складу структурних елементів (СЕ) їх документної та реферативної² інформації. Основні **методи** дослідження – структурний аналіз вербальних текстів та узагальнення. У попередніх дослідженнях нами опрацьовані офіційні³, особисті⁴ та творчі рівні стосунків⁵ на прикладі відповідних листів, подано їх структурний аналіз з виділенням СЕ. Але листи, що характеризували б професійні стосунки нами ще не розглядалися.

Перед поданням текстів та їх аналізом зробимо загальні зауваги щодо подання результату структуризації. СЕ виділені жирним шрифтом. Структурний аналіз здійснюється послідовно, відповідно до тексту. Текстові фрагменти (ТФ) взяті в лапки, в межах лапок наводяться й відповідні синтаксичні знаки. В середині ТФ і поза ним розшифрування береться в квадратні дужки. Якщо ТФ ілюструє два і більше СЕ,

---

* *Тупчієнко-Кадирова Люція Георгіївна* – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри документознавства Кіровоградського факультету менеджменту та бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв.

назви останніх наводяться разом (через прийменник “та”), другий і наступні СЕ подаються з великої літери. Відмінки у ТФ зберігаються. В називному відмінку можуть наводитись прізвище, ім'я, по батькові (ПІБ), назви колективів, установ, творів, жанрів та ін., тобто невеликі за обсягом ТФ, в яких ці предмети – ПІБ й назви – не пов'язані з іншими словами. Тоді ж вони наводяться українською мовою і без лапок. Повний текст, ТФ, розшифрування, дописування тексту подано мовою оригіналу, коментарі в тексті і поза текстом – українською. В повних текстах збережені авторські помилки у написанні слів, виправлення беруться у квадратні дужки, як і дані, додані автором статті. У ТФ порядок ПІБ не змінюється. Крім того, ПІБ може мати повну або скорочену форми. Якщо СЕ ще не сформульовано, залишається узагальнена позначка “СЕ”. В СЕ інформація, що стосується автора, ставлення до автора окремо не зазначається, інформація, що стосується інших осіб (згадуваних або адресата), має указання на них.

Листи, поштова картка, телеграма подані у хронологічному порядку.

---

¹ Профессия : [статья] // Сов. энциклопедический словарь. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1985. – С. 1070.

² “Реферат, від лат. Refero – повідомляю (рос. сообщаю)” – короткий виклад змісту: Реферат : [статья] // Сов. энциклопедический словарь. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1985. – С. 1118.

³ *Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Структурний аналіз інформаційної складової офіційних листів / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Рукописна та книжкова спадщина України : археогр. дослідження унікальних арх. та бібл. фондів. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 358–376.

⁴ *Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Структурний аналіз інформаційної складової особистих листів / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 31. – У друці; *Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Листи та листівки Д. Д. Шостаковича до Ю. С. Мейтуса / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Спеціальні історичні дисципліни: зб. наук. пр. / відп. ред. Г. В. Боряк. – К. : НАН України, Ін-т історії України ; Кіровоградський Нац. техн. ун-т, 2011. – Число 18. Актуальні проблеми нумізматки у системі спеціальних галузей історичної науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. “Перші (міжнародні) Ястребовські читання”, (Кіровоград, 20–22 жовтня 2011 р.). – С. 197–202.

⁵ Структурний аналіз текстів та описань документів, пов'язаних з оперою “Молода гвардія” Ю. С. Мейтуса (на прикладі кількох документів архівної спадщини композитора) / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Рукописна та книжкова спадщина України : археогр. дослідження унікальних арх. та бібл. фондів. – К., 2011. – Вип. 15. – У друці.

№ 1

Кабалевський Д. Б. Лист Мейтусу Ю. С.

10 квітня 1952 р.¹

Лист містить зауваження до лібрето нової опери Ю. С. Мейтуса [“Северная Аврора”?].

Адреса: “Москва, 47. 3 [Третья?] Миусская [улица] 4/6 кв. 28”

Зауваження до лібрето: “...”

Персони (дійові особи): Мекешін, Люба, Тихон, комісар Фролов.

Далі текст... приписаний рукою автора темно-синім чорнилом.

Побажання: “От всей души желаю Вам наилучших успехов,”

Оцінка ставлення до адресата та Підпис: “Ваш Д. Кабал[евский]”.

Автор листів – Кабалевський Дмитрій Борисович (1904–1987) – радянський композитор, педагог, громадський діяч, доктор мистецтвознавства (1965), дійсний член АПН СРСР (1971), народний артист СРСР (1963), Герой Соціалістичної праці (1974), лауреат Ленінської (1972), трьох Сталінських (1946, 1949, 1951) та Державної премії СРСР (1980)². Займав ключові адміністративні посади у Спілці композиторів та Міністерстві культури СРСР, а також представляв СРСР в різних міжнародних культурних організаціях; був секретарем Спілки композиторів СРСР з 1952 р.³

¹ Кабалевський Д.[мітрій Борисович] Лист від [композитора] [композиторові] Юлію Сергійовичу Мейтусу, від 10 квітня 1952 р., з Москви до [Києва]. Машинопис. Автограф Рос. мовою // ЦДАМЛМ. – Ф. 182. – Оп. 2. – Од. зб. 422. – [Док № 1.] – Арк. 1–2. – 1 арк., 1 конверт (далі – к.).

² *Кабалевский Д. Б.* Дмитрий Борисович Кабалевский : [статья] // Википедия : свободная энциклопедия. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>. – Заглавие с экрана.

Данилевич Л. В. Кабалевский Дмитрий Борисович : [статья] / Л. В. Данилевич // Муз. энциклопедия : [в 6 т.] / гл. ред. Ю. В. Келдыш. – М. : Сов. энциклопедия, 1976. – Т. 2. – Ст. [619–620], 621. – (Энциклопедии. Словари. Справочники).

³ *Кабалевский Д. Б.* Дмитрий Борисович Кабалевский : [статья] // Википедия : свободная энциклопедия. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>. – Заглавие с экрана.

№ 2

Кабалевський Д. Б. Лист Мейтусу Ю. С.

12 листопада 1952 р.¹

Лист написано яскравими блакитно-синім чорнилом.

Автор повідомляє, що дав доручення відповідальному секретареві дістати п'єсу та стенограму її обговорення [“Північної Аврори” Н. Нікітіна? чи опери Ю. С. Мейтуса?], і якщо це вдасться, вислати Мейтусу Ю. С. Також планує відвідати Київ для прослуховування нової редакції опери К. Данькевича “Богдан Хмельницький” та зустрічі з Ю. С. Мейтусом.

Структурний аналіз документної та реферативної інформації (в лапки беруться тільки ТФ)

Дата та Місце створення: “12 ноября 1951 года. Москва.”

Оцінка ставлення автора до адресата та Звернення: “Дорогой Юлий Сергеевич!”

Твір, жанр та Автор: “Северная Аврора”, опера, Мейтус Ю. С.

Твір – літературна основа лібрето опери та Автор: “Северная Аврора”, роман [п'єса?], “Н. Никитин”

Справа: Кабалєвський Д. Б. дав доручення відповідальному секретареві дістати п'єсу та стенограму її обговорення [“Північної Аврори” Н. Нікітіна? чи опери Ю. С. Мейтуса], і якщо це вдасться – вислати Мейтусу Ю. С.

Події, що плануються у майбутньому: Кабалєвський Д. Б. висловлює надію бути в Києві на показі нової редакції опери “Богдан Хмельницький”, і під час візиту можна буде “повидатися” (рос.) з Мейтусом Ю. С.

Твір, жанр та Автор: “Богдан Хмельницький”, опера, Данькевич К.

Факт та Місце: Планується показ [прослуховування?] нової редакції опери “Богдан Хмельницький”, Київ.

Оцінка власних творчих справ: Творчі справи йдуть пагано. Фортеп'яний концерт завершив. “Засесь по-настоящему” заважають справи Спілки композиторів [СРСР].

Організація, посада: Спілка композиторів [СРСР], [секретар].

Оцінка ставлення автора до адресата та Звернення: “Дорогой Юлий Сергеевич!”

Оперу “Богдан Хмельницький” (рос. – “либретто В. Л. Василевской и А. Е. Корнейчука”) написав у 1951 р. Костянтин Данькевич (1905–1984) – радянський український композитор, диригент, піаніст, педагог, народний артист СРСР (1954)².

¹ Кабалєвський Д.[мітрій Борисович] Лист від [композитора] [композиторові] Юлію Сергійовичу Мейтусу, від 12 листопада 1952 р., з Москви до [Києва]. Рукопис. Рос. мовою // ЦДАМЛМ. – Ф. 182. – Оп. 2. – Од. зб. 422. – [Док. № 2.] – Арк. 3–4. – 1 арк., 1 к.

² Данькевич Константин. Константин Данькевич : [статья] // Википедия : свободная энциклопедия. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>. – Заглавие с экрана.

№ 3

Кабалєвський Д. Б. Телеграма Мейтусу Ю. С.

15 травня 1953 р.¹

Адреса, адресат: “Киев союз композиторов Мейтусу”.

Прохання та Запланована подія: “Сообщите состоится ли показ Северной Авроры украинском союзе

Твір, жанр, автор: “Северная Аврора”, опера, Мейтус Ю. С.

Організація: Спілка композиторів УРСР

Запитання: “когда можете приехать Москву”

Географічна місцевість: Москва

Підпис: “= Кабалевский”.

¹ Кабалєвський Д.[мітрій Борисович] Телеграма від [композитора] [композиторові] Юлію Сергійовичу Мейтусу, від 15 травня 1953 р., з [Москви] до Києва. На телеграфном бланке. Рос. мовою // ЦДАМЛМ. – Ф. 182. – Оп. 2. – Од. зб. 422. – [Док № 3.] – Арк. 4 а. – 1 арк.

№ 4

Кабалєвський Д. Б. Лист Мейтусу Ю. С.

25 серпня 1953 р.¹

Лист написано на папері зелено-блакитного кольору синім чорнилом. Є позначка [Ю. С. Мейтуса] червоним олівцем: “3 IX [вересня 19]53 [р.] Ю[лій] М[ейтус]”, вірогідно, дата одержання листа.

У листі згадується: Ярустовський Борис Михайлович (1911–1978) – радянський музикознавець, педагог і музично-громадський діяч, доктор мистецтвознавства (1952), заслужений діяч мистецтв РРФСР (1966)² [8]. Пізніше він написав про Ю. С. Мейтуса статтю³.

Структурний аналіз документної інформації

Дата та Місце створення: “25 VIII [августа] [19]53 Москва.”

Оцінка ставлення автора до адресата та Звернення: “Дорогой Юлий Сергеевич!”

Вибачення та Пояснення: “Простите пожалуйста, что не ответил на Ваше первое письмо. Я хотел предварительно договориться с Б. М. Ярустовским, но он был тогда еще в отъезде, а потом я уехал из Москвы.”

Персона: Ярустовський Б.[орис] М.[ихайлович]

Події заплановані, які стосуються автора і адресата: “Я хотел предварительно договориться с Б. М. Ярустовским <...> Сегодня я, наконец с ним поговорил. Я, конечно, буду рад видеть Вас в Москве и послушать Вашу оперу, но сделать это скоро, видимо, не удастся. Вы на сентябрь уезжаете в Kislovodsk, а я уезжаю в отпуск на юг с 1го октября – на месяц. Следовательно, наша встреча может состояться только в начале ноября. Если это Вас устраивает – черкните мне, и я, как только вернусь из отпуска в Москву сообщу Вам об этом и Вы приедете сюда, когда Вам будет удобно.”

СЕ: “А пока время у Вас, конечно зря не пропадет. Б.[орис] М.[ихайлович Ярустовский] говорил, что у Вас есть ряд замечаний по опере, с которыми Вы согласны и, следовательно есть материал для работы на какое то время.”

Події творчого життя автора: “Я взялся, наконец, за “Никиту Вершинина” и наметил на 3 недели три картины. Как пойдет дальше – не знаю.”

Побажання: “Желаю Вам всего самого лучшего”

Оцінка ставлення та Підпис: “Ваш Д[митрий Борисович]Кабалев[ский]”.

¹ Кабал[євський] Д.[мітрій Борисович] Лист [композитора композитору] Мейтусу Юлію Сергійовичу від 25 серпня 1953 р., з [Москви] до Києва, без конверта. Рукопис. Рос. мовою. Розміри: 17,5 x 14,5 см // Кіровоградський музей музичної культури ім. К. Шимановського (далі КММКШ). – Фонд Мейтуса Ю. С. – Док № 2557. – 1 арк.

² Ярустовський Б.[орис] М.[ихайлович] : [статья] // Энциклопедии & Словари. – Режим доступа: http://enc-dic.com/enc_music/JArustovskij-B-M-8515.html. – Заглавие с экрана.

³ Ярустовский Б. М. Энтузиаст современной темы // Сов. музыка. – 1974. – № 11. (Подається за: Мейтус Ю. С. : [статья] // Энциклопедии & Словари. – Режим доступа: http://enc-dic.com/enc_music/Mejtus-JU-S-4611.html).

№ 5

Кабалевський Д. Б. Поштова картка Мейтусу Ю. С.

8 грудня 1953 р.¹

Автор повідомляє про свої плани перебування для узгодження майбутньої поїздки Ю. С. Мейтуса у Москву та зустрічі між ним, Д. Б. Кабалевським та Б. М. Ярустовським, очевидно, для прослуховування нової редакції опери Ю. С. Мейтуса “Северная Аврора”.

Текст написано блакитним чорнилом. Папір пожовклий.

Адреса та адресат: “Киев Союз композиторов УССР Юлию Сергеевичу Мейтусу”

Організація: Спілка композиторів УРСР

Адресат та Місце відправлення: “Д.[митрий Борисович] Кабалевский Харьков Вокзал”.

Місце та Дата відправлення (на штемпелі): “Харьков 91253 [9 декабря 1953 г.]”

Місце та Дата надходження (на штемпелі): “Киев 111253 [11 декабря 1953 г.]”.

Оцінка ставлення до адресата та Звернення: “Дорогой Юлий Сергеевич!”

Подія особистого життя: “Возвращаюсь в Москву несколько раньше, чем предполагал.”

Події, очікувані від адресата: “Если Вы не раздумали и собираетесь приехать, дайте телеграмму, по которой Союз пошлет Вам вызов.”

Організація: Спілка композиторів СРСР

Події особистого життя: “Я пробуду в Москве до 15 декабря, а потом поеду в Рузу (я ведь сейчас в “творческом отпуске”).”

Географічні місця, що згадуються: Москва; Руза Московської області

Планування майбутньої події: “Надеюсь, что Б. М. Ярустовский это время также будет в Москве.”

Персона: Ярустовський Б.[орис] М.[ихайлович]

Очікування від адресата: “Словом, жду от Вас телеграфного сообщения о Ваших планах.”

Прощання та Привітання: “С дружеским приветом”

Оцінка ставлення до адресата та Підпис: “Ваш Д. Кабал[евский]”.

¹ Кабал[евський] Д.[мітрій Борисович] Поштова картка [композитора композитору] Мейтусу Юлию Сергійовичу від 8 грудня 1953 р., з Харкова до Києва. Рукопис. Рос. мовою. Розміри: 10 x 14,4 см // Кіровоградський музей музичної культури ім. К. Шимановського (далі КММКШ). – Фонд Мейтуса Ю. С. – Док № 706. – 1 арк.

№ 6

Кабалевський Д. Б. Лист Мейтусу Ю. С.

2 березня 1954 р.¹

Анотація. Планується та узгоджується майбутня поїздки Ю. С. Мейтуса до Москви, планується й зустріч автора листа з адресатом.

Лист написаний на білому, з жовтувато-рожевим відтінком, щільному папері, темно-синім яскравим чорнилом. Текст розташований з одного боку аркушу. Папір не пошкоджений, у задовільному стані, але є рудовата пляма.

Структурний аналіз документної інформації

Місце та Дата написання: “Москва, 2 ІІ [марта] 1954 [г].”

Оцінка ставлення до адресата та Звернення (ім`я та по-батькові): “Дорогой Юлий Сергеевич!”

Отримання листа від адресата: “Ваше письмо получил только вчера,”

Час отримання листа та Події особистого життя: “вернувшись вечером из Рузы.”

Події, які стосуються адресата: “Сегодня оставил в Союзе свое указание о том, чтоб Вам немедленно послали вызов.”

Організація: Спілка композиторів СРСР

Події особистого творчого життя: Учтите только, что я все еще в отпуску и живу в Рузе.”

Географічна місцевість: м. Руза, Московська область

Події, які плануються і стосуються автора й адресата: “С Вами, конечно, готов с удовольствием встретиться, но в Москве бываю только по недельникам. В остальное время буду рад видеть Вас в Рузе. Если приедете – надеюсь, не пожалеете о нескольких часах, потерянных на дорогу (союз организует Вам транспорт!)”

Географічна місцевість: Москва

Очікування та Прощання: “Жду, с дружеским приветом”

Підпис: “Ваш Д[митрий Борисович] Кабалев[ский].”

---

¹ Кабалев[ський] Д[митрий Борисович]. Лист від [композитора] [композиторові] Юлію Сергійовичу Мейтусу, від 2 березня 1954 р. Рукопис. Рос. мовою. Розміри: 15 x 21,1 см (аркуш подвійний) // Кіровоградський народний меморіальний музей Ю. С. Мейтуса (далі – КНМММ). – Ф. Мейтуса Ю. С. – Док. № 199. – 1 арк.

№ 7

Кабалевський Д. Б. Лист Мейтусу Ю. С.

12 січня 1956 р.¹

Лист написано темно-блакитним чорнилом. Марка червоного кольору, рос. “10 коп[еек].”

Структурний аналіз документної та реферативної інформації

Місце та Дата написання: “Москва, 12 января 1956 г.”

Оцінка ставлення до адресата та Звернення (ім`я та по-батькові): “Дорогой Юлий Сергеевич!”

Подяка: вдячність за поздоровлення;

Вибачення: вибачення, що не поздоровив – погана звичка;

Поздоровлення: поздоровляє з виходом нової опери, автор жалкує що не подивився, але, можливо, буде у Києві й подивиться.

Події власного творчого (професійного) життя: Брав участь у Болгарії у постановці “Сім`ї Тараса”, писав музику до кінофільма “Вольница” (рос.). Потрібно робити партитуру до вистави вахтангівської вистави “Ромео і Джульєтта”. Лежить створена, але не відредагована симфонія.

Заклад: Державний академічний театр ім. Є. Вахтангова, м. Москва

Події громадського життя (участь автора): Треба готуватися до доповіді на З'їзді композиторів, виступити на Пленумі, брати участь у концертах тощо.

Організація тимчасова: З'їзд композиторів; Пленум з'їзду композиторів.

Твір, жанр, автор: “Сім'я Тараса”, опера; “Вольница” (рос.). музика до кінофільму; “Ромео і Джульєтта”, музика до театральної вистави; симфонія, Кабалевський Д. Б.

Побажання: Побажання здоров'я та успіхів!

¹ Кабалевський Д.[мітрій Борисович]. Лист від [композитора] [композиторів] Юлію Сергійовичу Мейтусу, від 12 січня 1956 р. Рукопис. Рос. мовою // ЦДАМЛМ. – Ф. 182. – Оп. 2. – Од. зб. 722. – [Док № 4]. – Арк. 5–7. – 1 арк., 1 к. з маркою.

№ 8

Кабалевський Д. Б. Лист Мейтусу Ю. С.

8 грудня 1958 р.¹

Текст документу містить вибачення про затримку відповіді.

Лист написаний темно-блакитним чорнилом. В лівому верхньому куті зображені дві гвоздики – символ фестивалів. На марці (рос.) “П. Цвирка”

Структурний аналіз документної та реферативної інформації

Дата та Місце написання: “8 декабля 1959 г. Москва.”

Оцінка відношення до адресата та Звернення (ім'я та по-батькові): “Дорогой Юлий Сергеевич!”

Вибачення та Пояснення: Вибачення, що не відповів на лист та пояснення, що у видавництво Veb Sied der Zeit мають надіслати клавір опери “Весна поет”

Питання: запитує про нову оперу адресата²

Оцінка емоційного сприйняття інформації (про нову оперу Ю. С. Мейтуса) : “Я Вам завидую черной завистью, т.к. сам давно уже не сочиняю по разным причинам.”

Побажання: “Самые душевные пожелания!”.

¹ Кабалевський Д.[мітрій Борисович] Лист від [композитора] [композиторів] Юлію Сергійовичу Мейтусу, від 8 грудня 1958 р. Рукопис. Рос. мовою // ЦДАМЛМ. – Ф. 182. – Оп. 2. – Од. зб. 422. – [Док № 5]. – Арк. 8–10. – 1 арк., 1 к. з маркою.

² Мова йде про оперу “Украдене щастя”, написану в 1958 р.

№ 9

Кабалевський Д. Б. Лист Мейтусу Ю. С.

6 лютого 1962 р.¹

Лист містить вибачення й привітання. На марці (рос.) – “Д. М. Карбышев”.

Структурний аналіз документної та реферативної інформації

Дата та Місце написання: “6 февраля 1962 г. Москва.”

Оцінка ставлення до адресата та Звернення (ім'я та по-батькові): “Дорогой Юлий Сергеевич!”

Подяка: дякує Мейтусу Ю. С. та його дружині за поздоровлення.

Вибачення та Емоційна оцінка події: вибачення, що не встиг зустрітися, радий був бачити їх на концерті

Поздоровлення та Побажання: Поздоровлення і побажання “всього самого лучшего.”

Оцінка ставлення до адресата: “Искренне Ваш”

Підпис: “Д.[митрий Борисович] Кабалевский.”

Отже, професійні стосунки тут виявляються в тому, що професійне співтовариство (Спілка композиторів СРСР) організовувало зустрічі для прослуховування і обговорення нових творів, які представляли автори. Мета цих заходів – удосконалення творів, оскільки, як видно з цих листів, автори прислухалися до зауваг і, якщо були згодні, вносили необхідні зміни (Документ № 4). Тим самим ставилась і досягалась мета підвищення майстерності композиторів.

Професійні стосунки є, на наш погляд, різновидом ділових, тому в них виявляються такі специфічні риси ділових листів як відсутність інформації про події особистого життя та їх емоційна оцінка, як в особистих листах, а якщо події особистого життя вказуються – то лаконічно і тільки у зв'язку із запланованою справою-зустрічню для узгодження дати та її можливості (Документи № 2, 4–7). Такими подіями або справами є зустрічі для прослуховування та обговорення нових творів. Але поступово (у Документі 7 та 8) події власного творчого життя вже не прив'язуються до можливих зустрічей, але й не носять характер особистих листів, оскільки повідомляється про суто професійні події: написання творів, музики до вистави, діяльність у СК СРСР (Документ № 7), видання твору (Документ № 8). Отже, рівень стосунків у всіх листах, крім останнього, професійний. Останній лист (Документ № 9) носить особистий характер, оскільки не згадуються справи, зокрема професійні.

Отже, введено в науковий обіг кілька архівних документів та розглянуті деякі прояви професійних стосунків між суб'єктами листування. У подальшому планується порівняти різні рівні стосунків між суб'єктами листування та розглянути їх у комплексі.

---

¹ Кабалевський Д.[мітрій Борисович] Лист від [композитора] [композиторові] Юлію Сергійовичу Мейтусу, від 6 лютого 1962 р. Рукопис. Рос. мовою // ЦДАМЛМ. – Ф. 182. – Оп. 2. – Од. зб. 422. – [Док № 6]. – Арк. 11–13. – 1 арк., 1 к. з маркою.

Проанализированы несколько писем Д. Б. Кабалеvского к Ю. С. Мейтусу, характеризующие профессиональные отношения между ними.

Ключевые слова: профессиональные отношения; структурный анализ текстов; Кабалеvский Дмитрий Борисович; Мейтус Юлий Сергеевич.

There are analyzed some letters of D. B. Kabalevskiy addressed to Y. S. Meytus in the article. The given letters characterize their professional relations.

Keywords: the professional relations; the structural analysis of the texts; Kabalevskiy Dmitriy Borysovych; Meytus Yuliy Serhiyovych.

УДК 930.253(73)

Л. Л. ЛЕВЧЕНКО*

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ
ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ АРХІВНИХ ІНСТИТУЦІЙ США
ДОКУМЕНТАМИ СУЧАСНОЇ ЕПОХИ**

Розглядаються питання управління документацією в федеральних органах США, повноваження Національного архіву США в управлінні документацією, підготовки і виконання Загального переліку документів, створення конкретних переліків документів федеральних установ для встановлення строків зберігання документів, визначення дат знищення документів тимчасового зберігання і передавання до Національного архіву документів постійного зберігання. Особливу увагу автор приділив ролі Федеральних центрів документації. Крім того, автор підкреслив особливості управління документацією на рівні штату, звертаючи увагу на функції комісій із затвердження переліків документів установ штату.

Ключові слова: Федеральні центри документації США; Загальний перелік документів; управління документацією в США; Національний архів і Адміністрація документації.

На сьогодні в Україні гостро стоїть питання організації науково-технічної експертизи документів діючих установ та забезпечення їх подальшого зберігання. Причин ускладнення ситуації у зазначеній сфері декілька. По-перше, це наявність декількох форм власності, які розповсюджуються й на документи: установи приватної форми власності, політичні партії, громадські організації все менше йдуть на співробітництво із державними архівними інституціями. Вони часто відмовляють державним архівам у доступі до документів, навіть тих, що є складовою Національного архівного фонду України (НАФ). По-друге, самі державні архіви не мають достатніх потужностей, як фінансових і кадрових, так і нормативно-методичного забезпечення для здійснення цього виду діяльності. За радянських часів ситуація не була настільки складною. Існувала єдина державна форма власності на усі документи, в архівах працювали укомплектовані кадрами відділи діловодства та

---

* *Левченко Лариса Леонідівна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області.

відомчих архівів, які контролювали стан діловодства та архівної справи в установах, до складу архівів входили так звані госпрозрахункові групи, які здійснювали науково-технічну експертизу і упорядкування документів, у достатній кількості були наявні загальні і галузеві переліки документів. На сьогодні існуючі в Україні переліки документів не охоплюють усі галузі життєдіяльності суспільства (тим більше документацію, що функціонує у приватному секторі), не містять усі види документів, строки зберігання потребують удосконалення. Працівники відділів формування НАФ через постійні скорочення в архівах ледве встигають охопити своєю увагою установи першого списку (тобто ті, що є джерелами комплектування архіву). Приватний сектор залишається поза контролем і увагою архівістів, тож утворені у цьому сегменті документи НАФ не відкладаються на зберігання в державних архівах (і не відомо, чи дотримуються там строки зберігання інших документів), звідси немає і гарантії, що вони будуть збережені для майбутніх поколінь. Збільшення штатної чисельності відділів формування НАФ не є можливим, а госпрозрахункові групи при архівах давно ліквідовані (вони функціонують лише в декількох архівах України). З іншого боку, виникла велика кількість приватних фірм та підприємств, якість роботи яких унеможливує повноцінне поповнення НАФ документами сучасної епохи та цілковите дотримання законодавства у сфері архівної справи і діловодства.

Останнім часом в Україні на ринок вийшли компанії, які надають послуги аутсорсингу, у тому числі із депонованого зберігання, технічної обробки та знищення документів тимчасових строків зберігання (наприклад “Комора - С”, ТОВ “Українська архівна компанія”, ТОВ “Архів-Центр”, ОСГ “Records management”, міжнародні корпорації “ЕЛАУ”, “Iron Mountain” та інші)¹. В основному їх діяльністю охоплено місто Київ, де розміщені представництва провідних корпорацій приватного або напівприватного характеру, документація яких не передається на зберігання до державних архівів. Вони зайняли ту нішу на ринку в Україні, де державні архівні інституції через відсутність потужностей не можуть надавати послуги.

Отже, у цьому контексті надзвичайно цінним є вивчення досвіду зарубіжних країн для подальшого здійснення реформування архівної галузі нашої країни. Оскільки авторка давно займається вивченням діяльності архівних інституцій Сполучених Штатів Америки, то й і в цій статті буде представлено напрацювання колег саме цієї країни. Враховуючи обсяг публікації, плануємо висвітлити лише роботу Національного архіву США з федеральними установами, звернути увагу на стан справ у даній галузі на рівні штатів та головне – висвітлити роль центрів документації. Безумовно, що поза увагою залишаться питання науково-технічного опрацювання, відбору на зберігання та комплекту-

вання бізнес-архівів, архівів наукових і навчальних закладів, релігійних та інших інституцій², які так само користуються послугами центрів документації, щоправда не федеральних або штатів, а корпорацій, інших інституцій або приватними центрами (наприклад свої центри документації мають корпорації “Роквелл”, “Локхід”, “Бетлехем Стіл”, “Пасіфік Белл”, “Хьюз Аеркрафт” та інші)³.

Архівісти США зіткнулися з проблемою експертизи цінності, науково-технічного опрацювання документів та зберігання документів, що надмірно накопичились в установах усіх рівнів після Другої світової війни. На цей момент у країні вже був створений Національний архів США (1934 р.) і за короткий термін діяльності він встиг стати провідною інституцією в галузі документаційного менеджменту. Проте потужності Національного архіву були розраховані тільки на установи федерального рівня, та й то розташовані у Вашингтоні. Аналіз стану відомчого зберігання документів виявив незадовільний стан відомчих архівів: повсюдну неупорядкованість документів, різнобій в типах їх внутрішньої організації, відсутність жодного довідкового апарату. Тож уряд США створив успішно діючу вже понад півстоліття систему федеральних центрів документації (Federal Records Center, FRC), а потім аналогічним шляхом пішли уряди штатів США. Це альтернативна відомчим архівам з перемінним складом документів система. У свій час федеральні центри документації були предметом вивчення російської дослідниці Т.С.Кабочкиної⁴. На початку 90-тих ХХ ст. вона навіть пропонувала впровадити досвід американських колег у практику роботи архівних органів Російської Федерації. Вже тоді Т. С. Кабочкина вказувала, що управління документацією є слабкою ланкою пострадянського простору. В Україні досвід діяльності центрів документації США взагалі не досліджувався.

Створення федеральних центрів документації у США сягає початку 1940-х, коли оборонні відомства намагалися вирішити проблему зберігання неактивних документів цивільних і військових службовців армії, флоту та військово-повітряних сил США⁵. 1949 року відбулася реорганізація Національного архіву США, він був підпорядкований Адміністрації загальних служб (General Services Administration (GSA))⁶. І хоча з цією реорганізацією архів втратив свою самостійність, однак він отримав нові можливості і відповідальність у галузі управління документацією. Була змінена й назва архіву на Національний архів та службу документації (National Archives and Records Service (NARS)). Досвід концентрації документів оборонних відомств дав імпульс програмі створення федеральних центрів документації як особливого типу державних проміжних архівів з перемінним складом документів, розрахованих на обслуговування усіх державних установ федерального рівня.

Юридичною базою для функціонування федеральних центрів документації стали такі акти Конгресу США (зі змінами): “Federal Records Act” 1950 року, кодифікований у розділах 21, 29, 31 і 33 44-го “Зводу законів США”; а також “Paperwork Reduction Act” 1980 року, кодифікований у розділі 35-му “Зводу законів США”⁷.

Система федеральних центрів документації формувалась за регіональним принципом, згідно з яким офіційна статистика групує території штатів. Джерелами комплектування кожного такого центру стали місцеві федеральні установи відповідного регіону, а це близько 400 установ-джерел комплектування. Нині система центрів представлена 17 установами в 9 регіонах США⁸:

- FRC в Атланті (Еленвуд, штат Джорджія) приймає на тимчасове зберігання документи федеральних установ штатів Алабама, Флорида, Джорджія, Кентуккі, Міссісіпі, Північна Кароліна, Південна Кароліна і Теннессі;
- FRC у Бостоні (Уолтхем, штат Массачусетс) обслуговує федеральні установи штатів Коннектикут, Мен, Массачусетс, Нью Гемпшер, Род Айленд, Вермонт;
- FRC у Чикаго, штат Іллінойс – федеральні установи штатів Іллінойс, Мінесота, Вісконсін, федеральні суди Іллінойсу, Індіани, Мічігану, Міннесоти, Огайо і Вісконсину;
- FRC у Дейтоні, штат Огайо – федеральні установи штатів Огайо, Мічігану та Індіани;
- FRC у Дейтон-Кінгсрідж, штат Огайо – федеральні установи штату;
- FRC у Денвері, штат Колорадо – федеральні установи штатів Колорадо, Нью-Мексіко, Північна Дакота, Південна Дакота, Юта та Вайомінг;
- FRC у Форт Ворс, штат Техас – федеральні установи штатів Арканзас, Луїзіана, Оклахома і Техас;
- FRC у Лі-Самміт, штат Міссурі – федеральні установи Нью Йорку, Нью Джерсі, Пуерто Ріко та Віргінських островів США;
- FRC у Лінексі, Канзас-сіті – федеральні установи Айови, Канзасу, Міссурі, Небраски та податкову службу міста Огден, штат Юта;
- FRC у Філадельфії, штат Пенсільванія – федеральні установи Пенсільванії, Нью Джерсі, Нью Йорку, Делаверу, Меріленду, Вірджинії та Західної Вірджинії;
- FRC у Піттсфілді, штат Массачусетс – федеральні установи штату;
- FRC у Ріверсайді (Перріс), штат Каліфорнія – федеральні установи Арізони, Південної Каліфорнії, Південної Невади;
- FRC у Сан-Франціско (Сан Бруно), штат Каліфорнія – федеральні установи Північної і Центральної Каліфорнії, Невади (крім округу

- Кларк), Гавайї, територій Американських Самоа та островів Тихого океану;
- FRC у Сіетлі, штат Вашингтон – федеральні установи штатів Аляска, Айдахо, Орегон, Вашингтон, Гавайї (усі установи, крім судів і юстиції) і ареалу Тихого океану;
  - FRC у Сент Луїсі, штат Міссурі, зберігає документи з особового складу цивільних федеральних установ США⁹;
  - FRC у Сент Луїсі, штат Міссурі, зберігає документи з особового складу військовослужбовців США XX століття¹⁰;
  - FRC у Вашингтоні (Сьютленд), штат Меріленд, обслуговує федеральні установи округу Колумбія.

Загальна кількість документів, що зберігається у центрах, на сьогодні становить 27 мільйонів кубічних футів. Щорічно центри виконують 13 мільйонів запитів, виділяють до знищення 18000 тон документів, їх штатна чисельність – приблизно 1100 федеральних службовців¹¹.

Принципово важливе рішення щодо федеральних центрів документації було прийняте 1968 року, воно стосувалось створення на базі центрів філіалів Національного архіву і таким чином означало централізацію управління архівами місцевих установ федерального рівня¹². Певні побоювання були пов'язані з намаганнями перепідпорядкувати управління програмою федеральних центрів документації безпосередньо Адміністрації загальних служб. Проте 19 січня 1984 року Конгрес прийняв законопроект про самостійність Національного архіву, який набув чинності з 1 квітня 1985 року (the National Archives and Records Administration Act, 1985). Федеральні центри документації були залишені у складі Національного архіву, який став незалежною урядовою агенцією федерального рівня, підпорядкованою Президенту США (архіву повернули назву Національний архів і Адміністрація документації (the National Archives and Records Administration (NARA)), яку він мав до 1949 року. У складі NARA почало функціонувати Управління федеральними центрами документації (Office of Regional Records Services).

Яку роль відіграють федеральні центри документації у здійсненні експертизи цінності документів установ федерального рівня, їх науково-технічному опрацюванні та комплектуванні Національного архіву США? Вже понад сім десятиліть федеральні установи США визнають центри найкращим засобом тимчасового зберігання неактивних документів, звільнення корисних площ для роботи персоналу установ, обладнання тощо, але головне – збереження гарантованого законодавством права юридичного розпорядження власними документами (перш за все це стосується використання документів), переданими на зберігання до центрів. Відповідно до законодавства США документи передаються на постійне зберігання до Національного архіву разом із пра-

вом власності на них. Але передача документів до NARA відбувається через відповідний федеральний центр документації.

Для відповіді на поставлене питання нам слід попередньо з'ясувати деякі визначення і правила, що стосуються управління документацією на теренах США. NARA є відповідальним органом за встановлення правил, процедур управління документацією і здійснення програм розпорядження документами федеральних установ. У межах своєї компетенції NARA видає правила, інструкції, розробляє стандарти, останні з яких були затверджені 2 листопада 2009 року. Архівіст США затверджує General Records Schedules (Перелік документів зі строками зберігання, GRS), яким встановлює строки зберігання документів для усіх федеральних установ. Останні зміни до GRS внесено 19 квітня 2010 року¹³. Використання GRS було визнано обов'язковим у США 1978 року. Діючий GRS має 27 розділів і охоплює тільки загальну документацію установ, які можуть на його базі укласти свої переліки, максимально використовуючи GRS, або адаптувати GRS для своєї установи. У системі документації установи текстові документи розподіляються на адміністративні (строк зберігання приблизно 3 роки) і програмні (строк зберігання 10 років, вони також можуть мати постійну цінність). Якщо у системі документації установи адміністративні і програмні документи перемішані, вони повинні зберігатися максимально довгий час. Окремі інструкції розроблені NARA для електронних документів, аудіовізуальних записів, картографічних і архітектурних документів¹⁴. Розроблені на базі GRS переліки установ не потребують подальшого затвердження NARA, крім документів, створених до 1 січня 1921 року. Списки таких документів подаються на розгляд NARA, якщо архів не визнає ці документи цінними, вони можуть бути установою виділені до знищення. Установи, які переводять свої документи на мікрофільми, повинні дотримуватись стандартів мікрофільмування, розроблених NARA¹⁵. Вони отримують право знищення своїх оригіналів після перевірки мікрофільмів. Якщо установа бажає застосувати інші, ніж встановлені GRS строки зберігання документів, вона повинна подати стандартну форму SF 115 "Request for Records Disposition Authority" з відповідним обґрунтуванням запропонованих нею строків зберігання на розгляд NARA. Створений установою перелік SF 115 включає тільки документи, що не охоплені GRS, або ті документи, які на погляд установи вимагають змін строків зберігання, він також не повинен включати недокументальні матеріали¹⁶.

Перелік, розроблений установою, повинен відповідати вимогам NARA і містити: опис кожної серії документів, повне описання документів відповідно до функцій установи всередині серії, їх дати, фізичний тип, дату передачі документів постійного терміну зберігання до NARA, дати знищення документів тимчасових строків зберігання (або

назви подій, після яких документи можуть бути знищеними) і т. ін. NARA може повернути перелік незатвердженим, якщо він або склад і строки зберігання не відповідають вимогам. Якщо установа змінює свої функції, структуру, вона подає новий перелік на затвердження NARA. Перелік розповсюджується також і на усі електронні документи, що створюються в установі¹⁷. Під час розробки переліку установа орієнтується на ISO 15489 – 1:2001 “Information and documentation-Records management” (§ 4 “Benefits of records management”, §6.3 “Responsibilities”, § 7.1 “Principles of records management programmes”, §8.3.7 “Retention and disposition”, § 9.2 “Determining how long to retain records”, §9.10 “Documenting records management processes”, § 10 “Records management processes and controls”, та §11 “Monitoring and auditing”).

Спірні питання між установами і NARA стосовно строків зберігання документів та процедур науково-технічної обробки виносяться на розгляд директора Відділу управління життєвим циклом документів NARA Вашингтонського офісу або будь-якого іншого за місцем розташування установи. Документи з установ передаються на тимчасове зберігання до FRC, якщо вартість їх передачі та зберігання на площі FRC не перевищує зберігання на площах установи¹⁸.

За своєю структурою GRS не схожий з загальноприйнятим в Україні “Переліком типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування...”, значно відрізняються й строки зберігання документів. Кожна стаття GRS включає характеристику групи документів з одного питання та інструкцію щодо подальшого розпорядження документами.

Наприклад:

“GRS 1 “Документи з особового складу цивільних службовців”.

Розділ 12. “Листування”.

Стаття 12. “Документи про нагородження працівників”.

а. Документи про загальні нагороди, за винятком тих, що відносяться до нагородження на рівні департаменту.

(1) Справи, що включають рекомендації, затверджені кандидатури, листування, звіти, інструкції установам, що виступають спонсорами готівкових і безготівкових нагород, таких як стимулюючі нагороди, нагороди класу за високі заслуги і видатні досягнення.

Знищуються через 2 роки після затвердження або не затвердження.

(2) Листування, віднесене до нагородження іншими федеральними установами або не федеральними організаціями.

Знищуються через два роки.”¹⁹

Документація кожної установи розподіляється на документи, не документальні матеріали (бібліотечні, музейні матеріали, копії, виготовлені з довідковою метою, каталоги, рекламні проспекти, отримані установою з інших державних установ, комерційних фірм,

приватних інституцій) і персональні справи. Установа повинна чітко відділяти у діловодстві документи від недокументальних матеріалів. Персональні справи вже спочатку їх створення повинні відрізнятися від загальної документації установи і зберігатися окремо. Кожна установа встановлює і реалізує в себе Програму підготовки документів для зберігання (records maintenance program) таким чином, щоб усі документи були сформовані у справи або іншим чином ідентифіковані і збережені, знайдені, коли вони стають необхідними, документи постійного і тимчасового строків зберігання фізично відділені одні від інших. Це ж стосується й електронних документів. Програма встановлює процедури для організації і зберігання документів; забезпечує відповідні умови для опрацювання електронних, аудіовізуальних і картографічних документів та мікрофільмів; передбачає призначення відповідальних осіб за збереження документів у всіх форматах у кожному підрозділі установи, у тому числі й призначення відповідальних осіб за роботу з електронними документами і управління автоматизованими системами, що використовуються для зберігання цього виду документів; встановлює процедури контролю за поверненням або відновленням документів; забезпечує розшук документів, їх переукладання, попередження від втрати під час транспортування; визначає доступ до електронних документів, мінімізує ризики несанкціонованого доступу, знищення або спотворення цих документів; передбачає наявність відповідних інструкцій всім працівникам установи щодо керівництва і захисту документів; забезпечує окреме накопичення документів і недокументальних матеріалів та окреме формування персональних справ²⁰. Ідея такої “ідеальної програми” була сформульована у США ще у 1940-ві роки видатним американським вченим-архівістом Філіпом Бруксом, він же є автором концепції “життєвого циклу” документу в установі²¹.

Кожна установа повинна розробити і реалізувати у себе Програму захисту (Vital records program) від втрати життєво важливих документів (“emergency operating records” або “vital records”), яка включає політику, плани і процедури, а також ресурси, визначені, розвинуті і впроваджені для ідентифікації, використання і зберігання документів, необхідних для захисту уряду США і громадян. До такого роду в основному належать документи, необхідні для подальшого функціонування або відновлення діяльності установи після надзвичайних ситуацій. Це можуть бути плани і директиви, накази про правонаступництво, делегування повноважень, кадрові призначення, програми, необхідні для здійснення найважливіших функцій установи, провадження її політики, процедур, що допомагають діяти персоналу установи у ході надзвичайних ситуацій та під час відновлення роботи після них. Також це можуть бути юридичні і фінансові документи, в яких закріплені права уряду

і осіб, які безпосередньо впливають на діяльність установи (приклади включають документи про облік дебіторської заборгованості, соціальне забезпечення, платіжні відомості, пенсійні і страхові внески тощо). Надзвичайна ситуація розглядається як природна катастрофа, напад ворожої армії, техногенна небезпека тощо. Заходи Програми захисту повинні включати: дублювання документів; розосередження копій по іншим установам, розташованим на значній відстані від території, на якій може виникнути надзвичайна ситуація; організацію зберігання копій таким чином, щоб потрібні у ході надзвичайної ситуації документи могли бути швидко знайдені і доправлені. Оригінали життєвоважливих документів не знищуються, їх копії можуть бути знищеними за умови заміни новими²².

Передача документів з установи до FRC здійснюється на підставі ISO 15489 “Інформація і документація – управління документами” - 1:2001 (§ 7.1 “Принципи програм управління документацією”; § 8.3.3 “Засоби фізичного зберігання і захисту”; § 8.3.6 “Доступ, відновлення і використання”; § 8.3.7 “Зберігання і розпорядження”; § 9.6 “Комплектування і керування”; § 9.8.3 “Розміщення і транспортування”). Установа-джерело комплектування подає до FRC SF 135 “Records Transmittal and Receipt” або її електронний еквівалент, яка містить: опис документів, що передаються на зберігання (укладається відповідно до ISO 15489 та § 1232.14 Федеральних правил по управлінню документацією, що визначає вимоги, яких повинна дотримуватись установа для передачі документів до архівних інституцій²³); вказівки щодо розподілення документів за строками зберігання і остаточного визначення їх долі (передавання на постійне зберігання до NARA, альтернативним архівним інституціям або знищення); дати запланованого передавання документів; обмеження на використання документів. Документи доправляються до FRC і зберігаються там за рахунок установ. Під час їх надходження здійснюється звірення складу і наявності документів з даними форми SF 115. Прийняті документи розміщуються на стелажах, інформація про це вноситься до комп’ютерної реєстраційної системи і надається установі.

FRC здійснюють постійний контроль строків зберігання документів відповідно до ISO 15489 - 1:2001 (§ 8.3.7 “Зберігання і розпорядження”, § 8.5 “Припинені системи документації”, § 9.2 “Визначення термінів зберігання документів”, § 9.9 “Здійснення розпорядження”) та § 1226 “Implementing Disposition” (забезпечення розподілу) Федеральних правил по управлінню документацією²⁴. Перед передаванням до FRC установа знищує документи, строки зберігання яких закінчилися. У разі необхідності за погодженням з NARA установа може продовжити строки зберігання документів, намічених до знищення (крім тих, знищення яких вимагає рішення суду). Відповідно до SF 115 FRC

знищує документи тимчасових строків зберігання установи самостійно. За 90 днів FRC за допомогою форми 13001 “Notice of Intent to Destroy Records” (повідомлення про намір щодо знищення документів) повідомляє установу про проведення процедури знищення (шляхом спалення, подрібнення тощо). Такий термін надається установі, щоб або погодитись на знищення її документів, або звернутися до NARA за дозволом на подовження строків їх зберігання. Замість знищення документи можуть бути передані зацікавленій стороні для подальшого зберігання. Для здійснення такої передачі установа повинна отримати від NARA письмове погодження. Запит установи має містити: назву організації-отримувача документів, адресу, опис документів, їх дати, статті форми SF 115 та GRS, що дозволяють знищення документів, обґрунтування того, що дане передавання здійснюється в інтересах уряду США, підтвердження про те, що документи не містять інформації, розголошення якої заборонено законом. Якщо NARA вирішить, що дане передавання суперечить законодавству, установа повинна погодитись на знищення документів.

FRC здійснюють передавання документів федеральних установ на постійне зберігання до NARA або його філій у регіонах. Термін від утворення документів до їх передавання на постійне зберігання до NARA становить 30 років. Для здійснення передавання FRC надсилає до установи форму SF 258 “Request for Transfer Approval and Receipt of Records to the National Archives of the United States” (запит для отримання санкції на передавання-отримання документів Національним архівом Сполучених Штатів), яка використовується і для передавання юридичних прав на документи від установи до NARA. Передавання документів на постійне зберігання до NARA здійснюється за рахунок установи.

FRC за додаткову плату надають установам послуги з мікрофільмування документів, допомагають у здійсненні програм ведення поточного діловодства і експертизи цінності документів, проводять тренувальні семінари для персоналу установ з роботи з документацією. З 1987 р. FRC приймають на зберігання від федеральних установ активні документи.

Відповідно до § 1233 “Передавання, використання і розпорядження документами у Федеральних центрах документації NARA”²⁵ та § 1232 “Передача документів до інституцій зберігання документів”²⁶ Федеральних правил по управлінню документацією документи установи, передані до FRC, залишаються у юридичному розпорядженні установи. Документи використовуються в основному для виконання запитів установ, що їх передали на зберігання до FRC. Для направлення запиту до FRC щодо отримання довідок, копій, документів загального характеру установа повинна використовувати FRCP електронну систему або стан-

дартну форму запиту OF11 “Reference Request - Federal Records Centers”. Для направлення запиту щодо персональних документів державних службовців установа направляє до FRC запит у стандартній формі SF 127 “Request for Official Personnel Folder (Separated Employee)”, для отримання інформації з персональних документів медичного характеру – запит у SF 184 “Request for Employee Medical Folder (Separated Employee)”, для інформації медичного характеру з документів, переданих іншим FRC до 1 вересня 1984 року – запит у формі OF 11 (запит повинен включати назву і адресу медичної установи-документоутворювача). Для направлення запиту до документів військослужбовців використовується форма SF 180 або її електронний еквівалент у системі eMilrecs (для документів кадрового обліку військовослужбовців); колишні військовослужбовці, ветерани або найближчі родичі померлого військовослужбовця до документів кадрового обліку подають запит у формі SF 180. До цих самих документів можуть направити запити й представники громадськості або неурядових організацій, також використавши SF 180. Запити до документів про медичне лікування військовослужбовців, військових шпиталів і клінік подаються окремо згідно з правилами, визначеними “Transactions with the National Personnel Records Center (NPRC), St. Louis, MO”. Всі форми запитів розміщені в Інтернеті на офіційних веб-сайтах NARA та кожного FRC. Строк виконання запитів не перевищує 24 годин.

Складніша ситуація із допуском до документів дослідників та інших бажаючих. На підставі американського законодавства процес доступу регулюють установи, а не FRC. Правила допуску установа встановлює під час передавання документів, описуючи їх у вже згаданій формі SF 135. Обмеження встановлюються відповідно до чинних законів США: “The Freedom of Information Act” (закон “Про свободу інформації”) 1966 р. із змінами, який виділяє дев’ять категорій інформації, звільнених від обов’язкового надання за запитами громадян²⁷, “The Privacy Act”²⁸ (Закон про захист приватного життя людини) 1974 р. із змінами, а також виконавчих наказів Президента США (останній EO 13549²⁹, направлений на заснування Національної програми з охорони і обігу секретної інформації про національну безпеку “Classified National Security Information Program”, виданий Б.Обамою 18 серпня 2010 р.) та інших законодавчо-нормативних актів. Запити на допуск до інформації дослідники повинні адресувати установам, а ті у свою чергу направляють їх FRC на виконання або надають допуск до інформації.

Усі процеси роботи у FRC комп’ютеризовані. Програма комп’ютеризації FRC розпочалася 1968 року. Діють системи контролю за серіями документів, виконанням запитів і строками зберігання документів, режимом зберігання і топографічним розміщенням документів, наявністю вільної площі тощо.

На рівні штатів (не федеральний рівень) функціонує трохи інша, але схожа, система комплектування місцевих архівних установ США. *Архів штату* здійснює зберігання і використання документів постійного зберігання; *служба інформаційного і документаційного менеджменту* допомагає установам штату керувати документаційними процесами, надає консультації, проводить тренувальні семінари, контролює строки зберігання і знищення документів; *центр документації штату* забезпечує зберігання неактивних документів установ штату, знищення документів тимчасових термінів зберігання і передавання до архіву штату документів постійних термінів зберігання. Усі програми функціонують у рамках одного департаменту. Це може бути Департамент архівів і історії як у штатах Алабама, Міссісіпі, Південна Кароліна, Департамент культурних ресурсів – у штаті Північна Кароліна, Департамент освіти і раннього розвитку – у штаті Аляска, Департамент бібліотек, архівів і публічних документів – у штаті Арізона, Департамент парків і туризму – у штаті Арканзас, Департамент кадрів і адміністрації – у штаті Колорадо, Департамент бухгалтерії і загальних служб – на Гавайях, архіви Флориди та Джорджії підпорядковуються Державному секретареві штату тощо.

Існує важлива відмінність між затвердженням переліків документів на федеральному рівні і на рівні штату. Якщо на федеральному рівні переліки документів затверджує NARA, то на рівні штату це є обов'язком спеціальних комісій. У кожному штаті функціонують дві комісії, одна з них призначена для розгляду переліків документів зі строками зберігання державних установ штату (State Records Commission), друга – місцевих установ (Local Government Records Commission), які в принципі є аналогом експертно-перевірних комісій (ЕПК), що функціонують при обласних архівах в Україні. Наприклад, у штаті Алабама до складу першої Комісії входять: директор Департаменту архівів і історії, голова Департаменту аналізу бюджету штату, генеральний прокурор, Секретар штату, представник від Департаменту фінансів, представники історичних департаментів університетів штату. До обов'язків комісії входить здійснення аналізу документів, створених установами штату, видання правил класифікації публічних документів і встановлення термінів їх зберігання, визначення які публічні документи повинні зберігатися постійно, а які можуть бути виділені до знищення, затвердження актів про виділення документів до знищення, поданих установами штату. Комісія має право разом з працівниками установи перевіряти умови зберігання документів з постійними термінами зберігання та інспектувати знищення документації. Комісія працює відповідно до Кодексу штату Алабама 1975 року, секція 41-13-21, 24-6.

До другої Комісії в Алабамі входять: директор Департаменту архівів і історії, голова Департаменту аналізу бюджету штату, гене-

ральний прокурор, Секретар штату, представники від університетів штату, направлені до Комісії головами Департаментів історії, один суддя, який має право розглядати заповіді і не є головою судової комісії округу, два голови судових комісій округу, які не є суддями з заповітів, один податковий інспектор, два клерки від муніципалітетів. Усі члени призначаються губернатором. До обов'язків такої комісії входить: здійснення оглядів публічних документів, утворених в округах, муніципалітетах і сільських управліннях; визначення, які з цих документів повинні зберігатись постійно, а які можуть бути знищеними; видання інструкцій і правил щодо документів місцевих адміністрацій, базованих на їх юридичній, інформаційній і історичній цінності; розгляд і надання дозволів на запити установ щодо знищення документів. Жоден округ, муніципалітет або інше місцеве управління не може знищити свої документи без отримання дозволу від цієї Комісії (Кодекс штату Алабама 1975 року, секція 41-13-23)³⁰.

Діяльність комісій є більш публічною, ніж ЕПК в Україні. Їх засідання проводяться чотири рази на рік: у січні, квітні, липні і жовтні. Голови комісій можуть скликати засідання за власною ініціативою. Прес-релізи засідання розповсюджуються головам історичних департаментів коледжів і університетів штату, які можуть запросити копії переліків, що будуть обговорюватись, і направити комісіям свої коментарі. Установа штату, яка подає свій перелік документів на розгляд комісії, повинна зробити це за 75 днів до засідання. Усі запропоновані для розгляду переліки документів доступні на сайтах відповідних департаментів штатів для обговорення громадськістю за 30 календарних днів до проведення засідання, прес-релізи розміщуються у ЗМІ. Громадськість має право подати свої зауваження до комісії за 5 днів до проведення засідання. Після розгляду усі переліки спрямовуються до установ, які їх направляли на розгляд (і мають силу законодавчо-нормативного акту), а також розміщуються на веб-сайті відповідного департаменту для ознайомлення громадськості.

Ефективність системи управління документацією в установах, опрацювання документів і тимчасового зберігання з використанням центрів документації як проміжної ланки визнана не тільки у Сполучених Штатах Америки (як кажуть у світі, американці перш за все рахують гроші, тож кожного року, використовуючи тільки федеральні центри документації, державні установи федерального рівня економлять понад 30 мільйонів доларів). До речі, вперше ця ідея була реалізована у Франції (так звана система передархіважу). Безумовно, головним чинником тут є мінімізація фінансових витрат на опрацювання і зберігання документів. Фактично установам документи потрібні тільки тоді, коли вони активно використовуються. У подальшому установа не хоче витратити кошти на експертизу цінності, науково-технічне

опрацювання та зберігання накопичених документів. Цю роль з успіхом може виконати центр документації з його дешевими площами (порівняно з вартістю площ державних архівів). Центр документації знімає й навантаження з архіву, оскільки фактично бере на себе функцію відбору документів на постійне зберігання (безумовно, беручи до уваги переліки документів зі строками зберігання, розроблені установами і погоджені в установленому порядку) і здійснює їх передавання до архіву, контролює терміни зберігання документів, знищує документи, терміни зберігання яких закінчились, виконує запити установ у максимально короткі терміни. Ми вже не говоримо тут про інші послуги, такі як тренувальні семінари для співробітників, відповідальних за управління документацією в установах, мікрофільмування або оцифрування документів тощо. Таким чином, до архіву документи надходять в упорядкованому стані, і він не має проблем з виділенням до знищення документів тимчасових термінів зберігання, архів виконує тільки свої прямі функції – зберігання і використання історичних документів.

¹ Про аутсорсинг див. статтю Овчаренко Т. С. Розвиток аутсорсингу в галузі інформаційних технологій у вітчизняних компаніях // Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць. Випуск 24. – К.: Київський Національний університет ім. Т. Шевченка, економічний факультет, 2011. – С. 273–279.

² Комплектування архівів штатів також висвітлене у статті російської дослідниці Леонтьєвої О. Г. Див.: Леонтьева О. Г. О комплектовании американских архивов: опыт штата Техас // Отечественные архивы. Научно-практический журнал. – М., 2000. – № 5. – С. 92–96. Діяльність бізнес-архівів у США була предметом дослідження російської дослідниці Карапетянц І. В. Див.: Карапетянц И.В. Прошлое и настоящее экономических архивов в Западной Европе и США: научно-практический опыт. – М.: РГГУ, Историко-архивный институт, 1997. – ВНИИДАД РФ, СИФ ОЦ НТИ, Депонированная рукопись докторской диссертации № 182. – Ч. 1., Ч. 2. (Загальний обсяг 519 с.). Питання управління документацією розглядав у своїх публікаціях російський дослідник Рисков О. І. Див.: Рысков О. И. Вопросы управления документами в законодательстве США // Секретарское дело. Ежемесячный профессиональный журнал. – М., 2005. – № 6 (58). – С. 38–41.

³ Роль центрів документації приватних компаній ще 1988 р. висвітлив у своїй статті “Що таке центри документації і як вони себе зарекомендували” Вільям Бенедон. Стаття була перекладена на російську мову В. Н. Гармаш і знаходиться на депонованому зберіганні у СІФ ОЦНТИ ВНИИДАД РФ № 1066 “п”. Див.: Benedon William. The Records Center – A Proven Concept. // The International Records Management Journal. – July, 1988. – Vol. 4. – № 3. – P. 3–12.

⁴ Кабочкина Т. С. Федеральные центры документации США. История, современный опыт // Отечественные архивы. Научно-теоретический и научно-практический журнал. – М., 1992. – № 6. – С. 92–100.

⁵ Військовий департамент США 1 грудня 1942 р. заснував центр документації у Омасі, штат Небраска, для зберігання документів Цивільного корпусу охорони природних ресурсів (Civilian Conservation Corps (CCC)) –

федерального відомства, що функціонувало відповідно до Нового курсу Президента Ф. Д. Рузвельта протягом 1933–1942 рр. для навчання і створення робочих місць та проведення у життя загальнонаціональної природоохоронної програми. У ході реалізації програми були створені трудові табори для безробітної молоді, робочі місця отримали більше 3 мільйонів чоловік, документи яких потім стали основою для формування центру документації. З березня 1943 р. центр документації у Омасі почав поповнюватись документами колишніх цивільних службовців інших ліквідованих установ Військового департаменту. Це спонукало у серпні 1943 р. створити Discontinued Projects Branch – центральний репозиторій для зберігання документів ліквідованих установ (якому був підпорядкований центр у Омасі), а 1945 р. – Records Administration Center (центр адміністрування документів) у Сент Луїсі (розташовувався у приміщенні військового заводу по виробництву набоїв), штат Міссурі, який згодом був перейменований на Civilian Personnel Records Branch (філіал для зберігання документів цивільного персоналу, CPRB). CPRB розпочав прийом особових справ і документів про нарахування заробітної плати військовим і цивільним службовцям. На 1950 р. документи цивільних службовців Військового департаменту були розосереджені у понад 20000 сховищах. Тому секретар оборони Джордж Маршал звернувся до Адміністрації загальних служб з проханням про передачу до CPRB усього обсягу цих документів, рішення про що було прийняте 25 квітня 1951 р. Концентрація документів цивільних службовців призвела до необхідності виділення нового приміщення для центру, ним став будинок братів Батлерів на 18-ій і Локуст-стріт у центрі Сент Луїсу. 29 жовтня 1951 р. армія формально передала CPRB у підпорядкування Адміністрації загальних служб і у складі Національного архіву і служби документації офіційно з'явився перший федеральний центр документації. Згодом ВМФ США ліквідував свій центр зберігання справ цивільних службовців ВМФ у Меканіксбурзі, штат Пенсільванія, і передав увесь обсяг документів до федерального центру документації у Сент Луїсі. Його приклад наслідувала Адміністрація у справах ветеранів, яка передала усі персональні справи колишніх службовців з Філадельфії, та Комісія у справах цивільної служби. До 1955 р. центр у Сент Луїсі став єдиним у США місцем зберігання документів колишніх федеральних цивільних службовців. 1958 р. Конгрес профінансував будівництво нового будинку центру, спорудження якого завершилось 1961 р. і коштувало уряду на той час 5,6 мільйона доларів. На вулиці Віннебаго, 111 розмістилось більше 400000 кубічних футів документів, акумульованих центром за минулі 10 років.

Розвиток секції документів військового персоналу також просліджується з початку 1940-х років. Упродовж Другої світової війни був створений великий обсяг документації, що включала справи військовослужбовців, медичні і управлінські документи. Простір для зберігання цих документів у Вашингтоні був обмежений, тому було прийняте рішення про розосередження документів поза межами столиці. Demobilized Records Branch (філіал для зберігання документів демобілізованих військовослужбовців, DRB), що зберігав персональні справи військовослужбовців армії і військово-повітряних сил, вимушений був розмістити свої архівні документи у декілька сховищ, а 1942 р. переїхати до Хай Поїнт, штат Північна Кароліна. DRB, створений 1 листопада 1912 р., протягом 1942–1944 рр. був реорганізований у дві секції: документів періоду Першої світової війни і документів періоду Другої світової війни, а також філію управлінських документів, що розмістилась на той час у Саваннаху,

штат Джорджія. Вся структура отримала назву Demobilized Personnel Records Branch (філія зберігання документів демобілізованих військовослужбовців, DPRB). Проте, вже на 1945 р. армія вимушена була шукати нове, значно більше, приміщення для архіву. 1 вересня 1945 р. армія заснувала Records Administration Center (центр адміністрування документів, AGO) у Сент Луїсі на колишньому військовому заводі (там же був розміщений згаданий вище центр зберігання документів цивільних службовців) і упродовж місяця перевезла документи з Північної Кароліни до Міссурі, а до березня 1946 р. перемістила до Сент Луїсу документи з Джорджії. 1949 р. армія знов стикається з проблемою гострої нестачі місця для зберігання документів. Вона була вимушена передати свої управлінські документи до центру документації у Канзас-сіті, але цей крок не зняв напругу. За оцінками експертів, обсяг армійських документів на той час сягав 17 мільйонів персональних справ військовослужбовців армії і військово-повітряних сил. У ході корейського конфлікту армії довелося запустити виробництво набоїв на військовому заводі, тому документи з його приміщень слід було перемістити у інші сховища. Окрім того нормальних умов зберігання вимагали документи космічної галузі, Центра управління документами Військово-Морського Флоту, що тоді розміщувався у Гарден-сіті, штат Нью Йорк. Департамент оборони 1951 р. підписав контракт на будівництво нового центру зберігання персональних документів військовослужбовців, будівництво якого завершилось 1956 р., його було оцінено у 12,5 мільйонів доларів. Центр був розташований у передмісті Сент Луїсу (будинок мав шість поверхів, 728 футів у довжину і 282 у ширину). Новий центр отримав назву Department of Defense Military Personnel Records Center (центр зберігання персональних документів військовослужбовців Департаменту оборони, DODMPRC), він використовувався спільно армією, флотом і військово-повітряними силами США. 1 липня 1960 р. Пентагон передав право власності на DODMPRC Адміністрації загальних служб, центр став складовою частиною Національного архіву і служби документації та отримав назву Military Personnel Records Center (центр зберігання персональних документів військовослужбовців, MPRC). Проте Національний архів не отримав юридичної опіки над документами армії, ВМС та ВПС США. 1962 р. до центру передали свої документи Корпус морської піхоти, 1964 р. – берегова охорона.

1966 р. обидва федеральні центри документації у Сент Луїсі, цивільних і військових службовців, були об'єднані у одну структуру у рамках Національного архіву і служби документації, нова структура отримала назву Національний центр документації з особового складу (National Personnel Records Center (NPRC)). Під єдиний фізичний і адміністративний контроль було взято зберігання і використання документів як цивільних, так і військових федеральних службовців // Електронний ресурс Національного архіву США: The National Personnel Records Center – A History. <http://www.archives.gov/st-louis/archival-programs/history.html>.

⁶ 1949 р. Конгрес видав Акт “Про федеральну власність та адміністративні служби” (Federal Property and Administrative Services Act of 1949), яким усі урядові документи були визнані федеральною власністю, централізоване управління ними було доручене Адміністрації загальних служб (General Services Administration (GSA)), до структури якої увійшов і Національний архів і служба документації (National Archives and Records Service (NARS)) // Електронний ресурс: <http://epw.senate.gov/fpasa49.pdf>.

⁷ National Archives and Records Administration (Title 44, Chapter 21); Records Management by the Archivist of the United States and by the Administrator of General Services (Title 44, Chapter 29); Records Management by Federal Agencies (Title 44, Chapter 31); Disposal of Records (Title 44, Chapter 33); Coordination of Federal Information Policy (Title 44, Chapter 35) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/laws/#recmgmt>.

⁸ Докладніше див.: *Левченко Л. Л.* До історії створення Національного архіву Сполучених Штатів Америки // *Архіви України. Науково-практичний журнал.* Випуск 1 (267): січень–березень. – К., 2010. – С. 141–161.

⁹ Національний центр документів з особового складу (National Personnel Records Center's (NPRC)) розподіляється на дві частини: не-архівне (non-archival) і архівне зберігання. Документи колишніх цивільних федеральних службовців, що вийшли у відставку після 1951 р. знаходяться у законному володінні Офісу управління персональними справами (Office of Personnel Management (OPM)). Доступ до таких документів обмежений законом 1974 р. "Privacy Act" і тільки певна категорія інформації може бути доступною не уповноваженим особам відповідно до Закону "Про свободу інформації" (Freedom of Information Act (FOIA)). Документи цивільних службовців, відставка яких відбулася перед 1952 р., (центр зберігає документи за період 1850–1951 рр.) можуть бути доступні дослідникам відповідно до загального архівного законодавства США // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/st-louis/archival-programs/civilian-personnel-archival/index.html>; <http://www.archives.gov/st-louis/archival-programs/civilian-personnel-archival/index.html>.

¹⁰ Документи військовослужбовців періоду до Першої світової війни зберігаються у Національному архіві, у Вашингтоні.

¹¹ Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/frc/about.html>.

¹² Kimberlee N. Ried. NARA's UptoDate in Kansas City. Central Plains Regional Archives Moves to Historic Downtown Location. // *Prologue.* – Spring 2009. – Vol. 41. – No. 1.

¹³ National Archives and Records Administration. General Records Schedule // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/records-mgmt/grs/grs-trs22.html>.

¹⁴ Records Management. Subchapter B. Electronic Records Management. (Розділ 1236 із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1236.html>; Audiovisual, Cartographic, and Related Records Management. (Розділ 1237 із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1237.html>.

¹⁵ Records Management. Subchapter B. Microforms Records Management. (Розділ 1238 із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1238.html>.

¹⁶ Records Management. Subchapter B. Scheduling Records. 1225.18 "How do agencies request records disposition authority?", пункти (b) і (c) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1225.html>.

¹⁷ Records Management. Subchapter B. Scheduling Records. (Розділ 1225 із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1225.html>.

¹⁸ Introduction to the General Records Schedules. General Records Schedules. Transmittal № 22.

April 2010 // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/records-mgmt/grs/intro.html>.

¹⁹ General Records Schedules // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/records-mgmt/grs/grs12.html>.

²⁰ Records Management. Subchapter B. Creation and Maintenance of Federal Records (Розділ 1222 із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1222.html>.

²¹ Brooks Philip Coolidge. The selection of records for preservation. // The American Archivist. – Vol. 3. – № 4. – October 1940. – P. 221–234.

²² Records Management. Subchapter B. Managing Vital Records. (Розділ 1223 із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1223.html>.

²³ Records Management. Subchapter B. Transfer of Records to Records Storage Facilities. (Розділ 1232 із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1232.html>.

²⁴ Records Management. Subchapter B. Implementing Disposition. (Розділ 1226 із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1226.html>.

²⁵ Records Management. Subchapter B. Transfer, Use, and Disposition of Records in a NARA Federal Records Center (Розділ 1233 із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1233.html>.

²⁶ Records Management. Subchapter B. Transfer of Records to Records Storage Facilities (Розділ a-1232.10 (абзац перший) із поправками, внесеними 2 листопада 2009 року) // Електронний ресурс Національного архіву США: <http://www.archives.gov/about/regulations/part-1232.html>.

²⁷ The Freedom of Information Act 5 U.S.C. § 552, As Amended By Public Law No. 104–231, 110 Stat. 3048 Електронний ресурс: http://www.justice.gov/oip/foia_updates/Vol_XVII_4/page2.htm.

²⁸ “The Privacy Act” (5 U.S.C. § 552a), December 31, 1974. Електронний ресурс: <http://www.justice.gov/opcl/privstat.htm>.

²⁹ EO 13549 “Classified National Security Information Programs for State, Local, Tribal, and Private Sector Entities”. August 18, 2010 // Електронний ресурс: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2010/08/18/executive-order-classified-national-security-information-programs-state>.

³⁰ Електронний ресурс: <http://www.archives.alabama.gov>; <http://www.archives.state.al.us/>.

Рассматриваются вопросы управления документацией в федеральных органах США, полномочия Национального архива США в управлении документацией, подготовки и использования Общего перечня документов, создания конкретных перечней документов федеральных учреждений для установления

сроков хранения документов, определения дат уничтожения документов временного хранения и передачи в Национальный архив документов постоянного хранения. Особое внимание автор уделит роли Федеральных центров документации. Кроме того, автор подчеркнул особенности управления документацией на уровне штата, обращая внимания на функции комиссий по утверждению перечней документов учреждений штата.

Ключевые слова: Федеральные центры документации в США; Общий перечень документов; управление документацией в США; Национальный архив и Администрация документации.

The author examines the questions of the management of the records in the federal departments of the U.S., the National Archives of U.S. authority in the management of records, the preparing and providing of the general list of records, the creation of the lists of records of the federal agencies for the timing of preservation, the determination of the dates of destruction of records of temporary storage and dates of transfer to the National Archives of documents of the permanent storage. Particular attention is paid to the role of the Federal Records Centers.

In addition, the author emphasized the features of the records management at the state level, paying attention to the functions of the commissions approving the list of documents of the institutions of the state.

Keywords: Federal Centers of Documentation U.S; the total list of documents; the records management in the U. S.; the National Archives and Records Administration.

С. В. РОМАНОВИЧ*

**ДОКУМЕНТАЛЬНО-КНИЖКОВА ВИСТАВКА
“ВСЕСВІТ ОЛЕСЯ ПАВЛОВИЧА БЕРДНИКА”**

29 березня 2012 р. у приміщенні Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України було відкрито документально-книжкову виставку “Всесвіт Олесья Павловича Бердника (1926–2003)”.

Підготовлена за ініціативи Голови Державної архівної служби України О. П. Гінзбург та доньки письменника Мирослави експозиція ґрунтується на документах із фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України,

Центрального державного архіву громадських об’єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, приватного архіву родини Бердників.

Всього на виставці представлено майже 200 унікальних архівних документів – примірників друкованих видань, творів живопису, музейних предметів та ін., що висвітлюють життя і творчість письменника-фантаста світового рівня, видатного філософа-косміста, правозахисника та громадського діяча О. П. Бердника.

Відкрили виставку Перший заступник Голови Державної архівної служби України В. М. Воронін, Голова Комітету Національної премії України імені Тараса Шевченка, Голова Українського фонду культури, Герой України, академік Б. І. Олійник, директор ЦДАМЛМ України О. В. Кульчий, донька письменника М. О. Бердник.

У зв’язку з такою важливою подією у культурному та духовному житті України у цьому номері журналу “Архіви України” вміщено спогади Мирослави Бердник про її батька.

Під час відкриття виставки.

Зліва направо: директор ЦДАМЛМ України
О. В. Кульчий, перший заступник Голови
Державної архівної служби України
В. М. Воронін, дочка письменника
М. О. Бердник, академік, поет Б. І. Олійник.

---

* Романович Світлана Володимирівна – головний спеціаліст відділу міжнародного співробітництва департаменту організації архівної роботи Державної архівної служби України.

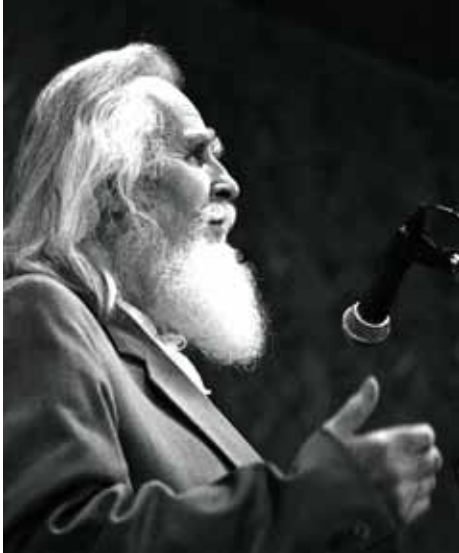

Стенди експозиції виставки “Всесвіт Олеся Павловича Бердника (1926–2003)”.

УДК 929(477)

М. О. БЕРДНИК*

СПОГАДИ ПРО БАТЬКА

О. П. Бердник, 1980-і рр.
Із родинного архіву Бердників.

Дуже важко писати спогади про власного батька. Занурюватися у хвили пам'яті, заново відчувати, переживати події минулих років. Укотре усвідомлювати, що більше ніхто не назве мене “доця-алхім” (я в дитинстві не вимовляла слово “ангел”), не погладить по голові. Складно ще й тому, що доведеться розповідати про речі, які суперечать загальноприйнятому трактуванню подій нашої недавньої історії, рядкам шкільних підручників.

Мої перші спогади – я на підлозі граюся біля ніг батька, який сидить у кріслі і пише, тримаючи на колінах друкарську машинку.

Часом відривається від роботи і гладить мене по голові. Чіткі спогади – приблизно з трирічного віку. Батько тоді організував разом із сестрою Олею та мою мамою кінну експедицію на Алтай – шукати Беловоддя, про яке йдеться в переказах старовірів. Взяли з собою і нас з двоюрідним братом-однолітком. Мене саджали на луку сідла попереду мами і прив'язували до її тіла, щоб від різкого руху коня чи якоїсь іншої несподіванки я не скотилася випадково в прірву. Правда, на Білуху вони сходили самі, залишивши нас на метеостанції. А ми спостерігали, як її вершина, схожа на цукрову голову, від розрядів блискавок перетворювалася то на сліпучо-білу, то на фіолетову.

З батьком і мамою я об'їздила, напевно, половину Радянського Союзу. Ми побували в горах Алтаю, Паміру, Тянь-Шаню, в пустелі Кара-Кум, у фортецях Сванетії і в Ечміадзіні. За день могли пересісти з шикарного “Ту” на “кукурудзник”, потім на вертоліт, а далі – або на полуторці, або на вісліюку. Одного разу в горах Паміру їхали в кузові полуторки. Вгорі – скелі, внизу – чотирикілометрова прірва. І раптом відчуваємо, що дорога “дихає”. Виявляється, ця ділянка була побудо-

* Бердник Мирослава Олександрівна – історик, публіцист.

Батьківська хата, с. Кийлів.
Із родинного архіву Бердників.

вана особливим способом – перевиті гілки і каміння між ними, чимось зверху залиті. І як приклад невдалого проходження ділянки – уламки декількох машин на дні прірви. А оскільки подітися було нікуди – адже машина розвернутися не могла, їхали так: батько, охопивши мене обома руками, поставив одну ногу на край борта кузова, щоб встигнути вистрибнути, якщо машина буде падати в прірву.

Мама з рюкзаком теж стояла біля краю борта. Так і проїхали небезпечну ділянку, а водій в цей час звично весело співав. Напевно, тому, що з раннього дитинства дуже багато подорожувала, я органічно володію двома мовами. З подружкою з гірського сванського селища або з хлопчиком, що подарував мені троянди на березі моря в Дубултах, ми могли порозумітися тільки по-російськи.

Одного разу батька сплутали з Фіделем Кастро. Це було в 1964 або 1965 році. Куба тоді була в усіх на вустах. Мій бородатий батько у береті і в одязі напіввійськового крою в молодості був вражаюче схожий на легендарного команданте. Ми приїхали в Рахів, і комусь здалося, що сюди прибув сам Фідель. Блискавично рознеслася чутка, зібралася юрба, і батька на руках понесли центральною вулицею. Коли ж виявилося, що це не Фідель Кастро, а сам Олесь Бердник, його потягли до книжкового магазину, і він кілька годин підписував людям книги.

Батько ніколи не був дивакуватим сільським проповідником-відлюдником, яким його нині змальовуються деякі газети. Він жив широко і красиво. Міг, коли мама запитала його, “що таке шеррі-бренді”, вранці сісти в московський літак і до вечора повернутися, щоб пригостити її цим напоєм. Міг за покликом вмираючого академіка Смирнова,

Анкета заарештованого
О. П. Бердника,
1949–1950 рр.
ГДА СБУ.

фічне судно, тричі плавав навколо світу. Коли почалася Перша світова війна, брав участь в будівництві стратегічного моста через Дніпро від родового села Кілова до Витачива. Ще я, приїжджаючи до бабусі на канікули, застала на Дніпрі протрухлі залишки паль. Дід Василь був соціал-демократом, поширював брошури, книги. Батько розповідав, що після революції він говорив: “Розхитували ми трон Миколи, а він впав і нас придушив”.

Коли завирувала громадянська війна, він у своїй хаті, що стояла на краю села, ховав геть-

автора російського перекладу “Махабхарати”, рвонуті через весь Союз в Ашхабад для останньої розмови. А міг і половину авторського гонорару за чергову книгу віддати нужденному колезі. На жаль, коли батько опинився в скрутному становищі, пам’ять і совість цих колег, схоже, роз’їла корозія.

Винниченко сказав, що історію України не можна читати без брому. Це стосується і багатьох українських родин. Катаклізми ХХ століття накладали свої мітки на кожне покоління.

Дід батька, Василь Олександрович, служив мічманом у військово-морському флоті царської Росії. Після військової служби найнявся на океаногра-

Анкета заарештованого
О. П. Бердника, 1979 р.
ГДА СБУ.

О. П. Бердник серед юних читачів. 1960-і рр.
 Із родинного архіву Бердників.

манців від петлюрівців, петлюрівців – від богунців, євреїв – від петлюрівців, денікінців – від чекістів. Це зіграло свою роль у 20-му році, коли його заарештували чекісти. Єврейська громада Київської області збрала гроші, з Києва приїхали єврейські адвокати, які заявляли: “Василь Олександрович справжня людина! Врятував від смерті десяток наших!”. І зуміли визволити його з ЧК.

Діда відпустили і вже не чіпали. Зате зачепили дочку Марію. Вона працювала в Києві на залізниці. Хтось написав в ЧК донос, що вона не хто інший, як знаменита Маруся – отаманша загону, що входить у з’єднання Зеленого. Вдень, мовляв, працює на залізниці, а вночі зі своїми хлопцями їздить по селах і вішає комуністів та активістів. Слідчий погрожував, кричав: “Признавайся, сука!” Потім повів у підвал, поритий слідами куль і забризканий кров’ю. Поставив біля стінки ... Куля просвистіла біля вуха, вибивши шматочок цегли. Опритомніла вона від цебра холодної води, слідчий же похмуро сказав: “Ти або небачена авантюристка, або безневинна дитина ...” Через місяць її відпустили з сивим пасмом у косі і жовтим листком паперу, в якому було написано: “Громадянка (ім’ярек) звинувачувалася в бандитській діяльності анонімом. Органи ЧК провели уважне дізнання, яке виявило повну безпідставність клепу. Звинувачення з неї знято з повною реабілітацією”. І підпис: “Фелікс Дзержинський”. Цей папірець зберігався в сім’ї батька до арешту. Сусіди ж не повірили. Я через п’ятдесят років чула від сусідки, коли бабуся проганяла з нашої грядки її курей, крики: “Бандитки! Бандитка!”. Через багато десятиліть ця історія повернула-

О. П. Бердник. “Сонця і скелі”. Пап., акварель, пензель.
З фондів ЦДАМЛМ України.

чув крики, прокльони, постріли. Сховавшись за деревами, побачив страшну картину. Петлюрівці оточили групу беззбройних гетьманців і змушували їх роздягтися. Ті падали на коліна і благали: “Хлопці, та ми ж і ви – за Україну. Ми ж рідна кров! Хлопці, що ж ви робите?” Хлопці ж у відповідь виматюкалися і прошили тих кулеметними чергами ...

Дід покликав односельчан, вбитих гетьманців поховали у

Г. Маликов. Обкладинка до твору О. Бердника.
Із фондів ЦДАМЛМ України.

ся до мене “зіпсованим телефоном”. Років десять тому я приїхала в село Витачів до церкви, яку побудував батько за проектом Тараса Шевченка. У цих місцях і отаманував Зелений. Біля церкви зустріла старезного діда, який розповідав, що Олесь Бердник – син отамана Зеленого, хоча батько народився через багато років після його загибелі.

Після звільнення бабуся Марія повернулася додому і вийшла заміж за сусідського сина Павла. Спогади діда теж дають уявлення про ті грізні, братовбивчі часи. Одного разу він ішов із Воронькова (село під Борисполем) в Кілов. Недалеко від села по-

С. Періх та
О. П. Бердник,
1990-і рр.
*Із родинного архіву
Бердників.*

братській могилі. Він її показував – могила існувала доти, поки по ній не проклали асфальтову дорогу. Ця абсурдна братовбивча війна пояснює багато подій на історичному терені України ХХ століття. Що змушувало людей вбивати, зраджувати, брата піднімати руку на брата, сина писати донос на батька, матір під час голоду з’їдати власну дитину? Хіба можна все пояснити тільки злою волею Леніна або Сталіна, тим, що “система змусила”?

Під час голоду тридцять третього домівками стали ходити неможлики, забираючи все. Сусідка Оксана була вагітна, і коли до неї прийшли, сховала маленький вузлик пшоно під спідницю і сіла на нього. Учасниця ревізійної групи (до речі, її родичка) це помітила, назвала її “контрреволюційним елементом” і висмикнула вузлик. Навіть представник “верху” змилювався, хотів пшоно залишити, але родичка була невблаганна – вузлик забрала, а вже зварену в печі кашу, розбивши горщик, втоптувала в бруд по всьому подвір’ю. Невже її Сталін і “москалі” змушували робити це?!

Незадовго до початку війни батько екстерном закінчив школу, вступив до геологічного технікуму в Києві. Але вибухнула війна, довелося забирати документи і повертатися в село. Батько розповідав про безсилу лють, яку відчував він і його ровесники, бачачи безладну втечу наших військ. Якось до них у двір зайшли кілька льотчиків, один із них – молодий красивий генерал. Вони спалили свою форму і попросили цивільний одяг, щоб легше було пробиратися до своїх. А батько все у нього допитувався: “Чому, чому так сталося? Чи повернуться наші?” Той відповів: “Не треба пустопорожніх слів. Життя покаже, чому ста-

Село Витачів
Київської області,
урочиста хода.
Середина 1990-х рр.
*Із родинного архіву
Бердників.*

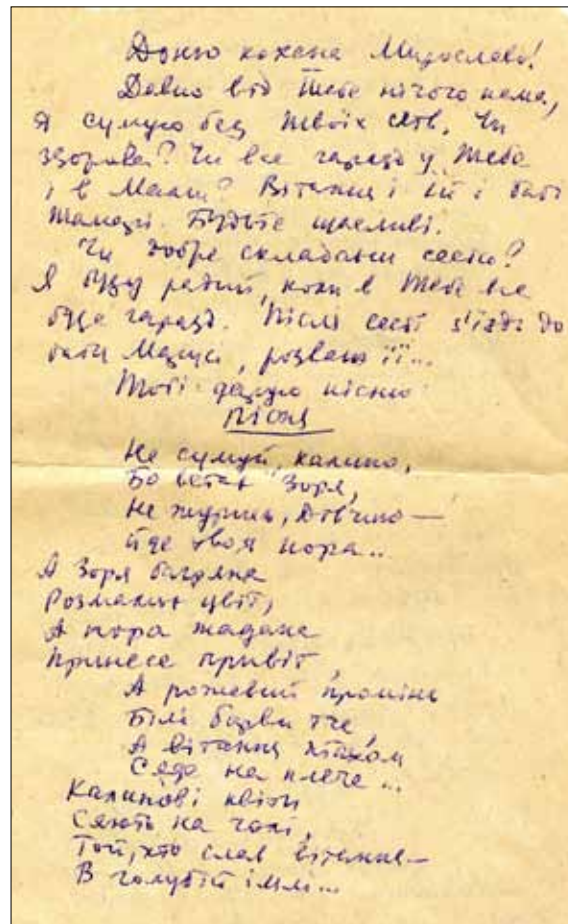

лася ця катастрофа. А наші повернуться, вір в це!” Через кілька днів дійшла чутка, що льотчики прорвалися до своїх, але їх командир загинув. Цю історію я розповідала в одному інтерв’ю і наскільки я була вражена, коли мені написав чоловік, подякував мені за останню вісточку про свого батька, який виявився загиблим командиром цих льотчиків, про останні години якого йому розповіли пілоти, що вижили.

Кілька днів тривало безвладдя. Голова колгоспу втік, правління не було, телефонних дзвінків із району – теж. І люди за кілька годин розтягли все колгоспне майно по домівках. Але раділи вони недовго. За кілька днів приїхали німці, все зрозуміли і лаконічно пояснили: “Колгоспне добро повернути туди, де воно лежало. Доблесні німці звільнили українських селян від жидо-більшовицького рабства, але не від обов’язку працювати. Було колективне господарство, а буде суспільне і вільна праця на благо німецької армії. Все повернути”.

Через кілька годин принесли більше, ніж експропріювали.

Наприкінці 1943 року, коли наші війська звільнили Київщину, сімнадцятирічним добровольцем батько пішов воювати. Був сапером, як скупю про це згадував – “повзав поруч зі смертю”. Поранення, шпиталь. Після Перемоги демобілізувався і повернувся до Києва. До 1949 року працював в Театрі імені Франка. У його біографіях часто пишуть, що перший раз був арештований за те, що “виступив з критикою політики Сталіна і Кагановича в галузі мистецтва”. Все було набагато простіше. Тоді в Радянському Союзі саме почалося “полювання на відьом” – боротьба з космополітизмом. У трудових колективах тут же почали масово знаходити своїх “космополітів”. Батько на відкритих партійних зборах в театрі виступив на захист свого колеги, артиста Добровольського. Відразу ж близько десяти “друзів” написали доноси. У підсумку – відома 58-я стаття, 10 років, і батько опинився в Печорлазі. Здійснив дві втечі, і спецтабірсуд “припаяв” ще 10 років. Під час хрущовської відлиги його реабілітували, і в 1956 році він повертається до Києва.

Лист О. П. Бердника до дочки Мирослави,
1980-і рр.

Із родинного архіву Бердників.

Влітку 1957 року відбуваються дві події – виходить перша книга “Поза часом і простором”, після якої Микола Бажан приймає його до Спілки письменників, і батько знайомиться з моєю майбутньою мамою. Історія їх зустрічі і кохання описана в його книзі “Хто ти?” (він часто використовував автобіографічні фрагменти у своїх романах). Батько зустрів красуню Кармен, що йде зі зйомок фільму на заняття в Інститут театрального мистецтва. Закохався з першого погляду, тут же освідчився, але бабуся, а точніше її подруги, вже нагледіли для неї “блискучу партію”, а не якогось “задрипанця”.

Батько на наступний день її ... викрав. Зустрів біля інституту, запропо-

нував кинути все і їхати з ним, якщо любить. Мама не роздумувала ні секунди. Вони поїхали в рідне село до батьків батька, а бабуся розшукувала втікачку два місяці через всесоюзний розшук. Одружившись, вони повернулися, покалися, але бабуся довго не могла йому вибачити цього викрадення. Хоча пізніше, коли почалися переслідування батька, важко було знайти відданішого захисника, ніж вона.

Шістдесяті – початок сімдесятих – період бурхливого творчого успіху. У рік виходили 1–2 книги, подорожі, численні виступи. Сьогоднішнім “володарям дум” важко собі уявити, що відбувалося на його виступах. Батько багато виступав – у найбільших концертних залах Києва, в студентських аудиторіях, піонерських таборах. Зали були не просто заповнені – люди стояли в проходах, “висіли” на підвіконнях, сиділи один у одного на плечах. Він говорив про долі Людства і Землі, про трансформацію Духа і призначення Розуму у Всесвіті.

Але, на жаль, поруч із кожним Моцартом ходить безліч Сальєрі. У наших українських умовах найкращим способом “прислужитися” колезі було звинуватити його в “українському націоналізмі”. Поки першим секретарем ЦК КПУ був Петро Шелест, він відкидав усі наклепи, заявляючи, що йому не потрібен український Солженіцин. Але коли після книги “Україно наша Радянська” його забрали “на підвищення” до Москви, почалося цькування батька.

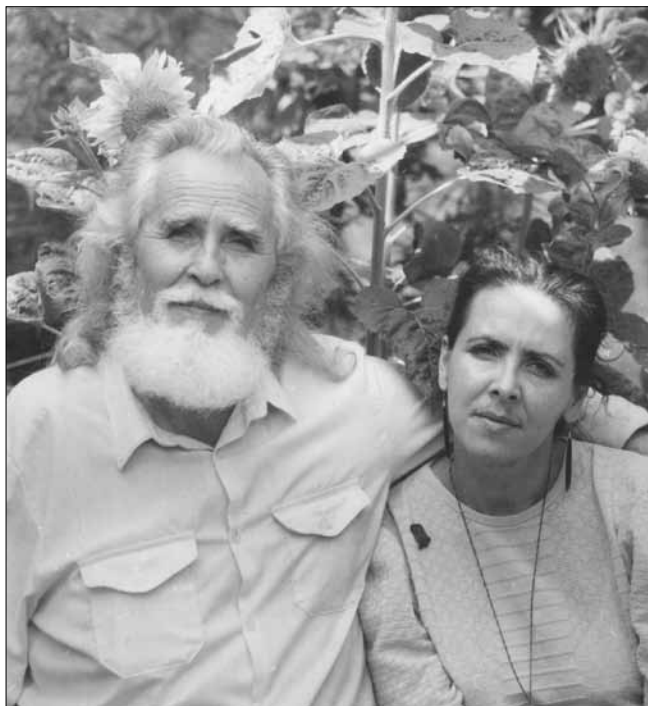
Спочатку в “Літературній Україні” та інших республіканських газетах, потім і в центральних. Надійшла заборона на виступи, з бібліотек вилучили всі його книги. Я пам’ятаю, як у дворі моєї школи директор (до речі, викладач української літератури і теща письменника Валерія Шевчука) палила багаття з книг батька, які до цього стояли на чільному місці в шкільному музеї.

У газеті ЦК КПУ “Радянська Україна” з’явилася стаття “Олесь Бердник продався ЦРУ за червоний светр”. Цікава історія появи цього матеріалу. На Заході дуже зацікавилися творчістю батька, і до Києва приїхала з Мюнхена перекладачка Ганна-Галя Горбач, за сумісництвом співробітниця радіо “Свобода”. Зустрілася з батьком для розмови про співпрацю. Вони розмовляли на схилах Дніпра в Ботанічному саду, і раптом пані Ганна, послизнувшись, стала падати з обриву. Вона вхопилася за батька і при цьому порвала йому куртку. Через деякий час на Україні опинився її син і запропонував компенсувати зіпсовану матір’ю річ светром (якраз червоним, таким, як розірвана куртка), але батько, розсміявшись, відмовився. А через два дні з’явилась стаття. Для мене досі залишається таємницею: якщо батько і німецька громадянка у відлюдному місці розмовляли тільки вдвох, то хто повідомив про розмову “компетентним органам”?

І ще приклад з життя батька – прямо протилежний. Коли його вже виключили зі Спілки письменників, він звернувся до письменницького пленуму з листом, який через кілька днів прозвучав на західних радіохвилях. Батька відразу ж викликали в КДБ і вимагали пояснити, “навіщо він передав лист на Захід”. Він здивувався, спростував це, оскільки його примірник зберігався у нього, і сказав: “Раз я не передавав, то передало або письменницьке керівництво, або ви”.

Так на прикладі долі моєї родини стає зрозумілим, як Захід і певні сили в СРСР грали в пінг-понг долями людей, найбільш талановитих, пасіонарних, небайдужих, заганяючи їх на стежку дисидентства. Люди замість того, щоб займатися творчістю, наукою, починали писати листи протесту, всякі “хроніки сучасності”, Захід широкими мазками малював образ “імперії зла”, п’яте управління КДБ показувало свою потрібність і зображувало бурхливу діяльність, поступово готуючи фундамент для перебудови.

О. П. Бердник
з дочкою Мирославою
1990-і рр.
*Із родинного архіву
Бердників.*

Перший обшук у нашій квартирі стався 18 квітня 1973 року. За п'ять хвилин до восьмої ранку постукали у двері, і на моє запитання “Хто там?” відповіла двірничка, що збирає гроші на похорон. Вдерлося шестеро чи семеро чоловіків, коли ж я спробувала прошмигнути в ванну, мене міцно вхопили, розірвавши при цьому нічну сорочку. На мій крик вискочив зі своєї кімнати батько – йому відразу ж показали постанову про проведення обшуку і запропонували “добровільно видати документи антирадянського і наклепницького змісту”.

Після 20-годинного обшуку вилучили роботу Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, в якій той закликав партійне керівництво повернутися до принципів ленінської національної політики; давні пропозиції батька Хрущову про створення на Алтаї екополісів – освітніх та наукових центрів нового типу; роботу “Альтернативна еволюція”, відправлену в UNEP – Комісію з екологічної безпеки при ООН, а також друкарську машинку.

Вже після роботи в архіві СБУ з документами, мені стало відомо про фатальний вплив показань Івана Дзюби на долю нашої родини. Коли я, після свого запиту, отримала дозвіл на ознайомлення зі справою батька, мені порадили насамперед звернути увагу на так звані “первинні документи”. Виявилося, що таким первинним документом була кримінальна справа Івана Дзюби, де він називає прізвища багатьох осіб, яким давав для ознайомлення свою роботу “Інтернаціоналізм чи русифікація?”.

О. П. Бердник серед учасників Кубанського народного хору, 1990-і рр.
Із родинного архіву Бердників.

Варто зазначити, що я дружила з онуком письменника Івана Сенченка та історика Олени Станіславівни Компан, у яких збиралася літературна і наукова інтелігенція, обговорювала багато питань суспільного життя столиці, і, природно, після арешту Дзюби і все, пов'язане з цією темою. Людей насамперед уразило те, що цей документ кілька років вільно, не ховаючись, обговорювали, тому що знали, що він в якості офіційного документа надійшов для розгляду в ЦК КПУ. Тому арешт Дзюби і наступні події стали для всіх потрясінням. Виявилося, що незадовго до цього з відповідними коментарями ця робота була прочитана закордонними “голосами” і опублікована в бандерівській пресі. До речі, в одному із зарубіжних бандерівських видань – молодіжному журналі “Авангард” тоді працював юний Роман Зварич.

У слідчій справі батька є постанова – після свідчень Івана Дзюби про те, що він у 1965 році давав батькові для ознайомлення свою роботу “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, – про виділення матеріалів із кримінальної справи Івана Дзюби і “в оперативний відділ КДБ для перевірки”. Саме на підставі цього у нас було зроблено перший обшук, після якого батько написав скаргу в ЦК, що в нього забрали робочий інструмент для друкування книг.

Через кілька днів батька викликали в КДБ, де йому на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 25 грудня 1972 року “Про застосування органами державної безпеки застереження як заходу профілактичного впливу” було оголошено офіційне застереження про недопустимість подібних антирадянських дій (тобто скарг на те, що у нього вилучили робочий інструмент) і що подібні дії в подальшому будуть

О. П. Бердник під час Першого
собору духовної України
1990 р.

Із родинного архіву Бердників.

кваліфікуватися як такі, що загрожують безпеці держави і зможуть призвести до кримінальної відповідальності.

Нещодавно інтернет-видання “Ревізор” надрукувало протокол допиту Дзюби від 19 жовтня 1972 року співробітниками прокуратури (цю обставину хочу особливо підкреслити) і КДБ, коли він з власної ініціативи називає багато прізвищ людей, яким давав на ознайомлення свою роботу, у тому числі й Олесь Бердника. Зрозуміло які наслідки це мало для них...

Незабаром після того, як батька після свідчень Івана Дзюби взяло в лещата КДБ, відбувся пленум Спілки письменників України, на якому батька виключили зі Спілки письменників. Виключили за “космічну хохломанію”, за “попівщину”, за те, “що пише, що через 200 років буде існувати Україна”, – йшлося про

роман “Зоряний Корсар”, головний герой якого в складі першої експедиції об’єднаного людства як представник Союзу Радянських Комуністичних Республік перед польотом в іншу галактику піднімається на Говерлу, щоб покласти квіти до пам’ятника України-Матері.

Зараз кажуть, що це організував Василь Козаченко на замовлення КДБ. Але виключали ж батька на пленумі Спілки письменників України, і всі присутні голосували одноголосно. Тобто синедріон творчих особистостей засудив свого колегу і передав прокуратору для розп’яття. Тоді батько в знак протесту голодував 60 днів. Секретар партійної письменницької організації направив з письменницької поліклініки лікаря для психіатричного обстеження з метою подальшого направлення батька на примусове лікування в спецпсихлікарнях (ну не може нормальний письменник протестувати проти підлості своїх колег!). Лікар (її звали Ніна Всеволодівна) написала висновок, що батько абсолютно

здоровий і сказала: “Швидко, поки я не доїхала до роботи, зареєструйте цей висновок в районному психдиспансері”. Уявлення цієї жінки про совість і честь розходилися з письменницькими, хоча вона і поплатилася за свою мужність роботою.

Батька виключили зі Спілки письменників, але він ще залишався членом Літфонду. Через деякий час його побачив у письменницькому магазині “Сяйво” один, нині покійний, письменник, котрого намагаються зобразити мало не совістю українського народу за роман, який після виходу був негативно оцінений в ЦК. Що тут почалося! Він поставив ультиматум: “Або ви виключаєте цього антирадянщика з Літфонду, або – з Літфонду виходжу я”. На наступний день батька виключили і з Літфонду. Через кілька років, вже після арешту, батькові показували доноси на нього деяких колег.

Деякі “інженери людських душ” примудряються служити будь-якому режиму, отримуючи всі можливі нагороди й використовуючи при цьому державну машину для розправи над своїми талановітшими побратимами.

У монографіях, шкільному підручнику дочки написано, що 9 листопада 1976 року Микола Руденко, Олесь Бердник, Оксана Мешко, Левко Лук’яненко і ще кілька людей створили Гельсінську групу на заклик “прогресивної московської громадськості”. Я, напевно, один з небагатьох, до того ж незацікавлених свідків створення групи, який може розповісти, як це було насправді.

Пам’ятаю здивування, навіть потрясіння батька, який, слухаючи “брехунець” – свою “Спідолу”, раптом дізнався, що він, для кого найважливішими були питання звільнення людського Духу, гармонізації людини і розірваної біосфери Землі, створив політичну організацію. Коли його друг Микола Данилович Руденко повернувся з Москви, куди їздив для зустрічі з Сахаровим з приводу своєї економічної роботи “Енергія прогресу”, батько зажадав пояснень.

Микола Данилович сказав, що в Москві “хлопці” (Сахаров, Григоренко, Щаранський та інші) запропонували створити в Україні групу для втілення в життя Гельсінських домовленостей і попросили назвати тих, хто, на його думку, не відмовиться взяти участь. Тут же була скликана прес-конференція та Микола Данилович заявив західним журналістам про створення Української гельсінської групи.

Благородні наміри мають притягальну силу, і згодом ніхто з названих не відмовився підписати Декларацію про створення УГГ. До речі, членам УГГ було делеговано право підписувати документи від імені всієї групи, тому так різюче відрізняються за змістом і стилістикою документи, написані, наприклад, батьком, Оксаною Мешко або Лук’яненком.

Цікава подробиця: 9 листопада прозвучало тільки повідомлення про створення УГГ, ще не всі майбутні члени групи знали про свою

О. П. Бердник з В. Литвином
1990-і рр.

*Із родинного архіву
Бердників.*

участь в ній і не встигли підписати декларацію. Але вже 12 листопада було озвучено звернення Московської гельсінської групи (Боннер, Гінзбург, Щаранський, Орлов та інші) із закликом до світової громадськості “виступити на захист Української Групи”, оскільки існує “небезпека застосування кримінальних заходів щодо цієї Групи ...”

Батько відразу побачив, що їх використовують, але білці, посадженій в колесо, вибратися майже неможливо. Він писав: “Я підготував десь 16 документів – до прокуратури, ООН (зокрема, на захист Миколи Даниловича Руденка). А через деякий час написав “Маніфест української правозахисної групи”, який містив пропозиції до світової громадськості. Але коли я поїхав до Москви, Григоренко продемонстрував мені цей документ з резолюцією Сахарова: “Не хватало нам еще помогать этим экстремистам-украинцам. Я категорически против. Андрей Сахаров”...

Після цього випадку я зрозумів, що до російських правозахисних груп треба ставитись обережно. Більше того, коли я від імені нашої групи виступив з пропозицією скликати у Віфлеємі, в Ізраїлі, Собор Божої Матері і Дитини – ця ідея не дістала підтримки. Хоч ми доводили, що маємо себе проявити не лише як критики, але й конструктивні діячі...

У Петра Григоренка були сльози на очах. Він казав: “Як бойовий генерал я не знаю ідеї, величнішої за цю. Повністю її підтримую”. А за кілька днів він мені надсилає листа: “Дорогой Олесь! Посольство США отказалось передать твой материал, а у нас денег нет...” Коротше кажучи, я усвідомив: нас просто використовують. Ми лише інструмент, завдяки якому західні спецслужби роблять свої справи. Вони й тоді не вельми переймались нашим прагненням до незалежності” (“Чернігівські відомості”, 23.04.93 г.).

Батько зумів через туристів передати документи своїм друзям в Канаді і США, і вони розгорнули діяльність з підготовки у Віфлеємі

Собору Матері та Дитини з тим, щоб звернутися до урядів усіх країн з вимогою від імені матерів Землі про загальне і повне роззброєння. Були розіслані запрошення різним державним діячам, Папі Римському. Але невдовзі зателефонувала подруга батька з Торонто Ніна Мудрик-Мріц, що займалася організацією Собору, і з розпачем повідомила, що почалися погрози від американських військових кіл і тому вся організаційна робота припинена.

Цікаво: коли переправленням документів до Москви займався батько – все минало гладко. Коли ж Оксана Мешко, її кур'єрів чомусь, як правило, знімали відразу за хутором Михайлівським, і за цим виникали масові обшуки у членів групи. Я жодним чином не хочу звинуватити її в “стукацтві”, мабуть, у неї, як і в багатьох інших, існувала прихована ідея-фікс, що чим більше людей сяде, тим більше уваги громадськості буде прикуто до України.

Арешт, суд, роки очікування батька. Після повернення він знову пише книги, поновлюється в Спілці письменників, вірніше, його приймають як “молодого” письменника. І головне дітище – створення Української духовної республіки. Розвиваючи ідеї Сковороди про горню республіку духу, батько хотів показати, що є інші шляхи для контактів між народами, ніж тисячолітні дороги війни та обману.

16 грудня 1989 р. була створена Українська духовна республіка – вільна асоціація, братство українців у всьому світі, яке базується на духовній та культурній консолідації над політичними, соціальними, ідеологічними та конфесійними відмінностями, стверджує пріоритет культурних, духовних, наукових цінностей цивілізації. Батько мріяв про створення духовних республік братніх народів. Ідея захопила багатьох.

Вступали вчені, артисти, письменники, ставали колективними членами підприємства та колгоспи, був створений постійний прес-центр при газеті “Молодь України”, яка виходила семисоттисячним накладом. Траплялися, правда, і неприємності.

На батька вийшов перший секретар ЦК ЛКСМУ Анатолій Матвієнко і запропонував, поки не завершена реєстрація організації, скористатися одним із рахунків комсомолу. Він погодився, в газетах було опубліковано рахунок, почали надходити пожертвування. Батько гонорар від чергової книги перевів на цей рахунок, жертвував всі гонорари за публікації, я збирала під час його виступів пожертвування і потім несла в ощадкасу, тисячі людей надсилали копії квитанцій про грошові перекази.

Але, коли УДР зареєстрували і батько захотів з тимчасового комсомольського рахунку перевести гроші на рахунок УДР, Анатолій Сергійович заявив, що на рахунку всього близько 300 рублів. Мабуть, з тих пір у нього і збереглася любов до риторики про духовне відродження та національну самосвідомість.

Під час Другого
собору Української Духовної Республіки.
Трахтемирів, 1991 р.
Із родинного архіву Бердників.

16–22 липня 1990 року в Коломиї було проведено Всесвітній собор духовної України. На ньому були присутні понад 100 000 делегатів. Величезну організаційну та фінансову підтримку в його проведенні надав керівник коломийської агрофірми “Прут”, а згодом Івано-Франківський губернатор Михайло Вишиванюк, якого захопили ідеї батька. Надавалася підтримка культурним діячам України. Серед них: Ніна Матвієнко, Валентина Степова, група “Кому вниз”, дует Моїсеєнко і Данильця, “Камерата” і багато інших. Пропагувалися ідеї об’єднання людства на основі любові, гармонії, спільної відповідальності за долю Землі. Але тут надійшла пропозиція, від якої, як прийнято говори-

ти, “не можна відмовитися”: допомога в створенні представництв УДР у всіх країнах, де проживають українці; батько стає довічним номінальним керівником, всебічна фінансова підтримка, але ... центральний офіс повинен знаходитися в Нью-Йорку.

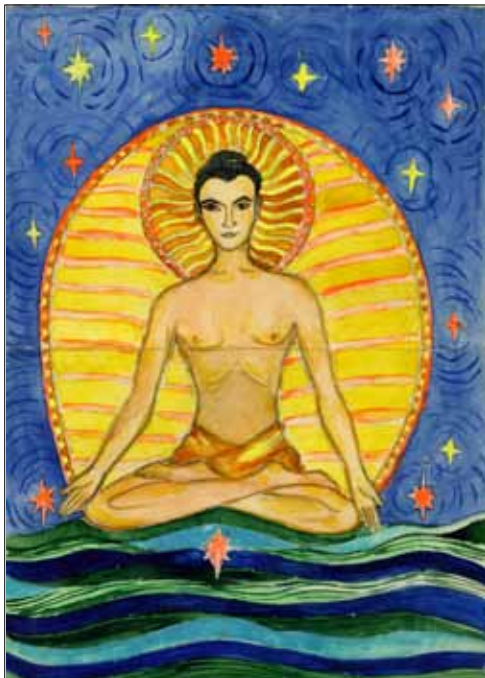
Батько відмовився. І знову почалося цькування. Спочатку в західній пресі, потім підключилися і з України. Звичайно, тим, хто уявляє собі “розбудову духовності” тільки під патронатом американських покровителів, навряд чи могли сподобатися жорсткі оцінки батьком того, що відбувається в Україні: “Любов до України тільки декларувалася, її у наших чиновників – не густо. І зараз ми опинилися на гігантській купі світового сміття. Тим більше, понадіялися на західні демократії, мовляв, вони нам допоможуть. Насправді ж Захід зацікавлений, аби Україна, Росія, Беларусь, Казахстан були економічно слабкими, залежними сировинними придатками. Я роблю висновок, що зараз Україна як організм знаходиться в стані клінічної смерті. Тобто, надія є. Але, щоб серце запрацювало, потрібні сильні реаніматори... Відновлюють козацтво, чіпляють дерев’яні шаблі, булавами обвішуються. Проте насправді це – містифікація, карикатура на козацтво. Перед Україною є вибір: стати нацією творців або руйнаторів. Зараз фактично ми руйна-

тори. Не треба брати за взірць США. Необхідно розраховувати на власні сили. Маємо певну кількість енергетики – інтелектуальної, сільськогосподарської, промислової – давайте використовувати її на благо народу” (“Чернігівські відомості”, 23.04.93 г.).

Під час похорону батька люди побачили вгорі журавлиний ключ. Коли тіло опускали в землю, птахи над могилою перешикувалися, ніби приймаючи в свою вервечку його душу, і полетіли до рідних місць гніздувань, на схід. А нам залишається сподіватися, що ідеї батька про братерство Духовних Республік вільних народів, об’єднаних любов’ю і взаєморозумінням, коли-небудь стануть реальністю.

О. Бердник. Портрет дочки
Мирослави.
Із родинного архіву Бердників.

О. П. Бердник. Малюнок із листа
до дочки Мирослави.
Із родинного архіву Бердників.

Ю. А. ПРИЛЕПШЕВА*

РОЗВИТОК ДВОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВНОЇ АРХІВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З АРХІВНИМИ УСТАНОВАМИ СВІТУ

Одним із головних завдань міжнародного співробітництва Державної архівної служби є розвиток двостороннього співробітництва з архівними установами світу, що передбачає налагодження взаємовигідного співробітництва шляхом укладання двосторонніх міжвідомчих міжнародних договорів, проведення інвентаризації раніше укладених таких договорів.

Станом на початок червня 2012 року Укрдержархівом укладено такі договори з державними архівними службами та національними архівами Австрійської Республіки, Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Болгарія, Республіки Вірменія, Грецької Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Ісламської Республіки Іран, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Республіки Куба, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Молдова, Республіки Польща, Російської Федерації, Румунії, Республіки Сербія, Республіки Туреччина, Угорської Республіки, Республіки Узбекистан, Федеративної Республіки Німеччина, Чеської Республіки, Республіки Чорногорія (28 двосторонніх міжвідомчих договорів, два меморандуми (Баварія, Грузія), три протоколи про спільні проекти (Білорусь, Росія, Угорщина), один план спільних заходів (Росія).

До кінця 2012 року планується укласти Договір про співробітництво з Головними архівами Королівства Бельгія, наступного року з Державним архівним управлінням Китайської Народної Республіки, а також Меморандум з Генеральною дирекцією національних архівів Алжирської Народної Демократичної Республіки, План спільних заходів з Агентством “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан,

---

* *Прилепішева Юлія Анатоліївна* – кандидат історичних наук, заступник директора департаменту організації архівної роботи – начальник відділу міжнародного співробітництва та зв'язків з іншими установами Державної архівної служби України.

Угоди з Державним архівом Республіки Македонія та Державним архівом Республіки Сербія.

Державна архівна служба України співпрацює з зарубіжними архівними, науковими та музейними інституціями, міжнародними товариствами, такими як, Центральний архів МВС Республіки Польща, Американський меморіальний музей Голокосту (США), Документаційний центр об'єднання "Саксонські меморіали", ФРН, Національним Меморіалом Катастрофи та Героїзму Яд Вашем (Держава Ізраїль), з якими укладено міжнародні договори про співробітництво гуманітарного характеру.

Тривають консультації щодо укладання Меморандуму про спільні проекти з Міжнародною службою розшуку (Бад-Арользен, ФРН).

Перспективним напрямом розвитку співробітництва є відновлення 2012 року консультацій про можливість укладення договорів/меморандумів про співробітництво з Центральним архівом та Військово-медичним музеєм Міністерства оборони Російської Федерації, які зберігають у своїх фондах документи про участь колишніх громадян СРСР у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років, пораненнях, лікуванні у шпиталях, перебуванні у концтаборах, про їх подальшу долю та місце поховання учасників цих подій, а також участь СРСР у воєнних конфліктах ХХ ст. Це дасть можливість продовжити роботу з пошуковими організаціями України, сприятиме виявленню інформації для електронного проекту "Книга Пам'яті України".

Початок 2012 року вирізняється активізацією діяльності Укрдержархіву у напрямі розвитку та поглиблення двостороннього співробітництва з архівними установами світу.

На виконання доручень Уряду у період з березня по травень відбулося підписання Договору про співробітництво між Державною архівною службою України та Національним архівом Республіки Куба (15 березня, Гавана, Республіка Куба), Угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Архівом Югославії (25 квітня, Белград, Республіка Сербія), Меморандуму про співробітництво між Державною архівною службою України та Генеральною дирекцією державних архівів Баварії (15 травня, Київ, Україна).

Укладення цих договірних документів сприятиме розвитку й зміцненню взаємовигідної співпраці України з Баварією, Республікою Куба та Республікою Сербія в архівній сфері, досягненню гармонізації підходів та методологічних засад щодо взаємного виявлення документів з тематики, що цікавить сторони та стосується їх історичного минулого, обміну копіями (цифровими копіями) таких документів, а також обміну досвідом у сфері впровадження новітніх технологій в архівну сферу, сприятиме реалізації спільних виставкових, наукових та видавничих проектів, розвитку інших форм співробітництва.

Під час підписання Договору про співробітництво між Державною архівною службою України та Національним архівом Республіки Куба.
Зліва направо: Генеральний директор Національного архіву Республіки Куба Марта Ферріоль Марчена,
Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург.

Опрацювання нової редакції Угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Архівом Югославії ініційовано сторонами у листопаді 2011 року у зв'язку з необхідністю внесення змін до Угоди про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Архівом Сербії і Чорногорії від 25 серпня 2004 року, що пов'язано із змінами національних архівних законодавств та назв державних архівних служб обох держав. З 2003 до лютого 2009 року Архів Югославії було перейменовано в Архів Сербії та Чорногорії. Нині Архів Югославії перебуває у статусі державної установи в сфері культури, його діяльність спрямовується Міністерством культури Республіки Сербія.

Підписання нової Угоди про співробітництво між державними архівними службами України та Республіки Сербія дозволило привести її у відповідність до чинного національного законодавства обох держав. З дати підписання цієї Угоди втратила чинність Угода про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Архівом Сербії і Чорногорії від 25 серпня 2004 року (Рішення від 03.09.2004 № 4985, Реєстраційний код 29973/2004).

Меморандум про співробітництво Державної архівної служби України з Генеральною дирекцією державних архівів Баварії окрім перелічених вище напрямів співпраці передбачає на постійній основі обмін інформацією про досвід роботи у сфері управління архівами та документами на паперових та електронних носіях. Його підписання відбулося на виконання положень Робочої програми українсько-баварського співробітництва на 2009–2010 роки.

Загальним для вищезазначених договірних документів є виконання сторонами зобов'язань із здійснення систематичного обміну спеціалістами, забезпечення на безоплатній основі обміну публікаціями між державними архівами, а також довідковими, джерелознавчими виданнями та фаховою архівною літературою, організація спільних документальних виставок за попередньо узгодженою тематикою, участь у наукових та фахових конференціях.

Підготовка та підписання цих договірних документів відбувалася за підтримки та участі Посольства Республіки Куба в Україні та Посольства України в Республіці Куба, Посольства України в Республіці Сербія, Генерального консульства України в Мюнхені.

Під час перебування в Гавані Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург мала консультації з Генеральним директором Національного архіву Республіки Куба Мартою Ферріоль Марченою та поінформувала кубинських архівістів про пріоритети розвитку архівної справи в Україні на найближчі роки.

Національний архів Республіки Куба зберігає документи колоніальної адміністрації та революційного періоду, документи, що належать видатним політичним та культурним діячам, наукових, освітніх, культурних, інших установ та організацій. Архів плідно співпрацює з Міністерством науки, технологій та навколишнього середовища, з яким має на сьогодні біля одинадцяти науково-дослідних проектів. Головну мету співпраці з архівістами України кубинські колеги вбачають в обміні професійним досвідом, а саме відповідними методичними посібниками, інструкціями та стандартами в архівній сфері та в сфері діловодства.

На відміну від Національного архіву Республіки Куба з Архівом Югославії Державну архівну службу України пов'язують давні дружні взаємини, які було закріплено підписанням Угоди про співробітництво 2004 року. Зацікавленість обох сторін у розвитку конструктивного співробітництва полягає у наявності в архівосховищах обох держав документів з історичного минулого українського на сербського народів, що слугуватиме підґрунтям реалізації спільних проектів з підготовки документальних та довідкових видань, виставок, інших заходів. Українські архівісти у період з кінця 2005–2006 років проводили виявлення документів з історії українсько-сербських зв'язків, з історії та культури

Звернення О. П. Гінзбург до учасників церемонії відкриття в Російському домі (м. Белград) фотовиставки “Чорнобиль вчора та сьогодні”. Праворуч – директор Російського дому М. Денисов

сербських поселенців та народів колишньої Югославії, переліки виявлених документів було передано Архіву Югославії.

Архів Югославії зберігає 840 фондів та колекцій загальним обсягом 24,5 км архівних документів за період з 1918 по 2006 роки. Це документи про діяльність центральних державних органів влади та управління в галузі внутрішньої та зовнішньої політики, фінансів, економіки, охорони здоров'я, освіти, культури, соціальної політики, юстиції, банківської справи та інших установ. Архів Югославії також зберігає ще близько 100 фондів (14 км архівних документів) з інших питань та 61 колекцію ар-

хівних матеріалів середини XIX – другої половини XX століття, котрі містять документи, фотографії, інші матеріали про державних діячів та лідерів політичних партій, видатних представників науки та культури, що висвітлюють їх життя та діяльність.

Архів Югославії має у своїх фондах колекцію фотодокументів, що налічує 50 тис фотографій, 190 фотоальбомів, 123 негатива на склі, інші фотодокументи періоду від 1864 року до 1990-х років XX століття.

Під час перебування делегації українських архівістів (24–27 квітня, Белград) в рамках підписання нової редакції Угоди про співробітництво виконуючим обов'язки директора Архіву Югославії М. Милошевичем було передано Голові Державної архівної служби України О. П. Гінзбург копії документів з фонду 336 “Делегація Королівства Сербії, Хорватії та Словенії на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр.”, справа 60, що містять інформацію про українську делегацію на цій конференції спільну від Української Народної Республіки і Західної Облaсті УНР, яку очолив Г. Сидоренко, зокрема лист Голови Директорії УНР та Головного отамана Українських республіканських військ С. Петлюри до Президента Сербської Місії від 12 квітня 1919 року

щодо допомоги та встановлення відповідних контактів, листування Г. Сидоренка з Виконавчим комітетом Паризької мирної конференції та інше. Документи буде передано до Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Перспективним напрямом співпраці з Архівом Югославії є також реалізація спільних проєктів з дослідження історії Першої світової війни та участі в ній українського та сербського народів.

Інтерес для українських архівів являтимуть також документи фондів Архіву Югославії, що містять документи про листування російської еміграції з Урядом Королівства Югославії в 1920–1939 роках, інші документи російської еміграції за цей період, а також дипломатичні документи Королівства Югославія за 1918–1941 роки.

У церемонії підписання Угоди та консультаціях керівників державних архівних служб України та Республіки Сербія взяли участь Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сербія В. Ю. Недопас, радник-посланник Посольства О. В. Кириченко, відповідальні працівники Архіву Югославії. Результатом консультацій стало досягнення домовленостей щодо можливості проведення спільних документальних виставок із залученням Посольства України в Республіці Сербія та публікації статей про склад і зміст архівних фондів в фахових часописах “Архіви України” та “Архів”.

Делегація українських архівістів взяла також участь у церемонії урочистого відкриття у приміщенні Міністерства закордонних справ Республіки Сербія фотодокументальної виставки до 200-річчя сербської дипломатії, підготовленої за архівними документами Архіву Югославії, Архіву Сербії та Югославської кінотеки (25 квітня). Виставку відкрито Міністром закордонних справ Республіки Сербія Вуком Єремичем. У своєму виступі він зазначив, що експозиція виставки розкриває дипломатичну діяльність Сербії впродовж 200 років та дозволяє констатувати зростання репутації Сербії на міжнародній арені завдяки цій діяльності. Колишній Президент Сербії (останні чотири роки) Борис Тадич також відзначив зростання активності Сербії на міжнародній арені, зокрема участь в організації багатьох важливих міжнародних самітів в останні роки.

Цього ж дня О. П. Гінзбург та М. Милошевич відвідали Меморіальний комплекс “Визволителям Белграда 1944 р.”, де поклали квіти до пам’ятника невідомому солдату-визволителю Белграда 1944 р.

26 квітня в приміщенні Руського дому в м. Белград відбулося відкриття фотовиставки “Чорнобиль вчора та сьогодні”, підготовленої до 26-ї річниці Чорнобильської трагедії Посольством України в Республіці Сербія в співпраці з Посольством Російської Федерації та Посольством Республіки Білорусь в Республіці Сербія. Виставку відкрив Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сербія В. Ю. Недопас.

О. П. Гінзбург у своєму виступі інформувала запрошених на відкриття виставки про архівні документи, що зберігаються у фондах державних архівів України та розкривають історію цих трагічних для українського народу подій та сьогоднішнього Чорнобильської АЕС, а також про співпрацю з російськими та білоруськими архівістами з підготовки та проведення спільних документальних виставок до 25-ї річниці Чорнобильської катастрофи. Після виступу Голова Державної архівної служби України передала Посольствам України, Російської Федерації та Республіки Білорусь в Республіці Сербія каталог та цифрові копії документів експозиції спільної українсько-російсько-білоруської виставки фото- та архівних документів “Чорнобильська трагедія та її відлуння”, яку було відкрито в рамках заходів до 25-ї річниці аварії на Чорнобильській АЕС минулого року в м. Києві.

З вітальним словом до учасників звернулися Надзвичайний і Повноважний Посол Російської Федерації в Республіці Сербія О. В. Конузін, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Республіці Сербія В. М. Чушев, директор Російського дому в м. Белграді М. Денисов.

Новим етапом у розвитку взаємовигідного співробітництва з архівістами Німеччини стала підготовка та підписання Меморандуму про співробітництво між Державною архівною службою України та Генеральною дирекцією державних архівів Баварії. Впродовж 2011–2012 років тривали консультації та підготовка зазначеного документу до підписання, відбувся обмін делегаціями. 15 травня поточного року в приміщенні Державної архівної служби відбулося підписання Меморандуму, від баварської сторони його підписано д-ром Г. Хетцером, директором Головного державного архіву Баварії. Київ також відвідали д-ри Л. Заупе, представник Головного державного архіву Баварії, відділу 4 – архіву війни та М. Кірштайн, представник Генеральної дирекції державних архівів Баварії, відділу електронних архівів.

У ході консультацій з членами делегації баварських архівістів за участі керівництва та відповідальних працівників Укрдержархіву, директорів ЦДАВО, ЦДКФФА, ЦДЕА було визначено напрями співпраці у рамках підписаного Меморандуму, а саме: підготовку спільно з баварською стороною довідкових видань про документи, що перебувають на збереженні в державних архівах Баварії та стосуються історичного минулого України, зокрема історії участі українського народу у Другій світовій війні, а також спільних виставкових проєктів, сприяння доступу українських архівістів до архівних фондів державних архівів Баварії з метою їх вивчення та виявлення документів категорії “Зарубіжна україніка”. Інтерес для українських архівістів насамперед становитимуть колекції документів періоду Першої світової війни, що містять інформацію про військові з’єднання та окупацію Західної України, діяльність УНР, української еміграції 1920–1921 років, українського уні-

Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург та директор Головного архіву Баварії д-р Г. Хетцер підписують Меморандум про співробітництво.

верситету після Другої світової війни, інші документи з тих чи інших питань діяльності української діаспори, що зберігаються у сховищах державних архівів Баварії.

Керівник делегації баварських архівістів д-р Г. Хетцер відзначив, що у рамках співпраці за Меморандумом, Генеральна дирекція державних архівів Баварії може сприяти встановленню зв'язків з Інститутом сучасної історії в Мюнхені, що зберігає документи з історії Другої світової війни серед яких можуть бути відомості про Україну та її громадян.

Делегація баварських архівістів відвідала ЦДАВО, ЦДКФФА, ЦДАМЛМ, де ознайомилася з фондами та діяльністю архівів. Після церемонії підписання Меморандуму баварські архівісти ознайомилися з оригіналами архівних документів з фондів ЦДАВО, ЦДКФФА, ЦДІАК України з історії українсько-баварських зв'язків.

Члени делегації баварських архівістів мали можливість побачити оригінал рукописної копії Брайншейзької хроніки (скороченого витягу з історії міста Брауншвейг) німецькою мовою з бібліотеки Радзивіллів у Несвіжі, датований XVII ст., карт Баварії XVIII ст., копії депеші посла Ігнат'єва Новоросійському і Бессарабському генерал-губернатору про подорож принців баварських Леопольда і Альбрехта, які подорожують інкогніто, з проханням не затримувати їх на російській митниці для огляду багажу (1873 р.), відомостей про проголошення в Берліні

Баварської Радянської Республіки (1919 р.), проведення Днів Баварії в УРСР та Днів культури Баварії (ФРН) в Україні.

Серед оригіналів фотодокументів із фондів ЦДКФФА баварські архівісти побачили світліни з зображенням членів баварської делегації на прийомі у Голови Ради Міністрів УРСР В. Масола у 1989 та 1990 рр., виступу Голови делегації парламенту землі Баварія (ФРН) Ф. Хойбля перед депутатами Верховної Ради УРСР у 1990 р. та виступу Президента України Л. Кравчука у Баварській Державній Канцелярії у 1995 р.

Підсумовуючи, слід відзначити, що поглиблення та подальший розвиток двостороннього співробітництва Державної архівної служби України спрямований на забезпечення прав та інтересів громадян, доступу українських архівістів до архівних документів іноземних архівних установ, розвиток взаємовигідної співпраці з архівістами інших держав, реалізацію спільних гуманітарних та інформаційних проектів, популяризацію національної документальної спадщини у світі, взаємодію із закордонним українством, поповнення НАФ документами, що належать до культурної спадщини української нації і перебувають на зберіганні в архівосховищах іноземних держав.

О. П. ГИНЗБУРГ*

АРХИВЫ ВЕЛИКОЙ ПОБЕДЫ

Еще в детстве, в родных Вишеньках, я много слышала от очевидцев о страшном военном времени, ставшем самым тяжелым за всю историю села, корни которого уходят в седую древность.

Помнила рассказы об односельчанах, ушедших на фронт в первые же дни войны, об отступавших в 1941-ом наших войсках – предельно измученных, почти без техники, с массой раненых, но не сдавшихся. Врезались в память поразившие тогда детское воображение рассказы о зверствах немецко-фашистских захватчиков на Черниговщине – сожженных селах, расстрелах заложников, уничтожении еврейского населения, угоне молодежи в Рейх под страхом расстрела всей семьи. Запомнилось с каким восхищением говорили о появившихся в наших местах уже в конце первого года оккупации партизанах (которых сейчас некоторые люди без даже зачатков совести смеют сравнивать с оккупантами), о том с какой невероятной радостью встречали Красную армию-освободительницу в конце переломного для судеб всей Второй Мировой войны 1943-го года. Застала людей, которые тогда, не дожидаясь призыва, шли воевать за освобождение родной земли (и каким оскорблением их светлой памяти являются лживые рассказы некоторых современных кандидатов и докторов фальсификаторских наук о “гнавшихся на убой невооруженных украинцах”!).

Работая в ставшем для меня второй Родиной Конотопе, я узнала там не только о размахе партизанского движения и подвигах ковпаковцев, но и существовании в городе одного из самых страшных лагерей для военнопленных (который, по сути, был лагерем смерти), о тюрьме в которой было замучено множество патриотов.

О. П. Гінзбург.

---

* Гінзбург Ольга Петрівна – Голова Державної архівної служби України.

Уже позже, после моего назначения главой архивной службы, я ознакомилась с многочисленными документами об этих событиях и мое знание стало не только эмоциональным, но и конкретным – с точными датами, фамилиями героев, предателей, невинных жертв. Особенное впечатление на меня произвели отчеты государственных комиссий по расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков, подробнейшим образом составлявшиеся по каждому населенному пункту. Именно тогда мне стало ясно, что это знание следует донести до людей, сделать его доступным не только немногочисленным историкам (некоторые из которых, к сожалению, преследует цели прямо противоположные, чем установление истины о нашей Великой Победе).

Да, время не властно над ней, события подлинно всемирно-исторического масштаба, благодаря которому была уничтожена страшная машина фашизма, угрожавшая самому существованию человеческой цивилизации. Чем далее Великая Победа уходит в прошлое, тем больше мы понимаем ее значение, величине подвига и самоотверженности наших солдат, партизан, тружеников тыла.

После того как перестали лакировать историю войны, что в значительной мере было свойственно для советской историографии, героизм всех тех кто в труднейших, часто просто нечеловеческих условиях, выполнял свой долг, стал только еще более очевиден.

Однако при всем том следует осознавать, что память и знания для истории нераздельны, они составляют единое неразрывное целое. И, чтобы не становиться манкуртами, “иванами, родства не помнящими”, следует вновь и вновь перелистывать уже известные и открывать новые страницы истории, припадать к неисчерпаемому архивному источнику наших сведений о событиях тех огненных лет. Именно архивы являются главным препятствием для фальсификации истории войны желающими принизить и вообще вычеркнуть из истории всенародный подвиг, а также обелить и героизировать гитлеровских коллаборационистов. Неслучайно ими до 2010 года неоднократно, на государственном уровне, предпринимались попытки изъять значительный массив архивных документов из центральных архивов. Так, с огромным трудом удалось не допустить уже подготовленного гуманитарным вице-премьером Васюником распоряжения Кабинета Министров о передаче в ведение Института национальной памяти (видимо, не стоит напоминать, кто и как им тогда руководил) архивных документов органов госбезопасности, в том числе материалы о преступлениях оккупантов и их пособников на оккупированных территориях, дела осужденных военных преступников и предателей Родины, материалы по партизанскому движению и советскому подполью. Можно только догадываться, какая бы судьба в дальнейшем ожидала эти бесценные документы, окажись они в учреждении, не имеющего ни малейшего отношения к архивному делу и с более чем идеологически ангажированным руководством.

И отнюдь не случайно один из главных инициаторов того антигосударственного проекта манипуляции с огромным массивом архивных документов по истории войны сейчас истерически “обличает” Государственную архивную службу за разработку изменений в законодательство, делающих нашу правовую базу по архивному делу соответствующей лучшим мировым образцам.

Люди, которые таким образом пытались создать себе условия для переписывания истории Великой Отечественной, прекрасно понимают, что правда о войне, хранящаяся в наших архивах, не даст им возможности безнаказанно навязывать народу циничную ложь о “советско-германской войне”, в которой, как они уверяют, украинскому народу “одинаково враждебны” были обе воюющие стороны. Замечу, что трудно представить более отвратительное проявление украинофобии, особенно со стороны людей так надрывно твердящих о своем “патриотизме”. Для подобных невиданных в мире “патриотов” ничего не стоит вычеркнуть из истории кровь миллионов украинцев, сражавшихся на фронте против фашизма, представить их марионетками, направляемыми в бой “под пулеметами заградотрядов” и “револьверами комиссаров”. Не знаю, насколько нужно презирать свой собственный народ, чтобы так нечеловечески поступать по отношению к памяти миллионов погибших и оскорблять немногих оставшихся в живых ветеранов.

Подобные деятели понимают всю опасность для их целей подлинного, неконъюнктурного знания, сконцентрированного в архивных документах времен Великой Отечественной, и поэтому пытаются перечеркнуть труд поколений украинских архивистов. А ведь архивисты тех далеких времен даже в тяжелейших условиях войны делали все возможное и невозможное, чтобы документы о преступлениях фашистов и их пособников, о героической борьбе непокорившихся врагу попали в хранилища. С передовыми отрядами наступавших войск, часто в то время, когда еще шли бои за населенный пункт, специальные группы архивистов собирали абсолютно все оставшиеся невывезенными документы оккупационных властей и коллаборационистские издания. Для облегчения их работы был издан приказ командования, согласно которому командиры воинских подразделений, обнаружившие документы оккупантов, несли личную ответственность за их сохранность до передачи сотрудникам фронтовых архивных групп.

Благодаря самоотверженности наших предшественников мы сейчас имеем весьма значительные фонды документов периода оккупации. В первые годы после войны они активно использовались для выявления военных преступников и пособников оккупантов, а сейчас представляет ни с чем не сравнимый по информативности источник о подлинных событиях в оккупированной Украине. Его изучение еще раз демонстрирует как бесчеловечность оккупационного режима и всю низость его

прислужников, так и размах народного сопротивления. Другой вопрос, что некоторым подобная, неудобная для их хозяев правда, не нужна по определению, иначе бы не звучали заявления разного рода псевдоисториков и экспертов об “освободителях от большевизма”, “помогавших в возрождении национальной жизни украинцев” и тому подобный кощунственный бред.

И мы хотим донести правду истории, хранящуюся в этих делах, до как можно большего количества людей, чтобы они смогли адекватно оценить выступления, скажем, о благородно, истинно по-европейски “оживлявших культурную жизнь Киева” оккупационных властях. Издан отмеченный нашей ведомственной премией имени Веретенникова и получивший высокую оценку зарубежных историков прекрасный сборник архивных документов об оккупационном режиме на Днепропетровщине. Вскоре мы планируем издать подобные же книги и по другим регионам, в которых среди прочего будет дана подробная, ранее не публиковавшаяся информация о лагерях военнопленных, тюрьмах, местах массовых казней евреев и заложников из числа мирного населения, замученных советских работниках и коммунистах, движении Сопротивления.

Кроме оккупационных документов по отдельным регионам мы имеем такой уникальный источник как трофейный фонд рейхслайтера Альфреда Розенберга, и предметом нашей гордости является то, что он полностью оцифрован и выложен в сеть. Многочисленные документы Розенберга дают исчерпывающее представление о том, какое будущее готовили творцы “нового мирового порядка” не только для Украины, но и для всей остальной оккупированной Европы. Ее народы были безальтернативно обречены в случае победы “расы господ” на уничтожение или положение рабов, и никто, конечно, и не думал предоставлять “славянским унтерменшам” какую-то государственную независимость.

Опубликованы украинскими архивистами и многочисленные документы по партизанскому движению, разоблачающие всю ложь утверждений о том, что оно не поддерживалось населением и было просто “отрядами НКВД”. Документы и находящиеся в архивах множество свидетельств участников партизанского движения показывают его подлинно всенародную поддержку. Без нее были бы просто невозможны такие блестящие операции, как Карпатский рейд Сидора Ковпака или легендарные кавалерийские рейды Михаила Наумова.

Фактически каждый новый документ по истории войны, сделанный нами доступным для всеобщего ознакомления, служит дополнительным опровержением той или иной фальсификации, часть из которых, к сожалению, получила относительно широкое распространение. Скажем, среди опубликованных в этом году в журнале “Архивы Украины” (получившего значительный авторитет среди ученых-историков) была

сводка разведотдела штаба Киевского особого военного округа за май 1941 года о подготовке к войне Германии и Венгрии. Она стала еще одним из огромного количества документальных свидетельств, опровергающих спекуляции перебежчика Резуна о подготовке “советской агрессии”, которой якобы вынуждены были противостоять берлинские защитники Европы от коммунизма.

Вообще же для меня является абсолютной аксиомой, что чем больше документов мы делаем доступными не только в читальных залах, тем меньше будет фальсификаций истории войны. Фальсификаторы ведь просто пользуются тем, что подавляющее количество населения Украины не имеет возможности ознакомиться с архивными первоисточниками и им можно безнаказанно лгать. Конечно, полностью они при наличии заказчиков, не исчезнут, но, во всяком случае, их ложь будет еще более очевидна.

Особая наша забота – это общеукраинская “Книга памяти”, работа над которой уже много лет продолжается лишь исключительно благодаря труду энтузиастов-подвижников. Мы в свою очередь готовы полностью взять на себя эту нелегкую ношу, чтобы наконец в Украине появилось полноценное, созданное на основе всего имеющегося комплекса документов, издание о всех ее погибших воинах, чтобы потомки каждого погибшего могли хранить книгу по своему региону как драгоценную семейную реликвию. Уже в ближайшее время, после отданного в преддверии дня Победы, распоряжения Президента Украины, ситуация должна наконец сдвинуться с мертвой точки и мы сможем начать проводить необходимые организационные мероприятия.

Также на очереди проект электронного мартиролога погибших, где должны быть размещены все документы по каждому погибшему и пропавшему без вести, как это сделано на российской ОБД “Мемориал”. Его концепцию мы хотим обсудить в рабочей группе с представителями общественности (уже сейчас заинтересованность в этом высказали наши партнеры-поисковики из союза “Народная память”). При этом благодаря хорошо налаженному и плодотворному сотрудничеству с

Heilarbeiters (in) aus Sowjetrußland		93	Nummer-Nr.
Name des Mannes nach Heilrußland: Uchpala			
Adresse: Prorof, J			
Geburtsdatum und -ort: 30.6.1923 Karkowka			
Beruf: früher: landw. Arbeiter jetzt:		 	
Bewusstseins: ledig		Blutgruppe: weiss	
Religion: glaublos		Bingeanträge (Chinesen): nein	
Geburtsort (Geburts- bzw. Geburts-, Ort, Straße, Nr.): Karkowka, Kr. Karkowka		 	
Bekanntes Aussehen:		 	

Учетная карточка
восточного раба.

Федеральной архивной службой РФ у нас есть все возможности для получения необходимых документов из российских архивов.

Однако было бы ошибочно считать, что огромный массив документов по истории войны имеет только историческое значение (хотя невозможно переоценить роль познания правдивой истории в формировании самосознания нашего народа, а значит и его будущего).

Пусть все дальше и дальше от нас та священная война, но она до сих пор влияет на судьбы ныне живущих и даже тех, кто родился после ее окончания.

Архивисты постоянно оказывают помощь родным в поиске могил погибших воинов и не только в Украине, но и за рубежом, рассылая с данной целью множество запросов в иностранные архивы. Огромная работа была проделана по помощи бывшим оstarбайтерам, угнанных в период оккупации на рабские работы в Германию. В наших хранилищах после войны оказалось множество документов, связанных с принудительным трудом украинцев в Третьем Рейхе, и все они были тщательно изучены. Это дало возможность выдать необходимые справки более 950 тысячам бывшим оstarбайтерам, и благодаря этому они смогли получить хотя бы какую-то финансовую компенсацию за перенесенные страдания.

Мы и в дальнейшем, отнюдь не к юбилеям, будем работать над тем, чтобы архивные документы о войне были максимально доступны как можно большему числу жителей Украины и служили делу сохранения памяти о Великой Отечественной. Это наш долг не только перед погибшими на поле брани, замученными в лагерях, тюрьмах, расстрелянными сотнями тысяч мирных жителей, умершими в неволе оstarбайтерами, но и перед будущими поколениями, которым мы должны донести правду о подвиге их предков, спасших от коричневой чумы не только родную землю, но и всю планету.

(Версии.com)

Ю. В. БЕНТЯ*

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ СВЯТО “ВЕСНА В ПЛЮТАХ” З НАГОДИ ВІДЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДНЯ МУЗЕЇВ ТА РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДРАМАТУРГА О. КОРНІЙЧУКА

18 травня відбулося літературно-мистецьке свято “Весна в Плютах”, присвячене Міжнародному Дню музеїв та пам’яті відомого українського драматурга Олександра Корнійчука. На дачі в Плютах Олександр Євдокимович жив і працював з 1954 року. Після смерті драматурга (1972 р.) його дружина, актриса Київського академічного драматичного театру ім. І. Я. Франка Марина Захаренко-Корнійчук, передала будинок у власність держави та виділила кошти на придбання кількох сусідніх ділянок, що належали місцевим селянам. Разом вони утворили у 1975 році меморіальний комплекс “Літературно-мистецькі Плюти”, де від 1978 року кожного травня (Олександр Євдокимович народився 25 травня) ЦДАМЛМ України разом іншими архівними установами держави влаштовують свято “Весна в Плютах”.

“Весна в Плютах” – подія традиційна, урочисто-святкова і водночас по-домашньому затишна. Понад тридцять років поспіль тут вшановують видатних діячів мистецтва, що жили і творили в Плютах: письменників Юрія Смолича, Павла Загребельного, Михайла Чабанівського, Костянтина Паустовського, подружжя Андрія Малишка і Любові Забашти, літературознавців Олександра Дяченка, Юрія Кобилецького, співаків Бориса Гмирі, Івана Козловського, художників Сергія Григор’єва, Михайла Дерегуса, Валентина Литвиненка, Олександра Пашенка, а також скульптора Олександра Скоблікова – автора погруддя О.Є. Корнійчука на території садиби-музеї. Незмінними учасниками свята завжди були актори Театру ім. Івана Франка, з яким О.Є. Корнійчука пов’язувала багаторічна творча дружба.

У минулі роки тут часто бувала Марина Захаренко-Корнійчук, а центральною подією цьогорічної “Весни в Плютах” став приїзд та виступ на святі відомого російського кінорежисера, сценариста, продю-

---

* *Бентя Юлія Валентинівна* – завідувач сектору просвітньої та виставкової роботи відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

“Літературно-мистецькі Плюти” зустрічають гостей.

Перший ряд: голова Укрдержархіву О. П. Гінзбург, режисер В. В. Бортко,
директор ЦДАМЛМ України О. В. Кульчий;

Другий ряд (ліворуч): заввідділу “Літературно-мистецькі Плюти” С. Б. Руденко,
голова Обухівської райдержадміністрації І. О. Рафальський;

Третій ряд: заступники голови Укрдержархіву О. В. Музичук, В. М. Воронін.

Покладання квітів до пам'ятника О. Є. Корнійчуку.

Перший ряд: голова Укрдержархіву О. П. Гінзбург, режисер В. В. Бортко.

Другий ряд: голова Обухівської райдержадміністрації І. О. Рафальський, директор
ЦДАМЛМ України О. В. Кульчий, поетеса Валентина Козак, голова Національної
спілки кінематографістів України С. В. Тримбач, поетеса Людмила Гнатюк.

сера, народного артиста України і Росії, лауреата Державної премії РРФСР, кавалера ордена Пошани Володимира Бортка – сина Марини Федотівни, для якого О. Є. Корнійчук був не лише вітчимою, а й справжнім учителем, провідником у мистецький світ. Під час привітання Володимир Володимирович зачитав лист від М. Ф. Захаренко-Корнійчук з подякою архівним установам України, спогадами про сотні вистав за п'єсами Корнійчука та власні життєві перипетії. Від себе він додав, що вже 40 років живе в Росії, але завжди з вдячністю згадує ту частину життя, що проминула у Києві, та на завершення виступу порадив не забувати своїх героїв.

В. В. Бортко та О. П. Гінзбург
біля погруддя О. П. Корнійчука
(скульптор Олександр Скобліков).

Урочисту частину традиційного свята архівістів відкрила голова Державної архівної служби України Ольга Гінзбург. Вона підкреслила важливу роль українських архівів у збереженні культурної пам'яті народу та необхідність постійного діалогу архівістів з тими, хто творить історію сучасної України. На завершення свого виступу Ольга Петрівна вручила Володимирі Бортку унікальні подарунки: копію його дипломної роботи, – фільму “Доктор”, а також переплетену “особисту справу Бортка”. До неї увійшли численні копії документів з українських архівів, які проливають світло на юнацькі роки режисера. Безперечно, що більшість з них потрапили до рук головного гостя свята вперше. Розмову про кіномистецтво, зв'язки між поколіннями та державами, про роль Володимира Бортка у налагодженні українсько-російського діалогу продовжив у своєму виступі визначний вітчизняний кінокритик, знавець історії українського та зарубіжного кіно, голова Національної спілки кінематографістів України Сергій Тримбач. Почесними гостями свята також були голова Обухівської районної державної адміністрації

Голова Укрдержархіву О. П. Гінзбург та режисер В. В. Бортко під час урочистого відкриття “Весни в Плютах”.

І. О. Рафальський та заступник міського голови м. Українка О. С. Бичков.

Звісно, урочистою частиною, що відбувалася просто неба на спеціально збудованій сцені при величезній кількості глядачів, мистецьке свято не обмежалося. На сусідній галявині, обабіч центральної алеї, було розміщене “Містечко майстрів”, де власні вироби представляли студенти Київського інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука (його роботу координували заступник ректора вишу Василь Андріяшко та завкафедри художніх виробів, кераміки та скульптури Леонід Нагірняк), майстрині Олена Дзіядевич (художнє в’язання) та Катерина Меркушева (лозоплетіння).

Святковим короаєм, хлібом-сіллю гостей зустріла директор ЦДАМЛМ України Олена Кульчий та співробітники відділу “Літературно-мистецькі Плюти”, а музичну прелюдію свята підготували Зразковий дитячий духовий оркестр Мар’янівської школи естетичного виховання (керівник Юрій Лопатюк). Господарі та гості свята поклали квіти до пам’ятника О. С. Корнійчуку, що знаходиться поряд із входом до меморіальної садиби драматурга.

У тригодинному концерті (він переривався урочистими промовами) взяли участь як професійні, так і аматорські колективи, а їх виступи оголошувала та професійно коментувала Віра Бондарчук, багаторічна ведуча концертів у Національній філармонії України. В концерті взяли участь квартет Національної заслуженої капели бандуристів України ім.

Виступ київського хору “Оболонь”
(художній керівник Олександр Свердюк).

Квартет Національної заслуженої капели бандуристів України
ім. Г. Майбороди.

Головний науковий співробітник відділу “Літературно-мистецькі Плути”
О. Д. Харченко проводить екскурсію
в меморіальній садибі О. Є. Корнійчука.

Г. Майбороди, київський хор “Оболонь” (художній керівник Олександр Сverdюк), артисти з міста Христинівка, бандурист Ярослав Черногуз (син письменника Олега Черногуза виступив у жанрі авторської пісні), представники Національної спілки письменників України – поетеса Валентина Козак, поет та драматург Валерій Герасимчук, випускниця Інституту культури ім. О.Є. Корнійчука (нині Національний університет культури і мистецтва) поетеса Людмила Гнатюк. Національний академічний драматичний театр ім. І.Я. Франка, у якому відбувалися прем’єри практично усіх п’єс Олександра Євдокимовича, делегував на свято артистів Галину Яблонську, Єлизавету Слуцьку, Олександра Логінова та Володимира Зозулю, а також педагога та перекладача Василя Неволова. П’ять музично-поетичних номерів представили співробітники центральних державних архівів України, а завершував концерт музично-танцювальний “Козацький курінь” ім. Івана Сірка з Прилук (отаман – Роман Зінченко).

Цілком природньо, що найбільша архівна подія року не обійшлася без документальних виставок. В середині будиночків було розміщено дві тематичні експозиції – “Митець і його актори” (афіші та фотографії вистав за п’єсами Олександра Корнійчука) та “Народжені Україною” (про життя та творчу діяльність драматурга та членів його родини), екскурсію котрими провів начальник відділу використання інформації документів ЦДАМЛІМ України Василь Шепелюк.

У рамках свята також відбувся конкурс на кращу старовинну національну страву. Кожний з архівів не лише мав накрити свій невеличкий стіл, але й цікаво презентувати страву перед журі та глядачами. Переможцями цього конкурсу стали Державна архівна служба України (I місце), Центральний державний історичний архів України (II місце) та Державний архів Рівненської області (III місце). Втім відразу після завершення конкурсу усі страви потрапили за загальний святковий стіл, за яким кожний мав змогу відчути себе “переможцем”, спробувати козацького куліша (він готувався поряд, у величезному казані) та відчути смак невимушеного спілкування з колегами.

Власне, саме можливість такого спілкування упродовж цілого дня – найцінніший здобуток літературного-мистецького свята “Весна в Плютах”. Документальні виставки, галерея майстрів, концерт, промови та конкурси – все це разом створило “поле” для діалогу між співробітниками різних архівів та численних відомих гостей, налагодило живий зв’язок між минулим та сучасністю. Вже заради цього свята має тривати!

О. А. ЗАЯЦЬ*

ЖИТТЄПИС ПИСАРЯ МІСТА ЛЬВОВА ВОЙЦЕХА ЗИМНИЦЬКОГО

Петришак Б. “Лицар пера і каламаря” – писар міста Львова Войцех Зимницький (1583–1639 рр.) / Богдана Петришак. – Львів, 2001. – 208 с. – (Львівські історичні праці. Дослідження ; вип. 3).

Поява останнім часом низки поважних студій українських вчених над пізньосередньовічним та ранньомодерним міським суспільством Львова донедавна все ж за-

лишала відчуття деякої неповноти – наче якесь важливе дослідницьке поле тривалий час опинялося поза увагою істориків. Цим полем було життя окремих міщан. Не можна сказати, що ця сфера в історії Львова є неторканою цілиною – уже С. Баронч в середині XIX ст. збирав дані про життя львівських вірмен. Відома праця В. Лозинського про патриціат та міщанство Львова фактично складалася з коротких біографій міщан. І. Крип’якевич подав стислі життєписи представників української громади. Численні біографічні розвідки були присвячені особі львівського першодрукаря Івана Федорова.

Однак, без сумніву, особливе і значною мірою піонерське місце в історіографії біографічного напрямку займає праця Богдани Петришак про життя міського писаря Войцеха Зимницького (1583–1639), адже це дослідження написане на стику історичної біографістики, просопографії, історії повсякдення та мікроісторії. Традиційно біографічні розвідки присвячують видатним постатям, однак дослідниця обрала особу звичайного міського писаря, який не відзначився нічим особливим в подієвій історії міста. Такий підхід наближає працю до мікроісторії, яка має справу передовсім з пересічними особами, подіями чи явища-

* Заяць Орест Андрійович – старший науковий співробітник відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

ми. Водночас у монографії велика увага приділена повсякденному виміру, зокрема історії побуту та приватного життя. Зрештою, дослідження написане у просопографічному контексті, оскільки В. Зимницький трактується як типовий представник львівського урядницького (писарського) середовища, а сама робота є частиною ширших студій Б. Петришак про міських писарів.

Основний текст монографії структурно складається з трьох розділів. У першому розділі висвітлено початковий етап життя В. Зимницького (до 33 року життя). На підставі опосередкованих даних дослідниця уміло реконструює факти, про які джерела прямо не повідомляють, зокрема про місце і час народження писаря, його навчання в Замості та початок кар'єри у Самборі. Крім того, авторка простежила основні родинні зв'язки В. Зимницького, що привносить у дослідження ще й елементи генеалогічної розвідки.

Другий розділ, присвячений професійній кар'єрі писаря, є найбільшим за обсягом і дуже детальним за спектром порушених питань – розглянуто засади, на яких В. Зимницький володів у місті писарським будинком, обов'язки писаря, формування раєцьких чернеток (протоколів) та чистописів (індукт), виготовлення канцелярського приладдя, закупівлю чорнила, постачання воску, співпрацю з палітурниками, палестрантами (адвокатурою), взаємодію з підписками, оплату праці, вплив писарської роботи на приватне життя, судову і представницьку діяльність писаря, а також його контакти з іншими канцеляристами та з канцелярцями національних громад (передовсім вірменською).

Одним із нововведень діяльності В. Зимницького було те, що цей писар на відміну від своїх попередників практично не брав участь у створенні індукт (чистових записів), а доручав цю роботу своїм підпискам (с. 35, 39). Цей незвичний, на перший погляд, підхід – делегування найбільш відповідальної з юридичного боку роботи своїм підлеглим – дослідниця пояснює постійним зростанням обсягів записів, а також активною заангажованістю В. Зимницького у зовнішні справи. Фактично, можна зробити висновок, що тогочасний писар поступово перетворювався на організатора, своєрідного “менеджера” діяльності канцелярії, який поступово дистанціювався від частини писарських функцій. Як зауважує авторка, “писар не обмежувався виконанням внутрішніх канцелярських обов'язків – вони становили лише невелику частку тих справ, якими Зимницький займався протягом 23-х років перебування у львівській канцелярії” (с. 60–61).

Важливим для вивчення діяльності писарського уряду є детальне висвітлення авторкою чотирьох гучних процесів проти канцелярії щодо можливої фальсифікації документів. Для писаря це були надзвичайно складні моменти у його житті – адже, якби його вина була доведена, то він мав би бути страчений (с. 42–44). Дослідниця подала також низ-

ку фактологічних уточнень щодо відомостей про В. Зимницького. Так, було з'ясовано, що він ніколи не був писарем лави (як це фігурувало в літературі), а лише лавником і раєцьким писарем.

Третій розділ монографії охоплює досить розмаїту і надзвичайно цікаву інформацію. Попри її різноплановість, спільним знаменником у розділі є антропологічна перспектива, яка пронизує такі питання, як господарство, інтер'єр, житло, повсякденні заняття, ведення торгівлі, колекціонування книг, громадські справи (опіка над сиротами, надання рекомендацій різним особам, фігурування свідком у справах), смерть, похорон, доля сім'ї писаря як за його життя, так і по смерті тощо. Відтворення такої яскравої та строкатої картини життя потребувало копіткої роботи, але дослідниця з нею блискуче справилася.

Джерела містять чимало цінної інформації, але, на жаль, вона є дуже вибірковою. Наприклад, збереглися деякі відомості про стан писарської кам'яниці, печі, комини, паркан, дах, броварню, поштову скриньку, ліхтарі, дзеркала (с. 63–64), але бракує інформації про точне планування будинку, про вікна чи меблі тощо. І дослідниця змушена реконструювати ці дані на підставі того, що нам загалом відомо про тогочасне міщанське житло з наукової літератури.

Детальний опис матеріального побуту свого часу викликав критику як у закордонних, так і вітчизняних дослідників. Висувалися зауваження про наукову безплідність самоцільного побутописання. Однак сучасна історична наука, зазнавши кількох хвиль антропологічних зацікавлень, все ж еволюціонувала у напрямку антропоцентричності. Самі по собі факти з історії побуту та повсякдення за належного осмислення цілком можна вивести з мікроісторичного рівня на макроісторичний. Тому Б. Петришак не лише описово передає побут В. Зимницького, а включає його у загальноміщанський контекст і неодноразово дає пояснення описуваним фактам. Так, з наявності у Зимницьких срібного чи позолоченого посуду, а також використання дорогої олії для приготування страв, на думку дослідниці, можна зробити висновок про заможність родини. Крім того, авторка уважно і обережно працює з описами майна писаря – наприклад, з того, що у Зимницьких було понад півсотні килимів, дослідниця не робить висновку, що усі вони висіли на стінах, а припускає, що частина з них могла йти на продаж (с. 64).

У підрозділі “Повсякденні заняття” основну увагу приділено торгівлі (вином, килимами та хутром). Торгівля алкоголем, як це не дивно, була опосередковано пов'язана з основною роботою В. Зимницького. Одним із завдань раєцького писаря фактично була міська дипломатія – уміння налагодити потрібні міські зв'язки та організувати прийоми поважних осіб. Як зазначає авторка, “Зимницький умів поєднувати прибуток із громадським благом, адже хороший прийом важливих для міста гостей забезпечував писаря грошима, а місто підтримкою при королів-

ському дворі, у судах, на сеймиках” (с. 68). Окрім того, обмін хмільними напоями був одним із засобів підтримання дружніх стосунків з приятелями писаря. Загалом, впадає у вічі, наскільки важливе значення мав тоді алкоголь для соціальних відносин у місті (інша справа, що ця тенденція зрештою не закінчилася нічим добрим для міського суспільства й економіки, що яскраво виявилось у другій половині XVII–XVIII ст.).

У тому ж третьому розділі також висвітлено різнопланові стосунки писаря зі своїми патронами і клієнтами, зокрема його зв'язки зі львівським архієпископом Станіславом Гроховським, варшавським каноніком Станіславом Любенецьким, а також одіозним бургомістром Марціном Кампіяном. В. Зимницький долучався також до написання цехових статутів (і не тільки львівських, але й самбірських). Загалом цей інформативний уступ тематично тяжіє також до другого розділу, пов'язаного із професійною діяльністю писаря, але водночас досить органічно вкраплений авторкою до розгляду патронатно-клієнтельних відносин (с. 72–73).

З монографії також довідуємося про добрі взаємини В. Зимницького із вірменською громадою (с. 51, 73) та неприхильність до української громади. І, що цікаво, стосовно українців В. Зимницький був відданим і послідовним виконавцем політики міської ради, а от щодо вірмен, то бажання писаря допомогти їм зайшло так далеко, що канцелярія опинилася під загрозою звинувачень у фальсифікації.

Цінним є спостереження за стосунками В. Зимницького зі своїм безпосереднім патроном – міською радою. Авторка вважає, що В. Зимницький зазнавав своєрідного тиску з боку райців, однак змірився з цим. Яскраво ця залежність і примирення з радою виражені у словах писаря, адресованих в одному з листів дружині: “на чийому возі їдеш, того й пісеньки співай” (с. 71). Це яскраво ілюструє специфічне становище писаря у гроні міських урядників.

У 1639 р. В. Зимницький помер. Завдяки опосередкованим даним, дослідниця аргументовано припускає, що смерть була раптовою. Ретельне вивчення протоколів уряду присяжних дозволило детально відтворити перебіг похорону та поминання (с. 77–78). Крім того, авторка не обмежилася життєписом лише самого писаря, а подала досить розлогий огляд основних біографічних відомостей про його дружину Анну та дітей.

В. Зимницький перебував на уряді майже чверть століття, і дослідниця вважає, що можна говорити про цілу “епоху Зимницького” (1616–1639 рр.), яка збіглася з періодом найбільшого розвитку та стабільності міської канцелярії Львова (власне у той час було остаточно сформовано структуру канцелярії) (с. 3, 28). Водночас Б. Петришак слушно зауважує, що ця епоха в історії міста загалом не була “золотим віком”, образ якого малювали польські історики (с. 4). Насправді життя Львова пер-

шої половини XVII ст. було сповнене численних протиріч, під зовнішнім блиском (і то досить відносним) уже проступали кризові явища та елементи стагнації, які у всій повноті виявилися уже після бурхливих подій середини XVII ст. і спричинилися до так званого періоду “занападу” (якщо ж у Львові і можна говорити про якийсь “золотий вік”, то, на нашу думку, його варто віднести на останню чверть XVI ст.).

Відтворення біографії В. Зимницького проливає світло на спосіб життя міщанства Львова першої половини XVII ст. Однак є тут і певна специфіка, про яку не можна не згадати. Міські писарі, з одного боку, сприймалися як міщани, а з іншого – вони стояли у міській громаді дещо відособлено. Справа в тому, що фах писаря не вписувався у традиційний поділ міщанських занять на купецтво та ремесло, писарі не входили до міських професійних корпорацій і, ймовірно, не були зобов’язані приймати міське громадянство. Якщо вони його й приймали, то радше через те, що з метою покращення свого матеріального становища починали займатися торгівлею або ж робили кар’єру на тих міських урядах, які вимагали обов’язкового прийняття львівського громадянства.

Як зазначає Б. Петришак, “відсутність книг прийняття до міського права Львова за 1605–1626 рр. унеможливила ідентифікацію Зимницького як львівського міщанина” (с. 17). Варто додати, що у лонгерських мануалах і раєцьких протоколах, збережених за 1610–1626 рр., серед осіб, прийнятих до львівського громадянства, В. Зимницький також не значиться. Цілком може бути, що він так ніколи і не приймав громадянства, оскільки це було типовим для раєцьких і лавничих писарів.

Відчуженість писарів стосовно громади міста проектувалася також і на його відносини з райцями та міським патриціатом загалом. Дослідниця описала цей стан речей так: “Зимницький повторив долю багатьох писарів Львова, які, досягнувши висот у канцелярській роботі, не зуміли стати “своїми” у колі патриціїв і райців” (с. 87).

Дослідження Б. Петришак написано на значній джерельній базі – використано чотири фонди Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (всього півтори сотні справ), а крім того, ще й 15 справ з польських архівів та 15 позицій опублікованих джерел. Для написання досить вузької тематичної розвідки було використано значний масив наукової літератури (170 позицій).

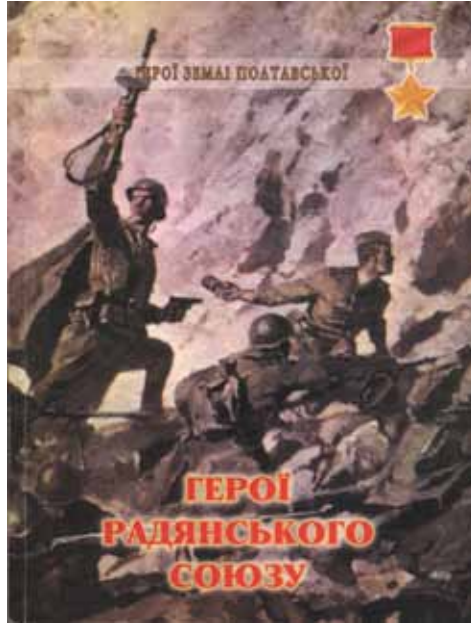
Позитивною рисою монографії є наявність 11 додатків. Серед них найбільш об’ємним і цінним є перший, який містить кореспонденцію В. Зимницького (43 листи). Власне завдяки епістолярним джерелам можна висвітлити такі аспекти життя людини, які ніколи не могли бути представлені в актових матеріалах. Без перебільшення можна стверджувати, що для дослідження біографії міщанина XVII ст. збереженість кореспонденції – це справжній скарб. Інші десять додатків сто-

суються генеалогії родини Зимницьких, переліку писарів першої половини XVII ст. та їхньої урядницької кар'єри, писарських присяг, платні тощо. Наявність об'ємних додатків (за обсягом навіть дещо більших, ніж основний текст роботи) вважаємо позитивним, оскільки завдяки ним текст дослідження стає прозорим і відкритим – читач може відразу перевірити джерельне підґрунтя того чи іншого твердження авторки.

Високу якість дослідження підтверджує також і довідковий апарат, передовсім кількісно великий покажчик імен, який засвідчує, що біографія однієї людини досліджувалася у максимально широкому соціальному контексті. Іменний покажчик містить майже сім сотень позицій, з яких понад три з половиною сотні стосуються сучасників В. Зимницького.

Хоча монографія наповнена значним фактологічним матеріалом, але не виникає відчуття переобтяженості ним. Стиль книги – легкий та зрозумілий – здатен зацікавити не лише науковця, але й пересічного читача. Загалом же праця Б. Петришак зробила важливий внесок в розвиток досліджень над міським суспільством ранньомодерного Львова.

І. В. ДУДЯК*

НОВІ НАУКОВО-ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Герої землі Полтавської : довідник. Вип. 1 : Герої Радянського Союзу / упоряд.: О. А. Білоусько, А. К. Гребіник, Т. П. Пустовіт ; Центр дослідження історії Полтавщини Полтав. обл. держ. адміністрації. – Полтава : ТОВ “АСМІ”, 2010. – 112 с. : іл., карти ; Герої землі Полтавської : довідник. Вип. 2 : Герої Соціалістичної Праці / упоряд.: О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт ;

Держархів Полтав. обл., Центр дослідження історії Полтавщини Полтав. обл. держ. адміністрації. – Полтава : ТОВ “АСМІ”, 2011. – 116 с. : іл., карти.

У 2010 році Державний архів Полтавської області у співпраці з Центром дослідження історії Полтавщини започаткував серію науково-довідкових видань під назвою “Герої землі Полтавської”. Безпосереднім поштовхом до створення такої серії стала колективна робота науковців над місцевим дванадцятитомним енциклопедичним проектом “Полтавіка”, мета якого – створення універсального довідника найістотніших й різнопланових знань про Полтавщину.

У 2010 році, до 65-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні, групою полтавських істориків та архівістів (керівник О. А. Білоусько) було підготовлено до друку і випущено у світ перший випуск серії під назвою “Герої Радянського Союзу”, а в 2011 році вийшов друком другий випуск – “Герої Соціалістичної Праці”.

У зазначених виданнях упорядники прагнули передовсім представити загальні біографії земляків, які були (і залишаються) гордістю наддніпрянського краю, водночас подати у різних зрозумілих читачеві форматах усю наявну на сьогодні інформацію. Причому, завдання ускладнювалося тим, що збиралися біобібліографічні відомості про героїв як уродженців сучасної і історичної Полтавщини, так і пов’язаних

* Дудяк Ірина Вікторівна – заступник начальника відділу інформації та використання документів Державного архіву Полтавської області.

із Полтавським краєм життям і діяльністю.

Привертає увагу структура підготовлених видань. Вона складається із вступу, основного розділу та кількох додатків. У основному розділі вміщено біографічні статті про героїв (усі статті розташовані в алфавітному порядку за прізвищами), у додатках подано алфавітний покажчик прізвищ із вказівкою на зв'язок особи з Полтавщиною, подано карти з позначенням населених пунктів, які є батьківщиною героїв та представлено альбом відповідних ілюстративних матеріалів. Належним чином підготовлений науковий

апарат – після кожної енциклопедичної статті-довідки подано реєстр використаних джерел, у тому числі архівних документів.

Якщо біографії Героїв Радянського Союзу є більш відомими для загалу, відомості про них можна виявити у академічних, краєзнавчих виданнях, численній місцевій періодиці, у мережі інтернет, то відомості про Героїв Соціалістичної Праці, виявлені авторами-упорядниками, у значній мірі є ексклюзивними. Тож на основі передовсім виявлених архівних джерел у науковий обіг введено чимало маловідомих фактів про славетних земляків, фотодокументи.

Досить цікавою є систематизована інформація, що вміщена, приміром, у другому випуску серії.

У період Великої Вітчизняної війни в СРСР на слуху були Герої Радянського Союзу, які ціною свого життя під час кровопролитних боїв здобували собі вічну славу і найвищі нагороди; на Полтавщині їх налічується 300 осіб. Хоча у цей же період поряд із героями фронту відзначилося багато героїв тилу – в списках нагороджених званням Героя Соціалістичної Праці знаходимо цілу групу полтавців (О. М. Бах, М. Л. Духов, М. Ф. Грицаєнко (05.11.1943), Ф. П. Головатий, Т. Д. Лисенко), які працювали на Перемогу.

Оскільки Полтавська область завжди вважалася аграрно-промисловою, то й питома вага передовиків сільського виробництва в цілому по Україні була значною. Приміром, серед 49 передовиків сільського господарства, яким у березні 1947 р. було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, 11 – з України: Н. Д. Кошик і М. О. Озерний

з Дніпропетровщини, П. М. Ангеліна і Г. П. Васильєв – із Сталінської області, М. Н. Целера – з Кам'янець-Подільської, Г. Д. Кошова і М. Г. Лисенко – з Київської, М. І. Гета, П. Г. Гудзенко і М. Л. Гайдар (Фастова) – з Полтавської, Г. А. Пармузіна – з Сумської. Всього ж за роки четвертої п'ятирічки (1946–1950 рр.) 69 новаторів промислового виробництва та сільського господарства, вчених, діячів культури уродженців Полтавщини удостоїлися звання Героя Соціалістичної Праці. Причому, серед нагороджених було чимало молоді, особливо дівчат.

У повоєнний період, під час відбудови та відродження народного господарства, хрущовської відлиги та застою, горбачовської перебудови тисячі громадян, у тому числі з Полтавщини, були визнані гідними цього високого звання: героями ставали колгоспники та новатори виробництва, будівельники та шахтарі, науковці та діячі культури, військовики та письменники.

Завдяки героїчній праці сільських трударів, організаторів колгоспного виробництва чимало господарств Полтавщини стали відомими далеко за межами краю. Кілька десятків полтавців своєї відданою працею також славили свій край під час освоєння цілинних та перелогових земель, на шахтах Донбасу, на Далекому Сході, працюючи в провідних наукових установах країни, на педагогічній ниві тощо.

Серед 300 представлених у довіднику імен полтавців Героїв Радянського Союзу та 215 імен полтавців Героїв Соціалістичної Праці є свої рекордсмени: двічі удостоєні звання Героя Радянського Союзу – С. А. Ковпак, Г. Т. Береговий; тричі удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці – М. Л. Духов, двічі удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці – М. М. Боголюбов, О. В. Коваленко, І. І. Кухар, В. М. Ремесло, В. М. Челомей; звання Героя Соціалістичної Праці та Героя Радянського Союзу удостоєний І. М. Третяк; звання Героя Соціалістичної Праці та Героя України – С. С. Антонець, Ю. О. Митропольський та О. Т. Гончар.

Варто відзначити, що написанню довідника передувала копітка дослідницька робота, упорядниками використано значний масив джерел Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Полтавської області, Полтавської обласної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського, Полтавського краєзнавчого музею, Полтавської державної аграрної академії, Аграрного коледжу управління і права Полтавської державної аграрної академії та ін. І все ж, попри кількарічну проведену науково-дослідницьку роботу, упорядникам вдалося охопити далеко не все, і вони чудово це усвідомлюють. Поза полем зору залишилися джерела про трудові звитяги земляків, які здобували найвищі нагороди далеко від рідного краю, в інших областях УРСР та інших республіках. Чимало питань, зокрема,

щодо уточнення дат і місць народження героїв потребують ще додаткового дослідження.

Вихід у світ науково-довідкових видань серії “Герої землі Полтавської” – помітне явище у науково-культурному житті Полтавщини. Приміром, другий випуск “Герої Соціалістичної Праці” вже відзначено у 2011 році під час підведення підсумків обласного конкурсу кращих видань року (друге місце у номінації “краще історико-краєзнавче видання”). На нашу думку, ці науково-довідкові видання виходять далеко за рамки регіональних. Вже нині вони користуються попитом у читача і знаходять виховне та практичне застосування у навчальних закладах області, відтак – сприяють подальшому ґрунтовному дослідженню не лише історії Полтавського краю, а й України.

Варто також відзначити, що упорядники працюють над продовженням серії “Герої землі Полтавської” і до 75-річчя створення Полтавської області планують випустити у світ третій випуск під назвою “Герої України”.